

Sylva Kozelková

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Veřejná zeleň v industriální Praze
a jejích předměstích

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Václav Matoušek, CSc.

Fakulta humanitních studií

Univerzita Karlova v Praze

Praha 2012

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 6.1.2012

Sylva Kozelková

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu bakalářské práce panu docentu Václavu Matouškovi a dále pak každému, kdo přispěl ke zdárnému dokončení této práce.

Obsah

Obsah	4
Úvod.....	5
Předmět práce a její cíle	5
Prameny a literatura	6
Pojmy.....	7
Metody	9
Otázky.....	10
Charakteristika industriální společnosti	11
Proměna vztahu k přírodě	16
Volný čas, možnosti dopravy a spolkový život.....	20
Vývoj zeleně v rámci pražských měst	28
Veřejná zeleň jako místo rekreace v industriální Praze a jejích předměstích	35
Zezeň místem pražských slavností	35
Karel Chotek a František Thomayer	39
Veřejná zeleň v pražských městech a předměstích	41
Přehled veřejné zeleně.....	71
Závěr	75
Seznam použitých článků.....	80
Národní noviny (z let 1867-1868)	80
Národní listy (z let 1861- 1881; 1887-1900).....	80
Pražský deník (z let 1866 – 1886)	83
Světobzor (z let 1867-1899)	85
Zlatá Praha (z let 1864, 1865; 1884-1900)	87
Seznam použité literatury.....	88
Použité mapy.....	92
Seznam tabulek	94
Seznam obrázků	94

Úvod

Předmět práce a její cíle

Předmětem této práce je veřejná zeleň v rámci industriální Prahy a jejích předměstích, proces jejího vzniku a její podoba v období průmyslové revoluce a prvních dvou desetiletí druhé průmyslové revoluce. Místní vymezení na tehdy královské hlavní město Prahu a jeho rozrůstající se předměstí jsem zvolila jako názorný příklad toho, jak může proměna takového města v době industriální a nárůst počtu jeho obyvatel ovlivnit prostor, v němž tito obyvatelé žijí. Ve vybraném období se totiž v této oblasti vytváří nový typ veřejného prostoru, veřejná zeleň.

Město Praha s postupem industrializace a urbanizace narůstá, co do hustoty obyvatel i co do rozměru o zvětšující se předměstí Karlína, Smíchova, Královských Vinohrad a oblasti Žižkova. V první polovině 19. století obyvatelé Prahy nachází zeleň v blízkém okolí města a využívají ji především k nedělním procházkám. Veřejnou zeleň v prostoru města najdou jen v malém počtu, například v Chotkových sadech a na promenádách při hradbách. V okolí spojených čtyř pražských měst dochází především v druhé polovině 19. století k poměrně rychlé zástavbě dřívě zelení obklopených předměstí, samotné město se plní novými přistěhovalci. Vztah člověka k jeho prostředí se v průběhu století mění, město se z jeho pohledu dostává do protikladu k přírodě, stává se prostorem, z něhož se snaží právě do přírody uniknout. A samotné město obyvatelům nabízí únik v podobě veřejně přístupné, stylizované přírodě veřejných sadů.

Cílem práce je popsání fenoménu zveřejnění městské zeleně od jeho počátků, přes jeho dynamický průběh v druhé polovině 19. století, až do konce 19. století. Tento proces chci ukázat na konkrétních příkladech z jednotlivých čtvrtí města Prahy a jeho předměstích a zasadit jej do kontextu sociálního, kulturního i ekonomického v rámci tehdejšího dlouhodobého procesu přeměny společnosti z feudální na industriální. Budu se věnovat kořenům tohoto procesu a motivacím, které vedly k zakládání veřejné zeleně a následně samotnému procesu, tedy jakým způsobem veřejná zeleň vznikala v rámci měnícího se prostoru industriálního města.

Prameny a literatura

Pro teoretický nástin zvoleného období průmyslové a přibližně prvních dvou desetiletí druhé průmyslové revoluce, jsem zvolila sekundární literaturu a čerpala jsem především z díla Ivana Jakubce a Zdeňka Jindry¹. Informace o obyvatelstvu, jeho vývoji a proměně, jsem našla nalezla v publikaci Ludmily Kárníkové² a v publikaci Jany Machačové a Jiřího Matějčíka.³ K pochopení každodenního života v rámci tehdejších změn mi sloužila publikace Mileny Lenderové, Marie Mackové a Tomáše Jiráka⁴. Vývoj vztahu člověka k přírodě a krajíně přehledně vysvětluje Hana Librová⁵ a v konkrétním popisu proměny krajiny i společnosti v českém prostředí v době industriální je nenahraditelným zdrojem informací práce Václava Matouška⁶.

Co se samotného tématu vzniku a podoby veřejné zeleně v 19. století týká, pak je důležitým zdrojem Jiří Kupka⁷ nabízející narozdíl od ostatních autorů k tomuto tématu ucelenou publikaci. I když samozřejmě existují i publikace věnující se buď historickému vývoji konkrétní zeleně nebo procesu jejího zveřejňování věnují svoji část v rámci jiného tématu.

Z dobových pramenů jsem využila dobová periodika, mapy a administrační zprávy obce královského hlavního města Prahy, spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína, Smíchova, Královských Vinohradů a Žižkova vydávané každoročně od roku 1885, navazující na předchozí statistické příruční knížky vycházející od roku 1871. Pramenem k činnosti Spolku pro vysazování stromů k okrášení kr. hl. města Prahy a jeho okolí mi sloužila publikace vydaná k jeho 25letému výročí založení.

¹ Jakubec, I., Jindra, Z.. *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006.

² Kárníková, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1965.

³ Machačová, J., Matějčík, J.. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010.

⁴ Lenderová, M., Jiránek, T., Macková, M.. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009.

⁵ Librová, Hana. *Láska ke krajině*. Brno: Blok, 1988.

⁶ Matoušek, Václav. *Čechy krásné, Čechy m. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Agentura KRIGL, 2010.

⁷ Kupka, Jiří. *Zeleň v historii města*. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2006.

Pojmy

Klíčovým pojmem pro sledované období je pojem **průmyslová revoluce**, který vymezuje, provází a ovlivňuje celé sledované období. Tento pojem v sobě zahrnuje změnu ve způsobu vyrábění začínající v 18. století v Anglii, při níž došlo k přechodu od řemeslné výroby k výrobě strojové. Jaroslav Purš⁸ periodizuje průmyslovou revoluci tak, že její počátek staví od začátku 19. století do konce 20. let, její rozvoj pak od přelomu 20. a 30. let do poloviny století a její dovršení vidí v 70. letech 19. století. Purš se věnuje i detailnímu vývoji pojmu, jeho chápání a významu, ale existují i modernější pojetí⁹. Podstatné je, že proces průmyslové revoluce byl dlouhodobým procesem, který nemusí zahrnovat jen změnu způsobu vyrábění, ale i vědeckou revoluci, změny v ekonomice i ve společnosti. Společnost byla předpokladem růstu průmyslu a zároveň růst průmyslu měl velký vliv na společnost, a je pak tedy otázkou, zda na to pohlížet tak, že růst průmyslu měl vliv na změny ve společnosti nebo zda spíše zkoumat, jak společnost ovlivňovala růst průmyslu¹⁰.

Dalším důležitým pojmem v této práci je pojem **industrializace**, který můžeme jako někteří autoři¹¹ vnímat jako proces nadřazený průmyslové revoluci představující změnu agrární, venkovské společnosti v moderní průmyslovou, urbanizovanou, soustředící se především na průmyslové odvětví služeb. Součástí této modernizace jsou podle P. Vošáhlíkové¹² čtyři procesy: demokratizace, byrokratizace, industrializace a urbanizace, přičemž tyto procesy se navzájem ovlivňují a rozvíjí jeden druhý.

Urbanizace¹³ je změnou sociálních i prostorových forem uspořádání společnosti a projevuje se kromě dílčích jevů jakými jsou zvětšení počtu lidí ve městech, nárůstu hustoty osídlení nebo prostorové rozšíření plochy, kterou města zastavila, také změnou celé společnosti z typu venkovské na typ městský. Tyto změny se netýkají jen prostoru a

⁸ Purš, Jaroslav. *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*. Praha: Academia, 1973

⁹ Detailní publikaci, která čerpá z mnoha děl na toto téma, přinesl Jakubec, I. a Jindra, Z.. *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006.

¹⁰ Tuto otázku nadnesl Karel Müller ve své knize: Müller, Karel. *Industriální zdroje, ekonomický růst a sociální změna*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002.

¹¹ Jakubec, I., Jindra, Z.. *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006.

¹² Vošáhlíková, Pavla. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996.

¹³ dle Horská, Pavla, Maur, Eduard a Musil, Jiří. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka, 2002.

společenského uspořádání, ale i „*institucí, ekonomie, sociální struktury, myšlení, způsobu života, hodnot a celé kultury*“.¹⁴

Pojem **druhá průmyslová revoluce** představuje procesy začínající v 80. letech 19. století, končící v 30. letech 20. století. Tyto procesy měly velký význam především v technologické a sociálně-ekonomické oblasti. Výroba se koncentrovala do velkopodniků, rozšířila se mechanizace a dělba práce, využívala se nová technologie například pro zpracování oceli, lepší využití elektřiny a nafty. Vzhledem k tomu, že od 50. let 19. století začal poměrně rychlý nárůst počtu obyvatelstva, který do roku 1913 znamenal zdvojnásobení celkového počtu obyvatel českých zemí, tak tomuto zrychlení odpovídalo i množství pracovních příležitostí, vztahujících se k průmyslové oblasti. Růst počtu obyvatel ve městě totiž úzce souvisí s růstem pracovních příležitostí, které rozvoj průmyslu přináší. Druhá průmyslová revoluce navázala na vědecké úspěchy průmyslové revoluce a přinesla mohutný rozmach průmyslové výroby. Došlo k dalšímu rychlému nárůstu počtu obyvatel v průmyslových oblastech oproti těm venkovským. Společnost navazuje na změny průmyslové revoluce a roste skupina průmyslové dělnictva a buržoazie, ať už agrární nebo finanční. Mění se i vrchní vrstva obyvatel, kam kromě šlechty a duchovních zasahují bankéři, velkoobchodníci, statkáři a další. Technické a ekonomické změny tedy proměňují i sociální skladbu i sociální mobilitu a naopak. Nové pracovní příležitosti vyvolávaly potřebu pracovních sil zejména v průmyslových centrech, kde následně rostl počet obyvatel, jejich hustota a měnila se jejich sociální funkce.

Samotný pojem **zeleň** ve městě v sobě zahrnuje zahrady, parky a sady, přičemž tyto tři pojmy se v používání překrývají, jelikož pojmenovávání zeleně se vyvíjelo živelně. O tom svědčí i dobové používání pojmů, které se v tehdejšímu tisku prolíná a jedna městská zeleň je v té samé době často klasifikována jako sad, park popřípadě v některých případech i jako zahrada. Pojem sad se mimo to užívá i pro hospodářsky využívanou oblast s ovocnými stromy. Do městské zeleně spadají mimo zahrady, parky a sady, také promenády tvořené alejemi a stromořadím, zalesněné svahy, ostrovy, náměstí a nábřeží. Jediným typem parkové zeleně jsou také hřbitovy.

¹⁴ Horská, Pavla, Maur, Eduard a Musil, Jiří. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, str. 8.

Zveřejňování zeleně je proces, kdy se pražská zeleň otevírá veřejnosti a ze soukromých, uzavřených zelených ploch se vytváří volně přístupný prostor pro rekreaci, popřípadě tyto plochy vznikají i bez předchozí návaznosti na soukromou zeleň v daném místě. Jedná se tedy o proces zveřejnění ve smyslu zpřístupnění. Tento proces zveřejňování zeleně se odehrával výjimečně už od počátku 19. století, ale jeho hlavní rozmach přichází v oblasti Prahy a okolních předměstích až v jeho druhé polovině. Pod veřejnou zeleň spadají jak obecní pozemky, tak ale do veřejné zeleně spadají pozemky vlastněné soukromým subjektem popřípadě jinou institucí než obcí, které jsou zpřístupněné veřejnosti, obyvatelům. Může se zdát netypické, že zveřejnění sadů neznamena, že byly pro veřejnost přístupné neustále¹⁵ a prostor mohl být také oplocený.

Pojem **rekreace** užívám ve smyslu osvěžení, oddechu a zotavujícího odpočinku.¹⁶

Metody

Z historických metod¹⁷ použitých při psaní práce mohu vyjmenovat metodu přímou, používanou v případě získávání informací z pramene, nebo metodu nepřímou, využívanou v případě, že jsem musela usuzovat některý údaj neobsažený přímo v prameni. Vzhledem k tématu jsem použila také metodu geografickou, kdy jsem brala ohled na historický vývoj v kontextu geografického prostředí a zprostředkovaně také metodu historické demografie. Při práci s dobovými periodiky jsem využila metodu sondy a v rámci zpracování celého tématu jsem postupovala především za pomoci metody induktivní, v menší míře pak za pomoci metody deduktivní.

Předpokladem pro část práce věnující se podobě veřejné zeleně v dobových periodikách je to, že obraz, který vybraná tištěná média o veřejné zeleni prezentují, ovlivňuje postoj většinové společnosti vůči tomuto procesu. A i když není v možnostech rozsahu této práce

¹⁵ Například park na Karlově náměstí byl po rekonstrukci v roce 1884 otevřený od 4 hodin od rána do 10 hodin do večera, a jak informuje dobový tisk, tak návštěvu sadů mimo tyto hodiny byla stíhána.

¹⁶ Kraus, Jiří. a kol. *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž*. Praha: Academia, 2005.

¹⁷ Při popisu metod jsem vyšla především z poznatků Miroslava Hrocha z knihy: Hroch, Miroslav a kol. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: SPN, 1985.

vysledovat kauzalitu mezi mediálními obsahy a postojem veřejnosti vůči veřejné zeleni, tak můžeme předpokládat, že mediální obsahy s těmito postoji souvisí.¹⁸

Kritérium výběru periodik bylo především místo vydání (Praha) a rok vydání spadající do 2. poloviny 19. století. Vzhledem k rozsahu a tématické obsáhlosti dobového tisku jsem zúžila zkoumaná periodika na časopis Světozor (z let 1867-1899) a časopis Zlatá Praha (z let 1864, 1865; 1884-1900),¹⁹ z denně vycházejících periodik jsem vybrala Národní Noviny (z let 1867-1868), Pražský deník (z let 1866-1886) a Národní listy (z let 1861-1881; 1887-1900).

Články týkající se tématu jsem hledala pomocí možnosti vyhledávání v naskenovaných ročnících v aplikaci digitální knihovny Kramerius Národní knihovny ČR. Výběr hledaných textů jsem zúžila pomocí vyhledávání konkrétních slov a jejich různých gramatických tvarů, tedy hledala jsem články a zprávy, kde se vyskytuje jeden nebo více z řetězců znaků: park, sad, zeleň a názvů jednotlivých veřejných zelených ploch, kterým se v práci věnuji.

Na závěr práce nepředkládám výčet všech nalezených článků, ale pouze seznam článků, které jsem v práci využila.

Otázky

V rámci bakalářské práce si kladu tuto otázku:

Jaké faktory ovlivnily vznik a vývoj veřejné zeleně na území Prahy a jejích předměstích v době industriální?

V rámci této otázky budu hledat odpovědi na příčiny vzniku veřejné zeleně ve městě a na kořeny tohoto procesu. Zároveň pod tuto otázku spadá i téma, jak se v průběhu času měnilo pojetí a užívání veřejné zeleně. Na základě konkrétních příkladů bych ráda vyvodila obecné závěry o motivech založení veřejné zeleně. Odpověď na tuto otázku bych se pokusila nalézt také díky obrazu zakládání veřejné zeleně ve vybraných periodikách za sledované

¹⁸ Jirák, Jan. Média, stereotypy, menšiny, cizinci a my všichni, IN: *Nečitelní cizinci*. Jak se (ne)píše o cizincích v českém tisku. Praha: Multikulturní centrum Praha, 2003.

¹⁹ Velká většina z těchto periodik je dostupná z [www: http://archiv.ucl.cas.cz/index.php](http://archiv.ucl.cas.cz/index.php) nebo z [www: http://kramerius.nkp.cz/kramerius/Welcomedo](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/Welcomedo), popřípadě jsou k dispozici například ve Studovně periodik v Národní knihovně v Praze.

období. Budu tedy zkoumat vyznění příspěvků nebo jejich dílčích ukazatelů na téma veřejné zeleně.

V rámci této otázky se nabízí také množství podotázek. Měla zástavba industriálního města a její rošiřování vliv na úbytek zeleně ve městě? Budu se snažit odpovědět na to, jak se vznik veřejné zeleně konkrétně promítl na podobě města a naopak, jak rozvíjející se průmyslové město ovlivnilo podobu veřejné zeleně. Vznikala veřejná zeleň v prostoru nově vzniklém v rámci zástavby města nebo docházelo k zpřístupnění soukromých, již zelených prostor? V rámci této otázky mě bude zajímat také to, kdo veřejnou zeleň zakládal. Jakému typu zástavby veřejná zeleň ustupovala, a jaké stavby naopak ustupovaly veřejné zeleni? Na jakých místech se veřejná zeleň udržela?

Charakteristika industriální společnosti

Vývoj společnosti v českých zemích v 19. století určil především postupný rozklad feudalismu a průmyslová revoluce. Proměna ve společnost průmyslovou začala již před rokem 1848, tento rok byl jen vyvrcholením předchozích liberalizačních tendencí. Například zrušení nevolnictví v roce 1781 umožnilo odchod lidí z venkova za prací do města, ale až po roce 1848 byly i přes neúspěch samotné revoluce odstraněny některé z feudálních omezení (poddanství, roboty). Až po tomto roce tak začal hlavní rozmach průmyslové revoluce, i když ani tehdy neměla hladký průběh (Bachův neoabsolutismus, rozvíjející se nacionalismus, válka s Pruskem, tzv. velká deprese z roku 1873). Zároveň se průmyslová revoluce v českých zemích neztotožňovala s liberálním kapitalismem. Liberální kapitalismus byl kontrolován a organizován státem v tzv. organizovaný kapitalismus, který měl být odolnější vůči krizím díky větší koncentraci do velkovýroby a velkopodniků, těsněji propojených se státem.

Podobná tendence se projevila i ve společenské rovině, kdy vznikají spolky nejrůznějšího charakteru, svazy podnikatelů, odbory, politické strany, což je jedním z příkladů toho, jak se hospodářský vývoj odrážel ve společenské i kulturně-politické rovině. Převážně pak v nejvíce zasažených středních a nižších vrstev se objevuje nedůvěra v liberální filozofii a z části odklon k antisemitismu, nacionalismu, socialismu a konzervatismu. Vliv obyvatel českých

zemí v sociálně-ekonomické oblasti rostl s tím, jak se společnost proměňovala na moderní, buržoazní, jejich politický vliv se promítá do stále většího množství politických stran a zájem o politiku po roce 1848 se týká stále širšího spektra obyvatel.

Zvýšená geografická mobilita obyvatel českých zemí v druhé polovině 19. století uvolňovala i jejich sociální mobilitu. Střední vrstva se stále dotvářela těmi, kteří opouštěli venkov a malá města, což se projevilo především na vzniku dělnických čtvrtí a následným úbytkem zeleně dostupné pro obyvatele Prahy, kteří byli odkázáni na vlastní možnosti volného času a dostupnou dopravu. Také proto si obyvatelé města začali hledat rekreační prostory i v rámci svého města a své čtvrti.

Společnost 19. století v českých zemích si můžeme pro zjednodušení rozdělit do několika vrstev, jako to dělají autoři Jana Machačová a Jiří Matějčík,²⁰ na horní vrstvu (0,5-1% populace), střední vrstvu (12-24% populace) a dolní vrstvy (75-85% populace), přičemž tento podíl v procentech zahrnuje celé sledované období 19. století. V rámci tohoto století se ovšem mění obsah těchto vrstev. V první polovině 19. století horní vrstvu tvoří duchovenstvo a šlechta, následují je úředníci a honorace, ve střední vrstvě nalezneme měšťany, živnostníky, umělce, sedláky a dolní vrstvu pak tvoří nejpočetnější skupina, zbylí poddaní. Pro druhou polovinu 19. století už můžeme použít modernější klasifikaci dle povolání a ekonomické pozice nebo dle odvětví (průmysl, zemědělství, služby, veřejná správa). Agrární buržoazie, tedy rolnictvo sedláci a agrární buržoazie, koncem 80. let vlastnila 43% veškeré půdy²¹ a z velké části se účastnila procesu českého národního obrození a s obecním volebním právem se i díky tomu dostala do komunální správy. Českou průmyslovou, obchodní a finanční buržoazii tvořili bohatí sedláci, drobní obchodníci a řemeslníci, kteří se stali moderními průmyslovými podnikateli, z větší části obývající území Čech. Jejich kapitálový potenciál byl ovšem nižší než německého obyvatelstva. Čeští podnikatelé se do průmyslové revoluce zapojují až od 50. let 19. století. Předpokladem pro rozvoj této vrstvy obyvatel je možnost vzniku bohatství ne na základě vlastnictví půdy, ale na

²⁰ Machačová, J., Matějčík, J.. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010.

²¹ Jakubec, I., Jindra, Z.. *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006.

základě oběhu zboží, tedy mít vůbec tu možnost podnikat.²² Došlo k podstatné změně dolní vrstvy, kam se kromě zemědělské čeledi, nádeníků a marginálních skupin výrazně zapojuje dělnictvo.

U dělnictva docházelo k přesunu od zemědělských do průmyslových oblastí výroby. Obecně se dá říci, že mezi obyvatelstvem roste kvalifikace pracujících a úroveň vzdělání, které jsou podmínkou dalšího technického rozvoje. V roce 1900 tvořilo dělnictvo 38% všech pracujících (24% dělnictvo řemeslné, 10% dělnictvo tovární a 4% nádeníci), přičemž na předměstí jako byl Smíchov, Holešovice a Žižkov tvořili až okolo 60% pracujících.

V socio-ekonomických procesech 19. století můžeme vidět i počátky občanské společnosti²³ ve smyslu společnosti, která je z liberálního pohledu přesvědčená o tom, že základem jejich společnosti jsou svobodní, rovnoprávní jedinci. Poddaný v průběhu tohoto století postupně nastupuje na cestu stát se občanem vyvíjejícím se na pozadí procesů spojených s industrializací jeho prostředí. V druhé polovině 19. století už se prostředkem sociálního vzestupu stává ekonomický faktor, nejen privilegovaný původ. Stavovské řízení státu přešlo do rukou voleným parlamentům a obec se stává samosprávným subjektem, který sám sebe spravuje a sám za sebe odpovídá.

Jednou z dalších změn, kterou přinášelo 19. století byla změna v demografické podobě obyvatelstva. Základním pramenem pro pochopení vývoje obyvatelstva jsou soupisy obyvatelstva a každoroční výtahy z matrik, které existovaly od roku 1785. Pro teoretický nástin vývoje obyvatelstva v 19. století a na počátku 20. jsem vycházela ze sekundární literatury.²⁴

Od 50. let 19. století začal poměrně rychlý nárůst počtu obyvatelstva, který do roku 1913 znamenal zdvojnásobení celkového počtu obyvatel českých zemí.

²² Lenderová, M., Jiránek, T., Macková, M.. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009.

²³ Štaif, Jiří. *Revoluce 1848-1849 a počátky občanské společnosti v českých zemích*. In: Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu. Sborník příspěvků z mezioborového vědeckého symposia v Litomyšli. Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy, 1998.

²⁴ Kárníková, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1965.

Tab. 1 Počet obyvatel (v tisících) podle územního členění platného v uvedeném roce

Město	1830	1869	1890	1910
Praha	102	158	182	224
Královské Vinohrady	-	5	34	77
Žižkov	-	0	41	72
Nusle	0	2	12	31
Smíchov	2	15	33	52

Zdroj: Fialová L., Horská P., Kučera M., Maur E., Musil J., Stloukal M. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá Fronta, 1996, s. 397.

Mezi hlavní průmyslová centra se nově připojila Praha a Střední Čechy a to i díky novému železničnímu spojení s Kladenskem (1856) a s Plzeňskem (1862) a západními Čechami. I když železnice v Čechách zpočátku vývoj průmyslu předbíhala²⁵, tak měla pro tehdejší industrializaci nesporný význam a umožňovala rychlejší pohyb velkého množství materiálu, osob a informací. V 50. letech 19. st. stoupl počet obyvatel Prahy ve vnitřním městě přibližně o pětinu a na předměstích přibližně o čtvrtinu, i když v následujících letech začalo vnitřní město populačně spíše stagnovat. K polovině 19. století měla Praha okolo 120000 obyvatel. Hlavními centry pro růst obyvatel se stal Karlín, Smíchov, Libeň a Holešovice-Bubny. To se projevilo na podobě těchto čtvrtí i ve smyslu zastavěné plochy. V 80. letech se jim pak vyrovnal Žižkov a Královské Vinohrady. Lidé se stěhovali především za prací, na venkově totiž bylo okolo 50% obyvatel bez vlastní půdy, a ti tak byli odkázáni na práci za mzdu. Většina obyvatel přilákaných Prahou byli přistěhovalci z převážně českých oblastí, kteří se hlásili k české obcovací řeči (přihlášení k ní můžeme vnímat jako potvrzení etnické a nacionální příslušnosti) a spadali do převážně dolní, ale i střední vrstvy.

²⁵ Matoušek, Václav. *Čechy krásné, Čechy m. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Agentura KRIGL, 2010.

Do 70. let 19. století se tak díky podstatným přesunům obyvatelstva mezi jednotlivými oblastmi vytvořila nová ekonomická i populační struktura. Charakteristický byl ekonomický i populační vzestup severu a naopak hospodářská stagnace jihu. Nová železniční síť sice podpořila rozvoj dopravních a výrobních center, zatím co „v periferních oblastech usnadňovala železnice odchod nespokojené části obyvatelstva a prohlubovala tak ještě více jejich provinční ráz“.²⁶ Praha se stala cílem velkého množství obyvatelstva ze zemědělských krajů a to především z těch méně úrodných oblastí středních Čech.

Vzhledem k urbanizaci docházelo k růstu velkoměst a to zřetelně od 40. let. 19. století. O důvodech přesunu obyvatel do měst, důsledků pro stavební úpravy měst a toho, jak se lidé vyrovnávali s rozdílným prostředím, pojednává detailně ve své publikaci Václav Matoušek.²⁷ V druhé polovině 19. století zakladatelé urbanismu, vědního oboru zabývajícího se stavbami ve městě v souvislosti s podmínkami, které vytváří pro život obyvatele měst, vyzdvihli neslučitelnost středověké podoby města s potřebami průmyslové společnosti. Upozorňovali především na potřebu nových ploch pro zástavbu, nové dopravní systémy a inženýrské sítě. V tomto období se pak rozšířila především ta města, která se stávala střediskem moderního průmyslu (Praha, Brno, Ostrava, Kladno, Plzeň aj.). V těchto městech také došlo k proměně způsobu bydlení, kdy velký příliv nového obyvatelstva vyžadoval rychlejší výstavbu bytů a začaly se stavět činžovní domy. Více obyvatel v Praze znamenal také úbytek nezastavěné plochy a to i v jejím okolí, kde v menších obcích začaly vznikat městské aglomerace. Za početným vzrůstem obyvatelstva (jak díky přirozenému přírůstku, tak díky přílivu obyvatel z venkova) ovšem výstavba obytných domů²⁸ zaostávala a vzrostl počet obyvatel v těch stávajících.

Poslední desetiletí 19. století navázala na úspěchy průmyslové revoluce a přinesla další rozvoj průmyslové výroby. Obyvatelstvo jako celek rostlo stále a rovnoměrně, ale došlo k rychlému nárůstu počtu obyvatel v průmyslových oblastech oproti těm zemědělským (v nich došlo k zpomalení, místy i stagnace populačního růstu). Oproti úspěchu průmyslové

²⁶ Matoušek, Václav. *Čechy krásné, Čechy m. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Agentura KRIGL, 2010, s. 118.

²⁷ Matoušek, Václav. *Čechy krásné, Čechy m. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Agentura KRIGL, 2010, s. 118.

²⁸ Lenderová, M., Jiránek, T., Macková, M. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009.

výroby měla vleklá agrární krize (80. a 90. léta 19. století) za následek další přesun obyvatel z venkovských oblastí do těch průmyslových. Na přelomu 19. a 20. století dochází k hluboké přeměně v přirozené reprodukci obyvatelstva. „*Charakteristický byl pro ně zejména značný pokles porodnosti, uskutečňovaný stále obecnější vědomou regulací počtu dětí v rodinách*“²⁹, přičemž ale s poklesem porodnosti se zároveň snižovala úmrtnost. Města začala hlavně v 90. letech se stavbou nemocnic, budovala se kanalizace, vodovody, využívala se elektrická energie a plyn, což zlepšovalo jejich životní prostředí. Konkrétně v Praze se vystavěl druhý pražský most, dláždily se ulice a od roku 1847 se zavádělo plynové osvětlení. Její staré centrum se začalo propojovat s průmyslovými předměstími (Karlín, Smíchov, Královské Vinohrady, Žižkov aj.). O zlepšení hygienických podmínek se zasadila kromě stavebního řádu z roku 1886 také asanace, která zahrnovala boření hradeb, novou zástavbou (např. místo pavlačových domů činžovní domy trojtaktového uspořádání), „*regulaci nábřeží, kanalizaci, vodovody, dopravní sítě, zajištění přístupu vzduchu a slunce do až dosud temných středověkých ulic a uliček*“³⁰ a také právě zakládání veřejných sadů. Důvody asanace, ať už hygienické nebo pozemkové, nic nemění na tom, že regulační plán z roku 1873 změnil podobu Prahy, především pak Josefova, i když postupné boření hradeb se dotklo i jiných čtvrtí. To vše se také podílelo na podobě pražské zeleně.

Proměna vztahu k přírodě

Vyhledávání zeleně k rekreaci nesouvisí jen se změnou v prostoru, který člověka obklopuje, ale i se samotným pojetím přírody v dané době a kultuře, které pak ovlivňuje vztah člověka k zeleni.

Přírodu můžeme definovat tak, že ji tvoří to vše okolo nás, co není výsledkem lidské činnosti³¹. Zeleň ve městě ale není jen přírodou, v podobě parků, sadů, zahrad, promenád a alejí bývá právě výsledkem lidské činnosti, která se snažila přírodu v jejím idealizovaném pojetí vybudovat. Příroda, alespoň ve své stylizované, umělé podobě, se oproti rozvíjejícím

²⁹ Kárníková, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1965, s. 284.

³⁰ Lenderová, M., Jiránek, T., Macková, M. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009, s. 43.

³¹ Librová, Hana. *Láska ke krajině*. Brno: Blok, 1988.

se městům stala v industriální společnosti vyhledávaným cílem pro některé jejich obyvatele. S tím, jak se volný čas postupně rozšiřoval mezi různorodé vrstvy obyvatelstva, se také zvětšoval i okruh těch, kteří tento únik z města, jeho bytů a ulic, vyhledávali. A s tím, jak se na některých místech rozšiřovaly možnosti dopravy, především pak té železniční, se zvětšoval i prostor, do kterého bylo možné z města uniknout a zkracoval se čas, který bylo nutné na přepravu vynaložit. Tento proces se ve větší míře odehrával už od 18. století, kdy k rekreaci využívaly zelené plochy města a jeho okolí především vyšší vrstvy obyvatel (šlechta, měšťané), přičemž v prostředí Prahy byly tyto zelené plochy většinou veřejnosti nepřístupnými soukromými zahradami a oborami. Jak se s rozvojem průmyslových předměstí Prahy možnosti rekreace v nejbližším okolí města (především ve vinicích) zmenšovaly, a jak se rozšiřovalo pokrytí železnice, tak různé vrstvy obyvatel začaly více využívat zelené prostory ve větší vzdálenosti od města. Zpočátku individuálně, ale s rozvíjejícím se spolkovým životem i v rámci sportovních a později turistických organizací. Nejprve se jednalo o krátkodobé výlety a přibližně od 70. let 19. století si pak obyvatelé měst začaly v přírodě budovat vlastní objekty (letní vily, byty), do kterých dojížděli častěji a na delší dobu. Tomuto fenoménu a proměně vztahu člověka a krajiny se ve své práci věnuje podrobně Jiřina Posledníková.³²

Jak se vyvíjel vztah člověka k přírodě?

V období středověku se vztah člověka a přírody všeobecně přijímá v podobě člověka, pro kterého les znamená temné, obávané místo. Ve středověku je přístup k přírodě charakterizován jako přístup k něčemu hříšnému, ale kromě toho můžeme v této době najít například v odkazu sv. Františka i vztah k přírodě ve smyslu obdivu k ní, jakožto k Božímu stvoření.³³ Příroda, svět je Božím dílem, které je nutno ctít a obdivovat. Například při klášterních zahradách se budují tzv. rajske zahrady plné symbolů a postoj člověka k nim nelze charakterizovat jako negativní nebo dokonce hříšný.

³² Posledníková, Jiřina. *Trampové, padouři a sportovníci. Proměny české krajiny na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva „k přírodě“*. Praha, 2010. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, Katedra obecné antropologie.

³³ Matoušek, Václav. *Čechy krásné, Čechy m. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Agentura KRIGL, 2010.

V renesanci a v průběhu baroka se člověk přírodu snaží zkrotit, zeleň je estetickým prvkem, který člověk vybuduje s přesnou symetrií, divokost a nespoutanost přírody není vítána.

Díky vlivu osvícenství v průběhu 17. a 18. století vznikl a upevnil se utilitaristický postoj člověka k přírodě, zároveň se ale také „vědecké bádání stalo v některých společenských vrstvách intelektuální zálibou a potřebou“³⁴. Osvícenci vnímali přírodu převážně z metodického přístupu, snažili se ji vědecky poznat, redukovat a systematizovat. A nespoutanou přírodu se snažili spíše než užívat, tak nadále ovládnout symetrickými zahradami.

Výpravy do přírody začaly pak už v 18. století postupně přebírat charakter romantismu. V dílech především německých autorů se od přelomu 18. a 19. století rozvíjí niterný vztah k přírodě, šířící se díky romantismu a přírodní filosofii. Na krajinu se začalo pohlížet jako na celek a začala se v ní hledat krása (J. J. Rousseau byl jeden z prvních romantických vyznavačů krajiny), stala se jakýmsi útočištěm pro nepochopeného člověka, kterého vede jeho touha po putování krajinou. Krása už nemusí být vytvořená člověkem, jak tomu bylo u klasicismu, ale může se nacházet přímo v přírodě. Někteří romantici pak chtějí dosáhnout dosud nepoznaných míst, hledají v nich romantické dobrodružství. Romantická zahrada ve městě je reakcí na přísnost a racionalitu osvícenství. Například K. H. Mácha byl svými výlety do přírody známý a svoji náklonost k romantickým krásám přírody, tedy jejím estetickým krásám, vyjádřil ve svých dílech. Ale už v roce 1819 vydává Milota Zdirad Polák dílo *Vznešenost přirozenosti, kde „oslavuje krásu krajiny a její blahodárný účinek“*.³⁵

V 19. století přestává být příroda cílem jen pro individuální romantiky a stává se objektem rostoucího sociálního zájmu i pro celé skupiny. Rostla módnost skupinových výletů, které doplňovala různá společenská zábava (hudba, tance, občerstvení), někteří z majetných vrstev si začali kupovat nebo najímat vesnická obydlí. Z německé přírodní filosofie a německého romantismu se tedy objevuje fenomén turistiky a ochrany přírody.

³⁴ Librová, Hana. *Láska ke krajině*. Brno: Blok, 1988, s. 59.

³⁵ Librová, Hana. *Láska ke krajině*. Brno: Blok, 1988, s. 98.

Touha chránit přírodu ovšem vychází ze staršího, náboženského pojetí přírody jakožto božského díla.³⁶

Zároveň 19. století přináší nový vztah městské aglomerace s přírodním prostředím. Proměnil se i charakter zeleného prostoru ve městě, v té době měl podobu převážně neveřejných zahrad. Francouzský symetrický zahradní styl přestával být tak oblíbený a místo něj se preferovaly veřejnosti přístupné přírodní parky - anglické zahrady, které se snažily o „respektování volné přírody, návaznost na širší nezkultivované krajinné okolí“³⁷.

Romantismus také postavil město do protikladu ke krajině, únik do přírody, případně na venkov, byl únikem od městského způsobu života. Romantismus se zaměřil na prostředí přírody a venkova, město k nim stavil do opozice, nebo si ho nevíšim. Ne všichni ale měli možnost, čas, finance a chuť cestovat mimo město a rekreovali se tak v jeho ulicích a v jeho zeleni. Fenomén touhy jít do přírody byl spjat především s městským prostředím, ve kterém se také vytvořil a našel v něm nejvíce příznivců. Městské prostředí se stává z pohledu jeho obyvatel nezdravé, nehygienické, naopak příroda pro ně představuje zdroj čerstvého vzduchu, kterému připisuje ozdravné účinky, a to i příroda, kterou člověk zkulturní a přetvořil na podobu veřejného parku. V důsledku industriálních změn dochází i ke změnám v oblasti péče o zdraví člověka, i když by bylo přehnané obecně soudit, že došlo ke zlepšení zdravotních podmínek.

V druhé polovině 19. století se vlastenecká atmosféra v české společnosti projevila i na vnímání krajiny. Stává se častým cílem výletů s vlasteneckým charakterem (viz například výlety Sokola) a spojeným s ideou českého národa, snaží se krajině vtisknout obrazy slavné minulosti. Kromě toho se na přírodu začíná pohlížet objektivně a exaktně, tak jak to hlásá August Comte prostřednictvím pozitivních věd. Vznikají turistické spolky, které v přírodě hledají to pozitivní, industriální město je místo, ze kterého se snaží uniknout. Vznikají také okrašlovací spolky, které se snaží přizpůsobit město této snaze o únik, poskytnou jeho obyvatelům ve městě prostor, kde přírodu naleznou. A takový únik jim umožňuje díky průmyslové revoluci postupný rozvoj železniční dopravy a volný čas.

³⁶ Matoušek, Václav. *Čechy krásné, Čechy m. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Agentura KRIGL, 2010.

³⁷ Librová, Hana. *Láska ke krajině*. Brno: Blok, 1988, s. 75.

Volný čas, možnosti dopravy a spolkový život

Dalšími faktory, které zásadně proměnily užívání zeleně ve městě a jeho okolí byly volný čas a možnosti dopravy.

Nové možnosti techniky, které objevila průmyslová revoluce, ušetřily člověku čas strávený prací i při práci vynaloženou energií. Součástí nových možností v podobě volného času pro nižší vrstvy byla i možnost využívat městskou zeleň. Rozvoj turistiky, turismu i pohybu po městě za zelení je přímo závislý na rozvoji dopravy bezprostředně spojeném s průmyslovou revolucí, a tedy není žádným překvapením, že v druhé polovině 19. století, kdy zažívaly výlety za zelení svůj rozkvět, se také rozvíjely nové formy dopravy.

Doprava se nevyhnula reformám za vlády Marie Terezie a Josefa II. a v té době se rozšířila síť silnic a posílila vodní doprava na Vltavě a Labi. V průběhu josefínských reforem a s nimi spojených změn vyvstala potřeba zkvalitnit dosavadní systém dopravy a komunikací vůbec. Změny v dopravě sice primárně cílily na vojenství, hospodářství, zemědělství a obchod, ale to neznamená, že toho ke svým výpravám nevyužili i obyvatelé. Rozšířilo se používání soukromé osobní dostavníkové dopravy, kterou pak následovalo používání omnibusů. Možnost osobní dopravy se postupně rozšířila na širší společenské vrstvy. Zpočátku obyvatelé využívaly především formanské povozy a poštovní a soukromé dostavníky.

Ve 20. a 30. letech 19. století lze „spatřovat skutečné počátky hromadné osobní dopravy“³⁸, kdy se objevily první koněspřežné dřevěné a železné dráhy. Mezi fiakry a kočáry se začaly využívat koňmi tažené omnibusy a od roku 1875 byla v Praze také koňmi tažená tramvaj, jedoucí ve svých kolejkách (tzv. koňka). Koncem 90. let se pak začala po pražských ulicích objevovat i elektrická tramvaj (1891 první el. tramvaj spojila Královskou oboru a Letnou), což významně zrychlilo a usnadnilo cestování po městě za pražskou zelení.

Hlavačka periodizuje vývoj dopravy v českých zemích takto³⁹: ve 20. a 30. letech 19. století vidí éru koněspřežných železnic a první počátky hromadné osobní dopravy; počátky

³⁸ Hlavačka, Milan. Vývoj dopravy a komunikací. In Jakubec, I., Jindra, Z.. *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006.

³⁹ Hlavačka, Milan. *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*. Praha: Academia, 1990.

revoluce v dopravě vidí ve 30. letech 19. století, která se pak rozvíjela a dovršila v polovině 70. let 19. století.

Aby mohli obyvatelé využívat pražskou dopravu pro cestování za městskou zelení, museli mít pro takovou aktivitu čas. Pro pracující vrstvy se rozvíjí volný čas v 19. století díky změně v dělbě práce a jistému uvolnění pracovní síly. Teoretické kořeny moderního volného času můžeme vysledovat až u vlivu protestantské etiky na rozvoj kapitalismu nebo u pojetí svobody v osvícenském ideálu, tedy pojetí prostoru osobní svobody, jistého času pro svobodu. Volný čas se v 19. století v průměru zvětšoval pro všechny vrstvy společnosti⁴⁰ a to především díky technickému pokroku. Změnil se samotný styl života v pracovní době i mimo ni, vytvořil se prostor pro rozvoj různých forem zábavy a rekreace. Volný čas zahrnuje aktivity mimopracovní, zda ho považovat za čas mezi dvěma terminovanými periodami výdělečné práce nebo od něj odečítat např. domácí práce nebo spánek je otázkou.

Důležitým faktorem pro vznik volného času je vznik pevné pracovní doby a její rozšíření mezi širší vrstvy obyvatel v období industrializace. Ještě v první polovině 19. století se kategorie času práce a ne-práce pro většinu obyvatel prolínaly (mimo příslušníků privilegovaných vrstev). Velké změny nastaly v průběhu 19. století především v délce pracovní doby už jejím samotným stanovením, hlavně pak pro dělníky. Rozdělil se tak čas strávený v práci a čas nepracovní. Až s rokem 1844 byl přijat zákon o 12hodinové pracovní době, i když nebyl příliš dodržován, tak byl pokrokem ve srovnání s první polovinou 19. století, kdy byla možná i 16-18hodinová pracovní doba (více než 100 hodin týdně), většinou pak minimálně 13 hodin⁴¹. Výjimkou z pracujících byli úředníci, jejichž pracovní doba bývala kratší. Koncem století se průměrná pracovní doba pohybuje okolo 60hodin týdně. Ani neděle nebyla pro některé pracující volným dnem, a i když už od konce 60. let byla snaha uzákonit nedělní i sváteční klid, tak teprve s rokem 1895 vstupuje v platnost výslovný zákaz práce v neděli pro dělníky i zaměstnance.

Především v 19. století se rozvíjí nová podoba společenského života, právě i díky fenoménu volného času. Kromě církevních svátků, oslav (masopust, dožínky, vinobraní,

⁴⁰ Kľofáč, J., Tlustý, T. *Soudobá sociologie II. Teorie průmyslových společností*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967.

⁴¹ Klíma, Arnošt. *Na prahu nové společnosti (1781-1848)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979, s. 132-143.

svatby, křtiny...), civilních her, promenád, divadel, hospod a kaváren se rozvíjel v 19. století také spolkový život. Samotné spolky měly vlastní slavnosti, které v Praze konkurovaly oblíbeným poutím, ale ať už Slamník – slavnost krejčích v Bubenci, nebo Fidlovačka v Nuselském údolí, tak všechny tyto slavnosti potřebovaly pro účast velkého množství obyvatel velké prostory pro své uskutečnění a využívaly ke své realizaci pražskou zeleň (více viz kapitola Zeleň místem pražských slavností)

Spolky vznikaly jakožto dobrovolná sdružení na základě společného cíle. Německá i česká spolková činnost byla omezena ministrem vnitra Alexandrem Bachem, ale díky politickému uvolnění společnosti v 60. letech došlo k jisté demokratizaci spolků a jejich otevření se středostavovským městským vrstvám. To umožnilo částečné uvolnění politického života a tolerantnější vztah rakouských úřadů ke spolčování. Vstup do spolku byl pro měšťana téměř nutností, až se členstvím v něm se v 19. století vlastně stal plnohodnotným měšťanem.⁴² Nebýt ve spolku znamenalo být mimo obec, to v jakém byl obyvatel spolku, viditelně svědčilo o jeho postavení a svojí účastí v něm projevoval svojí sociální a politickou identitu.

Měšťané měli i v druhé polovině 19. století mezi ostatními příslušníky obce privilegované postavení, i když už bylo jen pozůstatkem své slávy za dob feudalismu (jehož pozůstatky ovšem v malé míře přetrvával ještě do prvních let po vzniku Československé republiky). Vzhledem k přílivu obyvatel z venkovských oblastí do města se měšťanský stav spíše více uzavřel a městská reprezentace nevztahovala měšťanství na zvětšující se politicky bezprávnou vrstvu dělníků a drobných živnostníků.⁴³

Od počátku 19. století nabyla na důležitosti úloha interakce Pražanů se svým okolím ve smyslu využití zeleného prostoru k odpočinku i zábavě i mimo město. V dřívějších dobách se rekreace na venkově týkala především šlechty v rámci jejich letních sídel. Kultura romantismu už v prvních desetiletích 19. století přináší hlavně mezi mladší generace do této poznávací a odpočinkové aktivity v přírodě i příměs určitého dobrodružství. To se rozšířilo i mimo bohatší vrstvy a za městské hradby se vydaly také ty méně majetní (řemeslníci,

⁴² Ledvinka, V. a Pešek, J. (ed). *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2000.

⁴³ Dejková, Ivana. *Měšťanská beseda v Praze v letech 1845-1901*. In Ledvinka, V. a Pešek, J. (ed). *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*. Documenta Pragensia XVIII. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2000.

živnostníci a později i zaměstnanci) a po polovině století se v návaznosti na tento trend mezi buržoazii šíří fenomén letního bytu mimo město. Za hradby se vydávaly také v rámci kratších výletů, které se odehrávaly převážně v neděli. Místa, do kterých mířili, se postupně přeměnila v příměstskou rekreační zónu: Růžodol, Špitálské pole, zahrada Pštroska, Sommerovy sady, Kanálka, „Královská obora, Trója, Smíchov, Malá a Velká Chuchle, Svatoprokopské údolí, Zelená liška, Kunratice, Hvězda, Hadovka, Červený Vrch, Šárka“.⁴⁴ Nedělní výletní atmosféru vystihuje článek Les a jeho divotvorné účinky z roku 1867, který v úvodu klade otázku o tom, kam směřovat nedělní výlet, jelikož „*tato životní otázka koluje za celého léta v našich městech, jichž obyvatelstvo do nízkých příbytků a dílen vtěsnáno jsouc po týdenním lopocení jednou zas volného oddechu si přeje*“.⁴⁵ Konkrétně podobu výletu Pražanů do Šárky vykresluje článek z roku 1887.⁴⁶ V článku jsou zmíněny možnosti dopravy, které zkrátily cestu do Šáreckého údolí z celodenního výletu na kratší cestu vlakem buď do Podbabý nebo do Liboce, tedy k oběma ústím údolí.

V těchto oblastech se pro výletníky začaly vytvářet příhodnější podmínky k rekreaci, což vedlo k proměně prostředí i krajiny. Obce jako Roztoky u Prahy, Krč, Průhonice, Zbraslav, Davle, Vrané, Kunratice, Černošice, Dobřichovice nebo Chuchle se začaly přizpůsobovat rostoucí poptávce ze strany výletníků. Vznikaly turistické objekty, oblíbenými byly zahradní restaurace. S rostoucí oblibou turistiky začala v okolí Prahy vznikat síť značených turistických cest a stavěly se objekty jako turistické stanice, studentské noclehárny a chaty, především v režii Klubu český turistů (KČT) a jiných turistických spolků. Peníze do regionů přinášely také pronájmy z letních bytů, které si v nich Pražané pronajímali. Ale rozpor, který rozvoj turistiky i turismu přináší, se samozřejmě nevyhnul ani Praze a okolí. Na jedné straně můžeme totiž sledovat, jak se turisté snaží uniknout z města do přírody (případně uniknout z prašného města do lázní atd.) a na straně druhé vidíme, jak tu přírodu pak přizpůsobují svým městským potřebám. Určitou alternativou k tomuto urbanizování přírody pak byl skauting, který se u nás rozšířil až v prvních desetiletích 20. století. Ten přijal za svůj ideál volného táboření a pobytu v přírodě. Oproti výletním letoviskům, parkům a sadům se tak někteří

⁴⁴ Uhrek, Zdeněk. Pražané v kontaktu s příměstským zázemím. In *Lidé města 1. Pražané. Jiní-druzí-cizí*. Praha: ÚEF ČSAV, 1992, s. 43.

⁴⁵ Hobza, Petr. Les a jeho divotvorné účinky. *Světobzor*. 1867, roč. 1, č. 9, s. 86.

⁴⁶ B.. Šárkou do Podbabý. *Světobzor*. 1887, roč. 21, č. 34, s. 539.

vydávaly do nezabydlených a lidmi nevyužívaných údolí, k břehům řek a potoků, prostě do míst, která jim navozovala atmosféru dobrodružství a samoty v jisté podobě přežívajícím ideálu romantismu.

Výlety mimo Prahu nepodnikaly samozřejmě jenom spolky jako byl KČT nebo pražský Sokol, ale také politické organizace, řemeslné cechy, zájmová sdružení a jednotlivci či celé rodiny. Organizovanou formu turistiky ale přinesl do Prahy právě Sokol, který měl pořádání výletů i v úvodu svých stanov. O turistice ve smyslu sportu za účelem rekreace i poznávání existuje obsáhlá a velmi přehledná disertační práce Ladislava Kašpara⁴⁷, která tento fenomén popisuje pro celé české země od jeho počátku do roku 1914.

Pobyt v přírodě z důvodu rekreace se stal běžný pro vyšší společenské vrstvy až v 18. století, do té doby byl vztah k přírodě spíše utilitární. Sport můžeme vyhledat již u antické společnosti, i když jeho pojetí v tehdejší společnosti bylo také odlišné (sloužil buď jako příprava k lovu, k boji nebo jako součást náboženských obřadů). Takový pohled na přírodu a tělovýchovu se proměnil s příchodem romantismu v první polovině 19. století. Během tohoto období byly turistické aktivity většinou individuální.

Počátky turistiky se spojují s romantismem, ale jeho kořeny můžeme hledat už ve vědeckém zájmu o přírodu v předchozí době. S narůstajícím národním cítěním se k české krajině obrátili i někteří z českých obrozenců, jelikož jí připisovali spojení s lidovou slovesností. Už ke konci 18. století můžeme vidět turistické aktivity, směřující například do Českého středohoří nebo do českých hraničních pohoří (Krkonoše, Šumava aj.), jelikož právě nespoutanost hor byla pro romantiky lákavá. Oblíbenou destinací bylo ale Českosaské Švýcarsko, a to i díky možnosti dopravy, ať už po Labi nebo díky železniční trase Praha-Drážďany.

Díky novému přístupu k přírodě i lidskému tělu se od poloviny 19. století v naší společnosti vytváří tělocvičné hnutí a později na počátku 20. století se k němu přidává i hnutí skautské, které se rozšířilo z Anglie a Ameriky. Pohyb a rekreace se staly odpočinkovou a poznávací aktivitou v rámci volného času pro širší vrstvy obyvatelstva.

⁴⁷ Kašpar, Ladislav. *Vznik a vývoj turistiky v českých zemích do roku 1914*. Praha, 2006. Disertační práce (PhD.). Univerzita Karlova v Praze, Fakulta tělesné výchovy a sportu, Katedra základů kinantropologie a humanitních věd, 2006-03-25.

První soukromý tělocvičný ústav u nás byl založen v Praze v roce 1843 R. von Stephanym a sdružoval v sobě jak německé tak české cvičence v Ledeburském paláci na Malé Straně. Následně byl jeho zakladatel jmenován zemským učitelem tělocviku a zaměřil se i na stipendisty z učitelského stavu, kteří měli jeho výuku šířit na venkovské školy. Ústav se pak přemístil v roce 1845 do Chotkova paláce, který nabízel vhodnější prostory a výuka se tím přenesla více na měšťany, zároveň se také začalo cvičit veřejně, aby bylo přilákáno více zájemců, a aby mohli využít zdravotní výhody, které dle dobového tisku čerstvý vzduch z přírody přinášel. Tělovýchovné spolky tak začaly využívat pro své aktivity městskou zeleň.

Sokol se při svém ustanovení jmenoval Tělocvičná jednota pražská, ale neoficiálně se 'sokoly' nazývali už od počátku, kdy byl spolek založený na začátku 60. let 19. století pod vedením Jindřicha Fügnera a Miroslava Tyrše Sokol. Tyrš sám mluví o tom, že je Sokol otevřen všem stavům a vrstvám⁴⁸ a organizovaná tělovýchova se začala od počátku používat k vyjádření určitého politického postoje.

Členskou základnu spolků netvořili jenom muži, ale také ženy, i když ve většině kulturních, profesních, odborových a jiných spolicích tvořili členskou základnu hlavně právě muži. Svě společenské postavení ženy získávaly především díky svým manželům nebo otcům. V druhé polovině 19. století, převážně v jeho posledním desetiletí, existovaly známé ženské spolky jako například Spolek paní sv. Ludmily, spolek Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek, Ústřední spolek českých žen nebo Družina blahoslavené Anežky české, jehož původním cílem byla snaha, aby se dívky vhodně bavily a byly vhodně poučeny (činnost se pak rozšířila i na podporu chudých, nemocných atd.). Tento spolek pak pořádal kromě besídek také vycházky za zelení v létě.

Organizovaná forma turistiky se u nás objevuje později, než čistě tělovýchovné spolky, a to od 60. let 19. století, nejprve v německojazyčném prostředí. Jejím hlavním cílem nebyla zpočátku turistika, ale především tělovýchova. Turistiku měli jako doplňovou činnost pomáhající utužit tělo cvičence. Například u Sokola byla turistika nedílnou součástí, ale jeho cílem nebyly ani tak krásy přírody, jako spíš utužení těla a především pak propagace národa.

⁴⁸ Scheiner, Jos. E. *Úvahy a řeči dr. Miroslava Tyrše*. Praha: Nákladem tělocvičné jednoty 'Sokol' v Praze, 1894, str. 6.

České spolky, které svoji činnost nedefinovali jako tělovýchovnou, ale jako turistickou, vznikali až v 80. letech a jejich cílem nebylo už utužení těla, i když propagace národa se v jejich činnosti také odrážela. Navazovali na již existující německé turistické spolky. Mezi jejich cíle patřilo například zakládání a udržování cest, jejich značení, zřizování turistických objektů, propagaci přírodních krás, zpřístupňování pamětihodností a pořádání společných výletů.

Nejrozšířenějším českým turistickým spolkem se ale stal Klub českých turistů (KČT), založený 11. června 1888 na podnět členů Sokola, kteří už v pořádání výletů měli v té době přes dvě desetiletí dlouhou tradici. Výlety Klubu českých turistů plnily podobné funkce jako ty organizované Sokolem: tedy vedle té tělocvičné stála funkce poznávací, ale také národní a ideově propagační, dohromady pak sloužily účelům nacionálním a politickým.

Hlavní činností klubu bylo pořádání výletů a to dokonce i mimo české země. Například v roce 1889 organizoval KČT výpravu do Paříže na Světovou výstavu, která ovlivnila podobu mnohé městské zeleně v Praze, rozhlednu na Petříně i lanovou dráhu na letenských svazích. Nezanedbatelný podíl měl klub na ochraně přírody a památek. S rostoucí známostí aktivit turistických klubů se rozšiřovaly i turistické příručky: průvodci a turistické mapy, které vznikaly především díky mapám vojenským a s inspirací v zahraničních průvodcích⁴⁹.

Zejména v měšťanských kruzích se koncem 19. a začátkem 20. století šířil zájem o zvelebení, který rostl i pod vlivem rivality vůči německým spolkům. Snažili se zvelebit právě tu 'českou' krajinu.

V měnicím se prostoru industriální Prahy se obyvatelé začali sdružovat také do typu spolků, které se více zabývaly zeleným prostorem uvnitř města. Jedná se o okrašlovací spolky, navazující obvykle na činnost starších turistických spolků. V roce 1858 vzniká Spolek pro vysazování stromů k okrášení kr. hl. města Prahy a jeho okolí, kde je prvním předsedou zvolen kníže Karel Auersperg a pro organizaci práce si dělí Prahu a okolí do několika obvodů. Své členy dělí spolek na zakladatele, na zakladatele a zároveň přispěvatele a na ty, kteří přispívají, ale nejsou zakladateli. V prvních 25 letech činnosti vzrůstá počet zakladatelů (až na 72) a naopak klesá počet přispívajících (z téměř 600 členů na přibližně 110), což mohlo být

⁴⁹ více o zahraničních průvodcích viz Steward, Jill. *'How and Where To Go': The Role of Travel Journalism in Britain and the Evolution of Foreign Tourism*. In Walton, John K. (ed). *Histories of Tourism. Representation, Identity and Conflict*. Channel View Publications, 2005.

jedním z faktorů, které po určitá léta nutili spolek pouze udržovat stávající veřejnou zeleň a nezakládat novou. Mezi jeho členy patřili jak obyvatelé pocházející ze společensky vyšší vrstvy, tak měšťané ze střední vrstvy.

Ke svému 25 výročí vydává publikaci, která shrnuje jejich dosavadní činnost a publikuje cíle svého spolku.⁵⁰

- a) Vyzývání majitelů příhodných pozemků, aby na nich zřídili a udržovali veřejně přístupné sady.
- b) Podporování takových majitelů plány, odborníky a sazenicemi na zřízení sadů.
- c) Vykupování pozemků a jejich úprava na veřejnou zeleň na náklady spolku.
- d) Udržování již založených veřejných sadů.

Zároveň tato publikace přináší informace o účetnictví spolku, množství vysazených stromů a keřů a o počtu a jménech členů v jednotlivých letech.

Stejně jako autoři v dobových periodikách, tak i v této své publikaci spolek zdůrazňuje zdravotní hledisko, které připisuje zeleni budované v průmyslovém velkoměstě. Zdůrazňuje, že *„čeho jednotlivec dosáhnouti nemůže, poněvadž prostředkův k dojití cíle potřebných nemá, totiž těmto zdím, tomu kamení pospolu s jinými opatřeními zdravovědy, která pečlivosti obecné zůstavena býti musí, založením všeobecně přístupných zahrad co možná největší zdravotť propůjčiti, tuto úlohu ustanoviti si musí společnosti“*.⁵¹ Pro vysvětlení své činnosti spolek ve spisu několikrát zdůrazňuje svojí ozdravnou úlohu: *„rozložení rostlinstva v nitru měst vzduch se lepší bezprostředně a prostředechně, předně vlivem rostlin samým, za druhé tím, že se stínění budov zamezuje a tím uvnitř města prostory volné utvoří, kterými vzduch bez překážky obíhati může“* a další úlohu *„mají sady také tím vyplniti, že slouží co procházky pro ženské, pro starý, chorobný neb nemocný lid, a co rejdiště dětí“*.⁵²

Kromě zakládání sadů si ale spolek dával za cíl i jejich následnou údržbu, kdy třeba v případě sucha nebo nepříznivého počasí upravoval sady do původního stavu. Spolek svoji

⁵⁰ *Pamětnosti Spolku pro vysazování stromů k okrášení kr. hl. města Prahy a jeho okolí v letech 1858-1882.* Praha: Nákladem Spolku pro vysazování stromů, 1883.

⁵¹ *Pamětnosti Spolku pro vysazování stromů k okrášení kr. hl. města Prahy a jeho okolí v letech 1858-1882.* Praha: Nákladem Spolku pro vysazování stromů, 1883, str. 4.

⁵² *Pamětnosti Spolku pro vysazování stromů k okrášení kr. hl. města Prahy a jeho okolí v letech 1858-1882.* Praha: Nákladem Spolku pro vysazování stromů, 1883, str. 4.

činnost financoval díky obcím (Prahy i okolí), svým členům a i s pomocí obyvatel, kteří darovali přímo stromy nebo keře k výsadbě. Jako první oblast, kterou si dal spolek za cíl 'zvelebit' byla oblast v Praze u Újezdské brány u zdi Kinského zahrady, kde upravil veřejné sady o velikosti 5035 čtverečných metrů. Následoval velký projekt v podobě vykoupení pozemků a následné úpravě sadů na Letné. Spolek je aktivní i po ostatní roky 19. století ve snaze plnit své cíle. Například v roce 1888 vysázel celkem 1479 listnatých a ozdobných stromů.⁵³

V Praze vzniká také Česká společnost pro zvelebování zahradnictví, která v roce 1845 odkupuje pozemky ovocného sadu v místech dnešní Botanické zahrady Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy a zakládá na jejich místě Společenskou zahradu, sloužící pro pěstování mimo jiné i exotických rostlin. Společnost, která měla blízko k vyšší vrstvě obyvatel (jedním ze zakladatelů byl Kamil Rohan), si dala za cíl rozšiřovat okrasné i užitečné rostliny a pořádala výstavy květin, ale po dobu vlastnictví zahrady touto společností je Společenská zahrada neveřejná, přístupná pouze členům spolku. Ke konci 19. století jsou sem po povodni přeneseny sbírky rostlin z botanické zahrady na Smíchově, a pro pražskou univerzitu odkupuje pozemek Společenské zahrady obec, do budoucna tím vzniká základ dnešní Botanické zahrady.

Vývoj zeleně v rámci pražských měst

Čas, doprava a finance se stávaly hlavními faktory ovlivňujícími to, proč se většina Pražanů do zeleně okolí Prahy vydávala jen výjimečně a raději ji vyhledávala v prostorách města, jelikož se obyvatel Prahy často ještě v 80. letech 19. století „*do pražského okolí nedostal jinak než pěšky, ačli si nechtěl najmout kočár, což na půl dne stálo dva zlaté*“.⁵⁴

O dějinách Prahy toho bylo napsáno už mnoho, a proto je cíleně ve své práci vynechám a zmíním je jen v souvislosti s prostory, o kterých budu psát. Existuje několik forem historických zahrad na území Prahy: „*zahrady zámecké, palácové, klášterní, při usedlostech a vilách, parky na zrušených hradbách, v bývalých oborách, na náměstích, ostrovech, parky ze*

⁵³ Denní zprávy. Pražský spolek pro vysazování stromů. *Národní listy*. 27. 3. 1889, roč. 29, č. 85, str. 2.

⁵⁴ Žižka, L. Karel. *Praha před osmdesáti lety*. Praha: Orbis: 1960, s. 251.

zrušených hřbitovů“,⁵⁵ každá z nich podléhá rozmanitým stylům, forem a způsobům užívání, a každá mohla do budoucna sloužit k založení veřejného sadu. V prostředí města existuje a existovala také zeleň užitková: bylinné zahrady, ovocné sady, vinice nebo zelinářské zahrady.

Praha se za industrializace postupně stávala moderním velkoměstem. Šířil se průmysl, rozvíjející se obchod a rozvoj techniky změnil její ráz a změnilo se i užívání jejích zelených ploch.

Plochy, které by Pražanům přinesly možnost rekreace v 'přírodě', začaly být více vyhledávány až v době, kdy přestala být Praha v přímém kontaktu s přírodou, tak jako tomu bylo v raném středověku. Počátky zahrad ale můžeme nalézt již v raném středověku, kdy na území Prahy přicházeli první církevní řády a zakládaly si při klášteře své zahrady. Kromě užitkové významu, jakým bylo pěstování léčivých bylin, měly také duchovní funkci v podobě rajských zahrad a okrasnou funkci v podobě záhonů pro pěstování květin na zdobení oltářů. Zahrady se stavěly od 12. století při kláštorech, ale zeleň se dala ve městě nalézt také na hřbitovech a na zahrádkách farních a měšťanských domů.⁵⁶ Nejstarší zahrady v Praze můžeme najít z 12. století při klášteře sv. Jiří na Pražském hradě, v Břevnovském klášteře (i když ten je v té době mimo území samotného města) a u premonstrátského kláštera na Strahově. Klášterní zahrady mívaly typickou skladbu: rajský dvůr, plochu k pěstování léčivých rostlin, plochu pro pěstování koření, zeleniny, hřbitov, štěpnici a v příhodných podmínkách i vinici. Primární funkcí klášterní zahrady je ale užitkovost, ne okrasná nebo rekreační funkce. Okrasnou funkci plnily květiny pěstované pro ozdobení kostelů. Hlavní zahrady jsou tedy zahrady kuchyňské, ovocné sady nebo štěpnice. Jiří Kupka⁵⁷ sumarizuje hlavní znaky středověké zahrady a mezi nimi vyzdvihuje její uzavřenost a intimitu. Středověké zahrady jsou oplocené, přístup do nich mají jen privilegovaní a dá se tedy říci, že veřejná zeleň ve městě v tehdejší době neexistuje. Středověká zahrada je plná symboliky, představuje zbytek ztraceného ráje a je navržena dle řádu a s jasnou hierarchií. Kromě toho jsou středověké zahrady v Praze zpravidla malé, jelikož uvnitř hradeb nebyl prostor pro velké zelené plochy.

⁵⁵ Bašeová, Olga. Historické zahrady v současnosti. In *Staletá Praha 10. Pražské zahrady a parky. Archeologické výzkumy*. Praha: Panorama, 1980, s. 134.

⁵⁶ Pavelková-Hošťálková, B., Kruml, M. Z historie úprav přírodních prostorů Staré Prahy. In *Staletá Praha 10. Pražské zahrady a parky. Archeologické výzkumy*. Praha: Panorama, 1980.

⁵⁷ Kupka, Jiří. *Zeleň v historii města*. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2006.

14. století je pro pražské zahrady charakteristické tím, že kvůli souvislé gotické zástavbě se postupně za hradby města přesouvala zemědělská výroba a uvnitř hradeb setrvaly spíše jen štěpnice, farní, špitální a klášterní zahrady a menší měšťanské zahrady. Větší množství zelené plochy zůstalo na Malé Straně (svahy pod Pražským hradem) a na Novém Městě (uvnitř domů, v kláštorech, hřbitovech, barokních zahradách paláců).

Při stavební činnosti za Karla IV. byly vykáceny lesy v blízkosti města, založeno Nové Město a novoměstské hradby, ale zároveň se díky rozšíření samotného města dostává do prostoru hradeb více zelených ploch, přičemž některé z nich se dochovaly do dnešních dní (např. oblast Botanické zahrady nebo zelené plochy Petřína).⁵⁸ Specifickou podobu dodal Praze Karel IV. svým nařízením vysadit vinice v okruhu přibližně dvou desítek kilometrů v okolí města, což mu umožnilo předchodí odlesnění těchto ploch kvůli stavbě a palivu. Tento pás vinic, táhnoucí se od Dejvic, přes Břevnov, Košíře, Smíchov, Radlice, až k Vltavě a dále přes Nusle, Strašnice, Viniční údolí (Vinohrady a Žižkov) až do Troje, se později v 17. a 18. století využíval kromě zástavby také k zakládání pastvin a polí. Uvnitř hradeb začaly v této době vznikat bylinářské zahrady (například medicínská Andělská zahrada dvorního lékárníka Karla IV. Angela z Florencie, nebo již dřívější zahrada apatykáře Augustina pod Vyšehradem).

V 15. století si šlechta začala při reprezentačních sídlech budovat zahrady světského charakteru, především pod vlivem nového životního stylu z Itálie a Francie. Zahrady pro odpočinek a slavnosti přejalo poté i měšťanstvo. Renesanční zahrada už přestávala být součástí přírody, stávala se spíše architektonickým dílem při šlechtickém sídle, stávala se pokračováním domu. Renesanční zahrada postupně ztrácí svojí užitkovou funkci, plně je nahrazena funkcí reprezentativní. Stále je ale uzavřeným, oploceným prostorem, i když už bývá propojena s domem pomocí sloupcových galerií, schodišť, lodžií a pergol. Samotná zahrada je symetrická, pravidelná a velmi upravená. Ve městě zůstává hlavním typem zahrady zahrada užitková⁵⁹, výše popsaná renesanční zahrada se týká privilegovaných obyvatel, kteří si svá panská sídla staví i mimo prostor města. V rámci města využívá šlechta a bohatí měšťané špatnou finanční situaci pražských klášterů po husitských válkách a

⁵⁸ Kupka, Jiří. *Zeleň v historii města*. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2006.

⁵⁹ Kupka, Jiří. *Zeleň v historii města*. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2006.

dochází k parcelování církevních pozemků a zahrad, například k zástavbě části zahrady sv. Jiří.

Barokní zahrada byla prostorem především reprezentačním a vytváří spolu se zámeckou nebo palácovou stavbou kompoziční jednotu, jako je tomu u Valdštejnské zahrady. Barokní zahradě vévodily honosné stavby, reprezentační květinové partery (květinová nebo trávnicková plocha zahrady) a terasy. V období vrcholného baroka se zejména jižní svah pod Pražským hradem a severní stráň Petřína osazují zahradami v barokní podobě. Od roku 1534 začíná také výstavba Královské zahrady v renesančním stylu spolu s letohrádkem pro Annu Jagelonskou.

Jednou z prvních velkých šlechtických zahrad, která byla vzhledem k neklidné době 30leté války unikátní, byla právě zahrada Albrechta z Valdštejna. Podle jeho vzoru pak ke konci 17. století i ostatní šlechtické rody v Praze začaly stavět okázalé zahrady, především barokního stylu. Vliv stylu italských zahrad se v těchto prostorách projevil zakládáním palácových zahrad ve svazích pod hradem (např. Ledeburská nebo Kolovratská). Na začátku 17. století nechává johanitský konvent rozparcelovat řádovou zahradu na Kampě a na jejím místě vznikají šlechtické zahrady (např. Mnichovská nebo Nostická), z nich pak ve 20. století vzniká veřejný městský park Kampa.

Mimo reprezentativní prostory ale v 17. a 18. století slouží některé zelené plochy dál pro pěstování léčivých bylin, apatykářství bylo v té době rozšířeným fenoménem.

S příchodem 18. století se zahrady stávají už plnohodnotným uměleckým slohem. Pro šlechtu a měšťany plní zahrady funkci reprezentativní i rekreační, zahrady se stávají místem společenských her, slavností, divadel, tance a dalších aspektů života těchto vrstev. Renesanční zahrady a domy se upravují dle nového slohu a získávají jeho typické rysy: snahu o terasovité řešení s vyhlídkami (např. barokní zahrady pod Pražským hradem z 2. poloviny 18. století), komplexnost barokního díla (součástí zahrady je i společenský život, sochařské umění), dochází k prorůstání interiéru a exteriéru, barokní zahrady se otevírají do krajiny, jsou monumentální, velkorysé, dynamické a místy až pitoreskní nebo bizardní.⁶⁰ Populární oblastí pro šlechtu a měšťanstvo se stává Smíchov, kde si od 17. století budují své letohrádky a zahradní vily s velkými zahradami (např. dnešní vila Bertramka se zahradou). V roce 1775

⁶⁰ Kupka, Jiří. *Zeleň v historii města*. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2006.

vzniká na Smíchově univerzitní zahrada, která je později přemístěna do Nového Města, kde již byla založena Společenská zahrada České společnosti pro zvelebování zahradnictví (dnešní Botanická zahrada) a její původní území je v 19. století z části zastaveno činžovnými domy a z části ponecháno jako dnešní Dientzenhoferovy sady.

Ke konci 18. století se pod vlivem rokoka začaly zahrady plnit miniaturními stavbami, intimními vyhlídkami a drobnými můstky. Renesanční, raně i vrcholně barokní zahrady se v Praze budují s ohledem na specifický svahovitý terén, takže například raně barokní zahrada se u nás objevila v terasovité podobě na svazích Petřína. Postupně do 19. století se monotónost krajinářských parků oživuje o záhony květin a kvetoucí keře, které jsou často vysázeny do podob exotických ornamentů (u nás tento styl prosazoval František Thomayer, o kterém se budu v práci ještě zmiňovat).

Zahrady těchto stylů se z velké části v 19. století přestaví na přírodní styl anglických parků, ale existují vedle sebe dál i formální a krajinářské typy zahrad. Volná krajina, nepravidelné tvary a projevy návratu k přírodě následně zahrady proměnily na zdánlivě nesvázanou přírodu. Zahrada nebo nový typ zeleně – park, má snahu o ideální obraz přírody a modeluje tedy celou krajinu. Je to esteticky upravená, zdrobnělá krajina, kterou vytváří architekti. U městské zeleně se ruší zdi i ploty, zeleň je propojena se svým okolím, dbá se u ní na nepravidelnost a ruší se symetrie předchozích stylů. Takovou úpravu zelených ploch zpravidla předchází vykoupení pozemků obcí popřípadě spolkem a po této úpravě bývají ještě obohaceny o drobnou architekturu. Oblíbené bylo budování nepravidelných pěšin, nepravidelných tvarů vodních ploch, ale například i čínské pavilónky, díky módní zálibě v Orientu. Vznikají tak v rámci zahrad drobné stavby, oltáře, pomníky, pavilónky a používají se k dekoracím exotické ornamenty. Takovými byla například zahrada na Cibulce, zahrada Klamovka nebo zahrada na Kanálce a Sakrabonce. Ještě ve 2. polovině 18. století ale stále také obklopují pražská města původní zelené plochy: zahrady, vinice, háje, rybníky, hospodářské usedlosti a šlechtické letohrádky. Četné pražské klášterní a palácové zahrady nebyly veřejnosti po celé 19. století přístupné, jen nepravidelně při výjimečných příležitostech se některé z nich otevíraly obyvatelům (např. zahrada Klamovka).

V 18. století, kdy začal počet obyvatel Prahy značně růst, se zeleň z města začala na jednu stranu vytrácet, ale zároveň pod vlivem romantismu naopak rostla touha po

romantických krásách přírody. Jednou z forem, jak najít přírodu ve městě, bylo pro vyšší vrstvy vlastnictví vinic. Místem vycházek pro nižší vrstvy byly například i pražské ostrovy, na nichž zeleň vznikala zejména spontánně, bez architektonických úprav.

S příchodem průmyslové revoluce, rostoucího majetku střední vrstvy a možnosti volného času, začínají vznikat veřejné zahrady, promenády na hradbách, aleje a městské sady a parky, které už nebyly jen zahradami šlechty za zdí, ale byly otevřené veřejnosti. Až na začátku 20. století se pak vytváří fenomén zakládání zahrad při vlastním domě či rodinné vile pro širší vrstvy obyvatel.

Postupný proces emancipace měšťanstva v sobě zahrnuje i jiné pojetí a využívání prostoru okolo sebe. Měšťanstvo vychází do ulic i mimo město, zeleň se stává součástí jeho společenského života, žádá si tudíž prostoru, ve kterém může své společenské žití realizovat a „tomu odpovídá i příslušná vybavenost městské zeleně – pavilónky a besídky, kolonády, galerie a tribuny, plovárny, dostihové tribuny a různé zábavní boudy poutí a lunaparků.“⁶¹

Od počátku 19. století a hlavně pak od jeho poloviny se namísto šlechtických zahrad začíná rozmáhat nová forma zahradního umění v rámci městské zeleně: veřejnosti zpřístupněná zeleň ve formě sadu, parku, promenády nebo aleje či stromořadí. Je to období charakteristické rychlým rozvojem veřejné zeleně a jejich prostorových úprav. Zahrady se postupně otevírají veřejnosti a zakládají se nové plochy určené pro veřejnou zeleň.

Kromě zpřístupnění některých stávajících zahrad nebo obor (Královská obora v Bubenči byla veřejně přístupná už od roku 1804) můžeme najít první známky zakládání veřejné zeleně v osazování hradeb stromořadím a jejich úpravou na veřejně přístupné promenády. Takovou promenádu založil například Karel Chotek už ve 30. letech 19. století na hradebních baštách mezi Novou a Žitnou bránou. Kromě toho se nová forma městské zeleně, veřejný sad, zakládala i v rámci dosud pustého, hospodářsky nevyužívaného území (například vrch Žižkov).

Největší rozmach zakládání veřejných sadů ve městě přišel s tím, jak přestávaly hrady sloužit svému vojenskému účelu. O zboření hradeb bylo rozhodnuto už v roce 1866, ale pražská obec je musela nejprve vykoupit od vojenské správy a jednání byla dokončena až v roce 1874. Nejprve se osazovaly vyhlídky na hradbách popřípadě v místě hradebního

⁶¹ Kupka, Jiří. *Zeleň v historii města*. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2006, str. 99.

příkopu, jako tomu bylo u Starých alejí, dnešní Příkopy a pozdějších Nových alejí, dnešní Národní třídy. Později při bourání hradeb a rušení promenád na hradbách, vznikaly veřejné parky v místech jejich původního stání. Příkopy při hradbách byly v případě zakládání sadů zasypány materiálem z valů a na nich se následně založily sady. Například v článku Pražské hradby z roku 1874⁶² je zachycena právě ta doba, kdy císař dává svolení ke zboření hradeb od Poříčské ke Slepé bráně a následnou přeměnu oblasti ve veřejný park, přičemž v době psaní článku byl na hradbách k procházce zbudovaný veřejný sad. Jinak ale „*věvec zrušených hradeb byl nahrazen jen z části, v sadě na Poříčí a v sadech Vrchlického, zeleným pásem a z většího dílu stal se stavenišťem*“⁶³. Se samotným bouráním hradeb se začalo na Novém Městě a pokračovalo až do roku 1911. Zbořením hradeb tedy sice zanikaly veřejné sady a promenády na hradbách, ale vznikly na místě po nich například Vrchlického sady, sady Jana Švermy, Čelakovského sady a sady na Karlově. Článek z Pražského deníku z roku 1874⁶⁴ informuje o tom, že Spolek pražských inženýrů a stavitelů vyzývá k založení sadů na místě zboření hradeb ze zdravotních důvodů, ale článek vytištěný o den později⁶⁵ zase varuje před přehnanými náklady, které by obec měla v případě, že by nechala po zrušení hradeb všude zbudovat veřejné sady. Rozpor mezi náklady na založení a udržování veřejných sadů po zbořených hradbách a možností zisku z výstavby činžovních domů dobový tisk ale ve větší míře zamítá ve prospěch zbudování veřejných sadů. Ohledně plánů na uvolněné pozemky po zboření pražských hradeb se v denících objevují výzvy k peticím za zřízení veřejných sadů. Národní listy to oznamují zcela zřetelně: „*My si přejeme, aby bašty sice padly, ale na komplexu takto získaném aby se založil veliký park – ku pohodlí a k prospěchu pražského obyvatelstva. My nesouhlasíme, aby se řečený komplex takto zastavěl, poněvadž by to bylo na újmu zdravotních poměrův.*“⁶⁶ Svůj názor obhajují mimo zdravotním hlediskem ve stejném článku také tím, že méně zámožné rodiny by ztratili možnost rekreace v rámci města, jelikož dosud jim k tomu slouží právě sady a promenády zřízené na hradbách. Jak autor zmiňuje, tak takové opatření by se dotklo i zámožnějších obyvatel, jelikož z Prahy je do přírody dle jeho mínění daleko i vzhledem k omezeným možnostem dopravy.

⁶² Pražské hradby. Světozor. 1874, roč. 8, č. 25, s. 294.

⁶³ Wirth, Z., Janák, P. Jak rostla Praha, díl II. In *Stopami věků*. Praha: Společnost přátel starožitností, 1940, s. 49.

⁶⁴ Zprávy z Prahy a venkova. O pražských hradbách. *Pražský deník*. 11. 3. 1874, roč. 9, č. 60, str. 1.

⁶⁵ Zrušení hradeb pražských. *Pražský deník*. 12. 3. 1874, roč. 9, č. 61, str. 1.

⁶⁶ Podpisujeme petice k císaři. *Národní listy*. 26. 2. 1874, roč. 14, č. 55, str. 1.

Zajímavým tématem, které v rámci rozsahu bakalářské práce nebudu blíže zkoumat, je vliv zahraniční na její podobu a rozsah veřejné zeleně v Praze a jejích předměstích. Dle obdivu, který vyplývá z některých dobových článků⁶⁷ na toto téma, mohu říci, že někteří obyvatelé Prahy a autoři těchto zpráv nebyly k otázce inspirace ze zahraničí lhostejní.

Veřejná zeleň jako místo rekreace v industriální Praze a jejích předměstích

Zeleň místem pražských slavností

Pražané, vzhledem k možnostem dopravy a k množství volného času, realizovali touhu po přírodě a zábavy v ní především v rámci města a nejbližších obcí. Čas pro slavnosti a svátky už se s měnícím se časovým rozvrhem a stylem života ve městě neřídil jen podle církevního kalendáře. „*Festivity vyjadřovaly především potřebu lidí být spolu*“⁶⁸ a 19. století pro toto setkávání nabízelo nejenom kostely, ale i veřejné budovy a veřejná prostranství pod širým nebem. Mezi atributy slavnosti 19. století patřila hudba, umělé světlo (ať už zpočátku pomocí ohně pak i pomocí elektřiny), symbolické využívání barev, jídlo a pití.

Lidové slavnosti se v 19. století konají zpravidla na volném prostranství a navazují na starší tradici. Mezi ty tradiční patřily slavnosti náboženské (poutě, posvícení a velké církevní slavnosti), mezi řemeslnické slavnosti patřil pak již zmíněný Slamník v Bubenči a v Královské oboře, Fidlovačka v Nuselském údolí. Kromě pravidelně se opakujících slavností, které přinášel jak křesťanský kalendář, tak profesní tradice, se také vyskytovaly slavnosti jednorázové (např. oslava korunovace). Velké obliby se těšily ještě do 2. poloviny 19. století různé druhy poutí: první jarní pouť byla Josefská, slavená na Josefském náměstí (dnešní nám. Republiky), velikonoční slavnosti (Emauzská na Karlově náměstí) a známé letní poutě se pak konaly v Prokopském údolí a ve Hvězdě to byla pouť svatomarkétská. Měly funkci nejenom kulturní, ale také společenskou a zábavní. Duchovní charakter těchto poutí, s kořeny vedoucími k pohanským slavnostem (slamník jako podobizna bohyně Morany nebo

⁶⁷ například zpráva Central-Park v Novém Yorku. *Národní listy*. 7. 10. 1874, roč. 14, č. 274, str. 1.

⁶⁸ Lenderová, M., Jiránek, T., Macková, M. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009.

Zimy), nebyl zřejmě pro účastníky v druhé pol. 19 století už tak důležitý.⁶⁹ Církevní účel tak ustupuje do pozadí a začíná u nich převládat světská zábava. Postupně se původní smysl poutí ze zbožného putování přeměnil do oblasti světské, při které se sice stále zachovával předmět uctívání i způsob, jakým se konalo, šlo ale spíše o záležitost národní „*identifikace s novodobým národem se prokazovala formou putování s cílem vzdát hold symbolu tohoto národa*“.⁷⁰

Součástí oslav byl i prostor, na kterém se konaly. Ovlivňoval jak jejich velikost, tak i jejich ráz. S rozvojem města nastávalo i nucené stěhování slavností z původního místa na nově přidělené (např. Josefská pouť měnila stanoviště kvůli zástavbě dvakrát). Emauzská pouť díky příhodnému prostoru zůstala na svém místě ještě dlouho do 20. století, i když byla v samotném středu města. Prostor jejího konání zahrnoval jak benediktinský klášter na Slovanech, tak přilehlé klášterní zahrady.

Mezi nové slavnosti patřily slavnosti v 19. století s národně-politickým charakterem. Například se organizovaly vycházky k Havlíčkovu hrobu, do Tylovy Kutné hory nebo na Říp, většinou doprovázené vlasteneckými prvky.

Slavností v Bubenči a Královské oboře se účastnily rozmanité vrstvy obyvatel Prahy a většinou k nim obyvatelé docházeli buď pěšky, na vozech nebo i na koních. Šlechta zůstávala ve svých kočárech, měšťané a nižší vrstvy obyvatel se pak soustředili na louky, bubenečskou pivnici a hospodu v Císařském mlýně.

Louka v Nuselském údolí, která tvořila rozhraní u Nuslí, se ozdobila májkou se ševcovskými atributy a Fidlovačky se účastnily davy výletníků, přičemž byla často charakterizována jako slavnost nejvýznamnější a nejsvěráznější, kterou pak následně J. K. Tyl zpracoval do známé divadelní hry. Nuselská louka v údolí byla pro návštěvníky atraktivním místem a velký prostor umožnil obohatit řemeslnickou slavnost Fidlovačku i o atrakce jako cirkus nebo hipodrom. Návštěvnost šla do desítek tisíců⁷¹, ale už v roce 1890 se část nuselské louky rozparcelovává a prostor pro konání Fidlovačky se tím zmenšuje.⁷² Na zbytku

⁶⁹ Hlavsa, Václav. *Letní radovánky Pražanů*. In *Kniha o Praze 1960*. Praha: Orbis, 1960.

⁷⁰ Lenderová, M., Jiránek, T., Macková, M. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009.

⁷¹ Scheuflerová, Jaroslava. *Pražské slavnosti a zábavy od druhé poloviny 19. století do začátku 20. století*. In *Etnografie dělnictva 8*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1997.

⁷² Denní zprávy. Při národní Fidlovačce. *Národní listy*. 19. 4. 1890, roč. 30, č. 107, str. 3.

louky, který nebyl zastavěn, vzniká pak v roce 1902 první veřejný park ve vlastnictví obce Nusle.

Hospoda Na slavníku byla populární především díky lidové slavnosti Slavník, kterou postupně ovládli krejčí a udělali si z ní svoji cechovní slavnost. Do programu Fidlovačky a Slavníku patřily kromě průvodu také tanec, jídlo, různé pouťové atrakce a také možnost zakoupení si zboží na místních stáncích, které se jen málokdy týkalo ševců nebo krejčích. Vzhledem ke zrušení cechů v 60. letech ale v posledních desetiletích 19. století postupně atraktivita těchto slavností a poutí klesala.

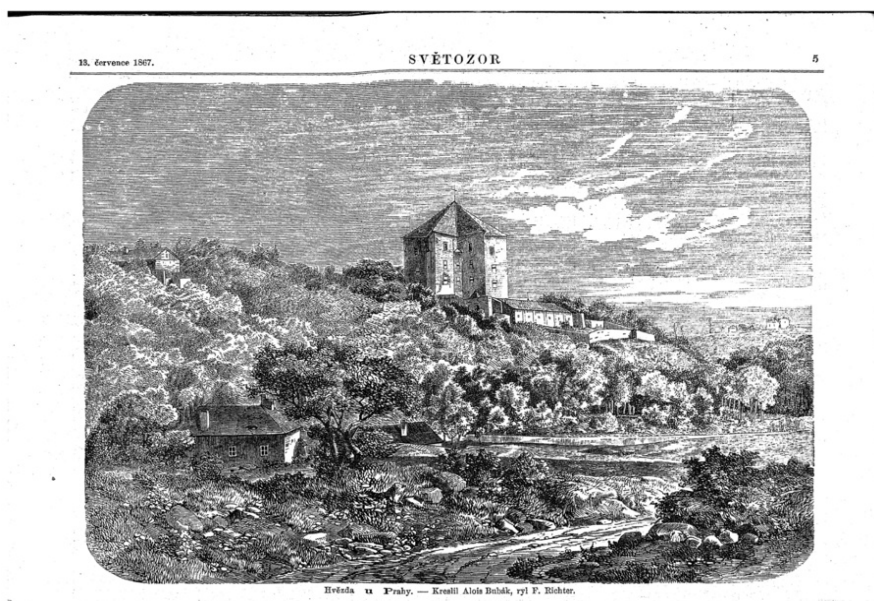
Za hranicí Prahy, ale v její blízkosti, byla nejnavštěvovanější poutí svatomarkétská pouť ve Hvězdě. Tato lidová slavnost se v den slavnosti sv. Markéty soustředila ke kostelu sv. Markéty, břevnovskému klášteru, a hlavně do obory ve Hvězdě a účastnily se jí různé, ale hlavně méně majetné společenské vrstvy obyvatel. Jednalo se vlastně o celodenní výlet, jelikož ještě v 80. letech 19. století tam „z Prahy nebylo možno užít nijakého dopravního prostředku“.⁷³ Pro potřeby poutě byla veřejnosti přístupná jen část obory, restaurace tam žádné nebyly, takže se hostinec pod širým nebem vytvořil poblíž pouťových atrakcí, a to se dělo vzhledem k omezenému prostoru většinou v prostoru venku před oborou. Případně „přinášeli si výletníci zásoby s sebou, obědvalo se v lese, který byl pak plný papírů a zbytků“⁷⁴ a nebo využívali hostince, který byl provozovaný v domě polesného. V článku ze Zlaté Prahy z roku 1892 je zmíněna právě popularita této obory, především za letních měsíců a za svatomarkétské slavnosti.⁷⁵

⁷³ Žižka, L. Karel. *Praha před osmdesáti lety*. Praha: Orbis: 1960, s. 151.

⁷⁴ Žižka, L. Karel. *Praha před osmdesáti lety*. Praha: Orbis: 1960, s. 151.

⁷⁵ Sládek, Josef. *Zlatá praha*. Královský letohrádek „Hvězda“ u Prahy. Studie místo- a dějepisná. Zlatá Praha. 1892, roč. 9., č.1.

Obr. 1 Bubák, Alois. Richter, F. Letohrádek Hvězda v oboře. Kolem 1867.

Zdroj: Hvězda u Prahy. *Světozor*. 1867, roč. 1, č. 1, str. 5.

Letohrádek Hvězda byl v oboře dostaven v roce 1557 a obora byla obehnána zdí a pro množství zvěře byla oblíbeným místem pro hony šlechticů. Kromě prostoru pro lov tu byly zasazeny i ovocné stromy a vinice. Za třicetileté války byla obora značně zdevastována a musela se znovu zalesnit a osadit zvěří. Podobné pohromy stihly oboru pak ještě v 18. století, kdy v ní německá, francouzská i pruská armáda kácela stromy a vybíjela zvěř. V první polovině 19. století sice došlo k znovuzalesnění větší části vykáčených pozemků, ale původní účel obory k lovení se vytratil, lovná zvěř v ní znovu vypouštěna nebyla. Letohrádek sloužil až do roku 1874 (od rozhodnutí Josefa II.) jako skladiště střelného prachu. Obora se od počátku 19. století oficiálně otevírala veřejnosti pouze jednou v roce (a to ještě ne vždy celá) při výše zmíněné svatomarkétské pouti. Jinak se využívala spíše k hospodářským účelům než k rekreaci, např. mezi lety 1862 a 1875 z ní bylo vytěženo 14 390 m³ dřeva.

K výletům do Hvězdy vyzývá časopis *Světozor* v článku *Hvězda u Prahy*⁷⁶, kde je popisována právě výše zmíněná svatomarkétská pouť. Kromě toho si autoři článku stěžují na využívání letohrádku ke skladování střelného prachu, což popisují slovy: „*Jestliť to*

⁷⁶ *Hvězda u Prahy. Světozor*. 1867, roč. 1, č. 1, s. 6-7.

neposlední vandalismus ze snažlivé jinak a k osvětě pracující doby Josefinské, kteráž tolik krásného zničila neb sprznila, že i této krásné budovy zneužila na účely, jimžby vyhověla některá jiná místnost, méně krásná a méně památná.“⁷⁷

Začátkem 20. století byla tato pouť zakázána, kvůli výtržnostem a násilnostem, ke kterým při ní údajně docházelo. Obora se upravuje až po I. světové válce, do té doby je spíše zarostlá a plná nepřehledných houštin, po celé 19. století nespadá pod klasifikaci veřejné zeleně, ale dle zpráv z dobového tisku usuzují, že jí obyvatelé mohli využívat k rekreaci běžně (pokud se příliš nepřibližovali k hlídanému skladišti se střelným prachem).

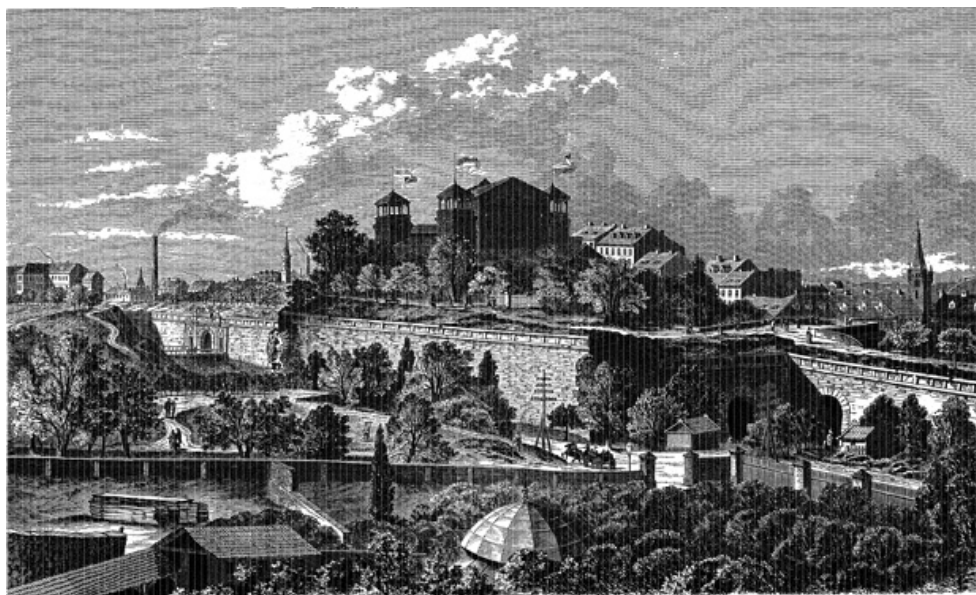
Karel Chotek a František Thomayer

Podobu veřejné zeleně ovlivnili v průběhu 19. století především dvě osobnosti: Karel Chotek a František Thomayer.

Průlom ve výstavbě veřejných zelených prostor ve městě si s sebou z Terstu přivezl nový nejvyšší purkrabí hrabě Karel Chotek, který stál v letech 1826 až 1842 v čele zemské správy v Čechách jako nejvyšší purkrabí v Českém království. Jedno z jeho prvních nařízení zřídilo v letech 1827-1831 veřejnou promenádu na hradebních baštách mezi Novou a Žitnou bránou (dnešní horní vyústění Žitné ulice), přičemž využil pro její financování i sbírky uspořádané mezi pražskou šlechtou a měšťanstvem. Ta přinesla do projektu nejenom finance, ale také stromy a keře a kromě květinového zátiší se zde zřídila kavárna.

⁷⁷ Hvězda u Prahy. *Světlozor*. 1867, roč. 1, č. 1, str. 6.

Obr. 2 František Chalupa. Část hradeb od Koňské brány až k Žitné bráně. Kolem 1874.

Hradby pražské. (Dle skutečnosti kreslil Fr. Chalupa.)

Zdroj: Pražské hradby. *Světobzor*. 1874, roč. 8, č. 25, str. 293.

V roce 1830 pak otevřel veřejnou promenádu od Poříčské ke Slepé bráně. O tom, jak jsou promenády na hradbách stále oblíbené se zmiňuje i článek v Pražském deníku z roku 1866, kdy dal: „*tehdejší purkrabí hrabě Chotek na hradbách městských krásné procházky zřizovati, které až dosud k nejoblíbenějším vycházkám Pražanův náležejí.*“⁷⁸ Od roku 1832 nechal upravit okolí nové silnice k Pražskému hradu na veřejný sad zakládáný z příspěvků šlechty a měšťanů, jak finančních tak materiálních. V návaznosti na tento prostor nechal upravit oblast dnešních Chotkových sadů, kde založil Lidovou zahradu, první veřejný sad, na jehož založení byly použity obecní peníze. Právě Chotek se zasloužil o začínající úpravy sadů na Petříně od 30. let, a to on umožnil vykoupení domů na Karlově náměstí a jeho následnou parkovou úpravu. Kromě zvelebení zelených ploch Prahy se ale Chotek zasloužil i o stavbu mostů, silnic, nábřeží (Františkovo, dnešní Smetanovo nábřeží i s promenádou), osvětlení i kanalizace.

Na podobě veřejné zeleně se v 19. století podílel především Josef Fuks a Jiří Braul, později pak Bedřich Wünsche, František Malý, Antonín Mareš a po roce 1884 František

⁷⁸ Pražské hradby a brány. *Pražský deník*. 16. 11. 1866, roč. 1, č. 155. str. 4.

Thomayer. Zřejmě nejvýrazněji se do tehdejší podoby pražské zeleně zapsal právě František Thomayer, o jehož práci a životě podrobně píše Šárka Steinová.⁷⁹ Po studiích odešel František Thomayer do Německa a do Paříže, kde se věnoval převážně novodobým směrům zahradní architektury a v roce 1884 se stává městským zahradníkem královského hlavního města Prahy. V následujících deseti letech upravoval kromě Karlova náměstí i sady na Poříčí, dnešní Vrchlického sady u vlakového nádraží v roce 1876 (tehdy Velký městský sad), část Žofína a Letenských sadů, znovuzřídil sady u Rudolfína. Jeho zásluhou došlo k rekonstrukci Chotkových sadů, Zámeckého vrchu v Libni a v roce 1890 zrekonstruoval Čelakovského sady. Velkou zásluhu měl i na podobě petřínských sadů, Nebozítku a prostoru u Průmyslového paláce v době pořádání Zemské Jubilejní výstavy v roce 1891. V roce 1892 pomáhá vytvářet zelenou plochu na Smíchově v podobě Eliščiných sadů (dnes sady na Skalce). V roce 1894 se ale s pražskou obcí po dlouholetých neshodách rozchází a dává výpověď, následující roky pracuje na základě živnosti sloužící ke zřizování sadů a zahrad a své úsilí obrací i mimo Prahu a pomáhá projektovat parkové úpravy například pro lázeňská města.

Veřejná zeleň v pražských městech a předměstích

V této kapitole se budu věnovat historickému vývoji konkrétní veřejné zeleně v rámci jednotlivých čtvrtí kr. hl. města Prahy a jeho předměstích založené v průběhu 19. století. Z veřejných parků vyberu jen několik typických, na kterých bych ráda ukázala to, v jaké souvislosti vznikly nebo naopak zanikly. Nedělám si tedy ambice na zachycení veškeré veřejné zeleně daného období, ale proces vzniku veřejné zeleně budu zkoumat na vybraných příkladech několika veřejných sadů, parků, zahrad a promenád, vztahujících se k dané čtvrti nebo k danému předměstí.

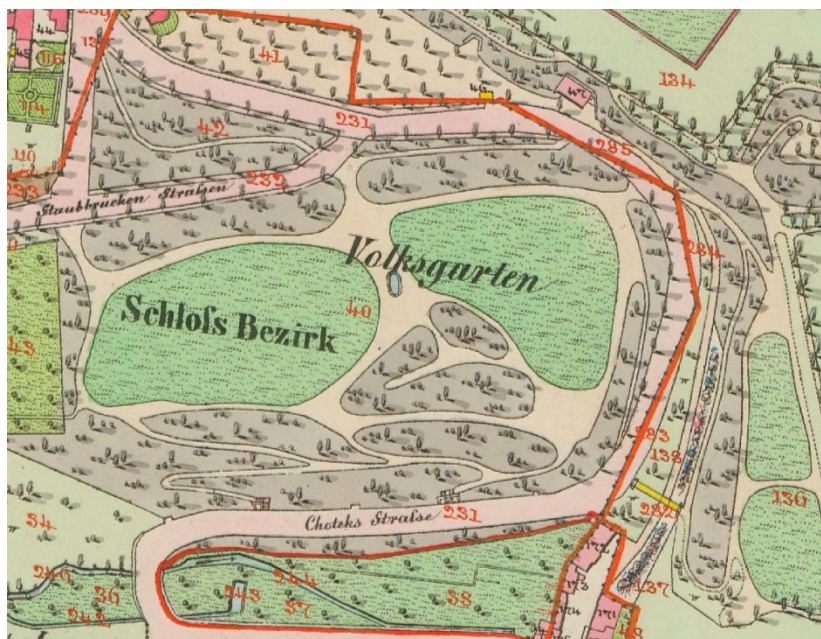
Ve čtvrti **Malá Strana** vzniká v roce 1833 první veřejný sad města v podobě Lidové zahrady, od roku 1841 nazývané Chotkovy sady podle jména svého zakladatele (až později sady územně připadly Hradčanům). Teprve v roce 1833 se poprvé smělo použít obecních peněz na založení veřejné zeleně, do té doby se při zakládání sadů na novoměstských hradbách obecních prostředků užít nesmělo a finance a potřebné dřeviny poskytli měšťané a

⁷⁹ Steinová, Šárka. František Thomayer. *Život a dílo zahradního architekta*. Praha: Národní zemědělské muzeum Praha, 2008.

šlechta. Založení tohoto veřejného sadu předcházela přestavba příkré cesty do Hradčan na Chotkovu silnici už o rok dříve a Lidová zahrada na výstavbu této silnice a její stromořadí navazovala. Lidová zahrada byla založena z iniciativy Karla Chotka na hospodářské zeleni a na pastvině, kde se v minulosti odehrávaly například jezdecké soutěže pro členy vyšších vrstev. Samotnou práci při zakládání Lidové zahrady z velké části odvedlo vojsko pražské posádky a na výstavbě sadu se kromě Karla Chotka podíleli plánem zahrady Josef Fuks a samotné práce řídil Jiří Braul. Původní součástí veřejného parku byla i část území, které dnes tvoří pozemek Kramářovy vily. Po založení promenád na pražských hradbách se v případě Lidové zahrady jednalo o první veřejný sad na území pražských měst, oblíbený především měšťany pro možnost využití nově zbudované cesty k dopravě.

Obr. 3 Lidová zahrada.

Vyobrazení na Císařských povinných otiscích mapy stabilního katastru s původním názvem, mezi 1842-1856.

Zdroj: Císařské povinné otisky mapy stabilního katastru. (Legenda k mapě viz kapitola Použití mapy)

Až po založení Lidové zahrady se začaly pořizovat další veřejné zeleně na náklady obcí, soustředící se jak na některé holé vrchy a stráně, nebo vznikající na místech po zrušených hradbách, otevíráním a vykupování soukromých zahrad, popřípadě i bořením stávající zástavby. Ne každý ovšem souhlasil s vykupováním zahrad a pozemků a jejich proměnu ve

veřejný park. O tom svědčí například článek z roku 1882, který dává zvelebování Prahy do souvislosti s rostoucími dluhy města a daněmi poplatníků.⁸⁰ Financování sadů a parků neskončilo pro obec jen jejich založením, ale do budoucna se starala o jejich úpravu a údržbu. Například v roce 1879 pražská obec nově vysázela 353 stromů a 70 410 keřů a květin a do těchto počtů jsou zahrnuty i stávající sady jako například sady na Karlově náměstí nebo údržba Chotkových sadů.⁸¹

V blízkosti Smíchova i jeho částečnou součástí je Petřín, představující rozlohou největší zelenou plochu Malé Strany. Petřín představuje areál několika různých druhů zeleně. Tvoří ho bývalé klášterní zahrady (např. Strahovská zahrada), Seminářská zahrada a zahrada Nebozízek, Lobkovická zahrada, zahrada Kinských a lesní pás prostupující a spojující výše uvedené, který je pozůstatkem lesů minimálně již z 15. století.⁸² Část svahu Petřína, který se obrací k centru města, pokrývaly dva veřejné sady: sad na Nebozízku a sady na Petříně, v jejich sousedství můžeme nalézt Kinského zahradu. Byl to Jiří Braul ve službách Karla Chotka, který ve 30. letech 19. století vypracoval přestavbu skalnaté, hrbolaté pustiny petřínské planiny, zrealizované v roce 1836. Tuto úpravu z větší části zrealizovali pražští chudí, kterým vyplácel K. Chotek mzdu. Sousední vojenské pozemky byly až do třicátých let pusté. Prostor hradebních ploch a bašt byl na lidový lesopark upraven až s rokem 1840, kdy se začalo s jeho zalesňováním, do té doby byl dnes zalesněný vrch dlouhá staletí téměř holý. Už v roce 1827 ale došlo k rozsáhlé úpravě velikého pozemku jižního svahu Petřín, původních vinic cisterciáckého kláštera, které po husitských válkách zpustly a v jeho dolních částech pak později vznikaly zelinářské zahrady a štěpnice. Roku 1882 získal Nebozízek statut veřejného sadu s podobou ovocné zahrady, kterou od soukromníka vykoupila pražská obec za 96,000 zlatých a o několik let později, kdy se sad pomalu opravoval, jej zprůchodnila a spojila s horním návrším Petřína. O úpravě sadů na Nebozízku svědčí i několik krátkých zpráv v Pražském deníku z roku 1882, ve kterých informuje postupně o zbudování laviček, domku pro zahradníka⁸³ na náklady obce a o vysázení stromů a keřů na náklady

⁸⁰ Nedělní kázaničko. *Pražský deník*. 14. 5. 1882, roč. 17, č. 69, str. 2.

⁸¹ Zprávy z Prahy a z venkova. *Pražský deník*. 2. 8. 1879, roč. 14, č. 176, str. 2.

⁸² Strejček, Jaromír. Historická zeleň v Praze jako významný krajinnářský a biologický činitel. In *Staletá Praha 10. Pražské zahrady a parky. Archeologické výzkumy*. Praha: Panorama, 1980.

⁸³ Zprávy z Prahy a z venkova. Sady na Nebozízku. *Pražský deník*. 21. 6. 1882, roč. 17, č. 139, str. 2.

okrašlovacího spolku.⁸⁴ Na celou tuto oblast měla velký vliv jubilejní výstava konaná v Praze z roku 1891, na níž měl velký podíl Klub českých turistů, kdy se udála částečná přeměna na okrasný sad. Vzhledem k jubilejní výstavě a dostupnosti plánované petřínské rozhledy se skrz sad vystavěla lanová dráha, která pohltila i část Seminářské zahrady arcibiskupské konzistoře. Do prostoru přibyl pak v roce 1892 přemístěný pavilón turistů, do nějž bylo instalováno 35 zrcadel a začalo se mu říkat 'bludiště'. Sadové úpravy Petřína měl v té době na starosti Fr. Thomayer, který je na několik let musel z důvodu nedostatku financí přerušit. V roce 1897 si zde postavil tělocvičnu a hřiště pražský Sokol. I v takové podobě se tedy prolínal spolkový život Pražanů s podobou městské zeleně.

Kinského zahrada se rozkládala na jihovýchodní části vrchu Petřína, kde ještě koncem 18. století leží pusté území užívané pouze několika zelinářskými zahradami. V této podobě velkou část pozemků kupuje na konci 18. století Rosa Kinská a postupně je přeměňuje v ovocnou zahradu, kterou pak v okrasný sad dostavuje Rudolf Kinský podle anglických vzorů. Na zahradě stálo několik skleníků pro tropické i subtropické zahrady a několik hospodářských budov, kromě nich také letohrádek z roku 1829. Ještě v 60. letech 19. století byl sad veřejnosti zpřístupněn jen občas a jen omezenému počtu obyvatel na vstupenky. V 80. letech část pozemku prodává klášter sv. Gabriela a v roce 1901 zbytek odkupuje smíchovská a pražská obec, které jí zpřístupňují veřejnosti a v dalších letech ji spojují se sousedním sadem Nebozízek. Jednu ze zahradních budov mění obec na letní restauraci, většinu skleníků bourá a nechává vystavit dětské hřiště.

Zelení s dlouhou historií v rámci Malé Strany jsou sady na ostrově Kampa. Zeleň na ostrově Kampa měnila svoji podobu od 16. století, kdy došlo k pevnému zformování břehů. Z prvních zahrad při mlýnech se tamní zeleň postupně změnila v honosné šlechtické zahrady. V 17. století se některé z nich spojily v barokní zahradu Michnovskou. Ta poněkud zpustlá jako pozemek s řadou stromů, přešla do 20. století jako Zeughauská a dělily se o ní soukromníci a sportovní kluby, zahrada francouzského stylu tak zanikla pod tělovýchovným cvičištem ještě v 2. polovině 19. století. Další část tvořila Nosticova zahrada a Odkolkovy zahrady, kterou v 2. pol. 19. století tvořila krásná zahrada s oranžérií, cizokrajnými stromy a pořádaly se v ní výstavy květin. Byla sice ve vlastnictví Františka Liebnštejnského, ale ten jí

⁸⁴ Zprávy z Prahy a z venkova. Z městské rady. *Pražský deník*. 13. 9. 1882, roč. 17, č. 208, str. 2.

otevřel veřejnosti i při jiných příležitostech, než jenom výstavách. Scházeli se v ní významní představitelé tehdejší doby i širší okruhy Pražanů. V roce 1895 ji dostala do vlastnictví pražská obec a přeměnila zahradu na veřejný sad. K propojení Michlovské, Nosticovy a Odkolkovy zahrady došlo po druhé světové válce, do té doby se jednalo o rozdělené pozemky veřejných sadů v Odkolkově zahradě a sadu na ostrově Kampa, spolu se soukromými pozemky zahrad.

Obr. 4 Kampa, mezi 1842-1856.

Zdroj: Císařské povinné otisky mapy stabilního katastru.

Pod území **Hradčan** spadá Královská zahrada při Pražském hradě. Královská zahrada byla a je specifickou zelení v rámci hradního komplexu a v 19. století nesloužila jako veřejně přístupná zelená plocha pro rekreaci. I v 19. století si zachovala po rekonstrukci na park anglického stylu uzavřený charakter zámecké zahrady, která byla jen výjimečně zpřístupněna omezenému počtu obyvatel na vstupenky, proto se jí nebudu detailněji věnovat. Z pěti palácových zahrad (Kolovratská, Ledenburská, Füstenberská, Malá a Velká Pálffyovská),

kteře se nachází na jižním svahu pod Pražským hradem mohu zmínit například Kolovratskou zahradu. Zahrada o rozloze 0,07 ha vznikla po zbořeni domu mezi Kolovratským a Pálffovským palácem po roce 1858 a i přes barokní podobu si zachovávala užitkový charakter sadu pro pěstování ovocných stromů, který měl pozemek v okolí zbořeného domu už od poloviny 18. století poté, co byl svah zpevněn opěrnými zdmi. Zahrada s užitkovým charakterem ale pustne po téměř celé 20. století. O zveřejnění této zahrady jednala městská rada s majitelem Jindřichem Kolovratem už v roce 1881,⁸⁵ ale už v roce 1882 přináší Pražský deník zprávu o tom, že v jejím prostoru se kácí stromy a je v plánu na ní vystavit činžovní dům⁸⁶ a zahrada se tak v průběhu 19. století veřejnou zelení nestala, i když k jejímu zastavění nedošlo. Zástavba se ale nevyhnula jiným oblastem historického centra Prahy. Většina neveřejných renesančních a barokních zahrad a zahrádek nejenom Starého Města zanikla po utilitaristickými tendencemi v průběhu 19. století, ostatní zůstali veřejnosti nepřístupné až do 20. století (Vojanovy sady). Například palácové zahrady v okolí Prašné brány jsou po polovině 19. století zastavěny domy a dlažbou.

Podobu **Vyšehradu** určoval především vojenský význam pevnosti, a až když tento význam ustoupil do pozadí, zřídil zde v 30. letech 19. století Karel Chotek širokou silnici se stromořadím. V 90. letech se pozemek na západním svahu Vyšehradu dostal do vlastnictví obce a František Thomayer ho upravil pro rekreaci: postavil cesty, odpočívadla a svah osadil stromy. Sady uvnitř opevnění byly ale neveřejné až do konce 19. století, kdy se po zbudování Slavína upravily a v následujícím století postupně měnily na veřejné sady. Bašty a hradby pak na vyhlídková místa a promenády.

Na rozhraní Nového, Starého Města a Malé Strany leží Střelecký ostrov. Za Karla IV. byl Střelecký ostrov propůjčen pražským střelcům z luků a kuší a ve 14. století byl majitelem pozemků také již zmíněný lékárník Augustin, který na něm pěstoval léčivé rostliny. Následně ostrov měnil majitele, i když přítomnost střelců přetrvávala. Od 16. století na něm probíhaly střelecké slavnosti, pořádané o svatodušních svátcích, a i když s třicetiletou válkou ostrov zpustl, tak v 18. století na něm byly slavnosti obnoveny. Park byl oblíbeným cílem vycházek Pražanů, vojenských i lidových slavností. Byl i oblíbeným místem pro veřejné sešlosti. V roce

⁸⁵ Zprávy z Prahy a z venkova. Kolovratská zahrada. *Pražský deník*. 2. 6. 1881, roč. 16, č. 124, str. 2.

⁸⁶ Zprávy z Prahy a z venkova. Kolovratská zahrada. *Pražský deník*. 10. 6. 1882, roč. 17, č. 130, str. 2.

1839 se na ostrově začaly budovat první piloty k druhému pražskému mostu spojujícím oba břehy Vltavy, který měl po dostavbě v roce 1841 značný podíl na proměně obrazu Prahy. Do té doby byl ostrov spojován s břehy jen přívozem. Po dostavbě mostu došlo k propojení Prahy se Smíchovem a k ulehčení zátěže Karlova mostu, most byl také opatřen chodníkem, takže to usnadnilo i pěší přepravu obyvatel. Stavba mostu změnila i společenskou funkci nábřeží okolo, už se nejednalo o průmyslovou zónu, ale nábřeží získalo podobu oblíbené promenády pro obyvatele Prahy.⁸⁷ I když ostrov stále využívali střelci a ještě v prvních desetiletích 20. století byl spíše zanedbávaný, tak se na něm konalo na několik větších společenských událostí. (V roce 1848 se na ostrově konal známý Slovanský sjezd v den svatováclavské mše, v roce 1867 se zde konala první dělnická schůze, v roce 1872 zde probíhala průmyslová výstava a v roce 1882 první 'slet' Sokolů). Zároveň byl ostrov u obyvatel města žádaným místem pro rekreaci a přizpůsoboval se tak požadavkům obyvatel na zábavu a zůstává, v 19. století zůstává veřejnosti z velké části přístupný a z více jak poloviny své rozlohy také nezastavěný.

Obr. 5 Inzerát na koncert a říční koupele na Střeleckém ostrově, 1887.

STŘELECKÝ OSTROV.

Všem ctěným svatojanským poutníkům dovoluji sobě oznámiti, že v neděli večer po první ráně z děla **navršen bude železný most.**
Prosím tudíž vzácné hosty své, aby v čas na ostrov se dostavili ráčili. 7291

Koncertovati bude kapela Schwarzova.
 Začátek o 3. hodině.

Střelecký ostrov, jemuž se žádná druhá místnost pro zábavu v Praze rovnati nemůže, má rozkošné sady ku procházkám a velkou stinnou, vším pohodlím opatřenou hostinskou zahradu. Bude mojí snahou, bych ctěné obecenstvo výborným, nejlepší pověstí se těšícím svojšickým pivem od p. J. Knoblocha obsloužiti mohl; též plzeňské pivo z měst. pivovaru v láhvích bude vždy na skladě. Znamenitá kuchyně. Nově vystavený krytý kuželník k použití.

U ostrova v čisté, neznečištěné vodě se nalezající **říční koupele** upravil jsem pro letošní saisonu, při čemž podotýkám, že návštěvatele koupele jsou v dny koncertní od placení vstupného na ostrov osvobozeni. Slibuje ct. p. t. obecenstvu v každém ohledu správnou a řádnou obsluhu a prose o hojnou návštěvu, znamenám se ve vši uctě

Václav Mašát,
 hostinský a majitel říčních koupelí.

Zdroj: Národní listy. 14. 5. 1887, roč. 27, č. 132, str. 6.

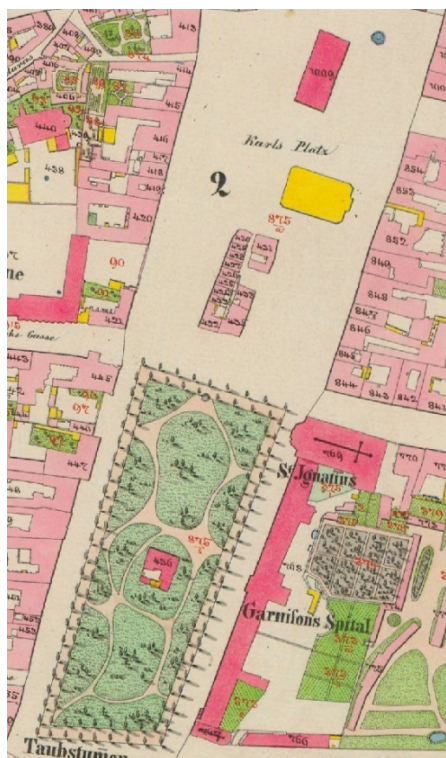
⁸⁷ Laštovka, Marek, Laštovková Barbora. *Plán Prahy a Vyšehradu na základě mapování stabilního katastru (1856)*. Archiv hl. m. Prahy Scriptorium, Praha 2008.

Další možností pro vznik veřejných parků v centru města poskytovala náměstí. Podobu veřejného parku získává Karlovo náměstí na **Novém Městě** už od doby Karla Chotka, jehož zásluhou vysadil v jeho jižní části první stromy. Z historického hlediska plnilo ve městě funkci městského tržiště, jižní část získala dle trhů s Dobytkem už od Karla IV. název Dobyččí trh. Už na začátku 19. století měla městská rada k dispozici návrh od anglického šlechtice, že přemění na své náklady náměstí na veřejný park. Ale až na popud Karla Chotka se ve 40. letech začíná jižní část náměstí upravovat na veřejný sad. Postupně se pak v letech 1862-1863, kdy je zbouráno 13 domů stojících prakticky ve středu náměstí, upravuje ale i severní část náměstí na veřejný park pod vedením Františka Malého. Spolu s třinácti domy je zbourána i první stálá cirkusová budova v Praze a v tehdejší blátivém, a za sucha prašném, prostoru byly vysázeny první stromy. O plánu na úpravu severní části náměstí na park přináší už v roce 1861 informaci *Národní listy*, které se v těchto zprávách⁸⁸ také zmiňují, že část náměstí mohla být zastavena činžovními domy, kdyby městská rada schválila předložený návrh na zástavbu. V roce 1870, kdy pražská obec pod plány Josefa Fialy přeměnila celou plochu náměstí na sad v anglickém stylu s kruhovou kašnou uprostřed, začaly další úpravy pozemků na veřejný sad a byly dokončeny v roce 1876. Mezitím se ještě v roce 1875 upravil na malý veřejný sad i prostor mezi Novoměstskou radnicí a náměstím, jelikož původně zamýšlená stavba muzea byla městskou radou zamítnuta. Na náměstí se také přesazovaly vzrostlé stromy z bouraných hradeb.⁸⁹ V 80. letech pak sad upravil ještě František Thomayer, v té době nový ředitel pražských sadů. Vzhledem ke své poloze ve středu města měl velký význam pro krátkodobou rekreaci jeho obyvatel.

⁸⁸ Domácí zprávy. *Národní listy*. 15. 10. 1861, roč. 1, č. 283, str. 3.

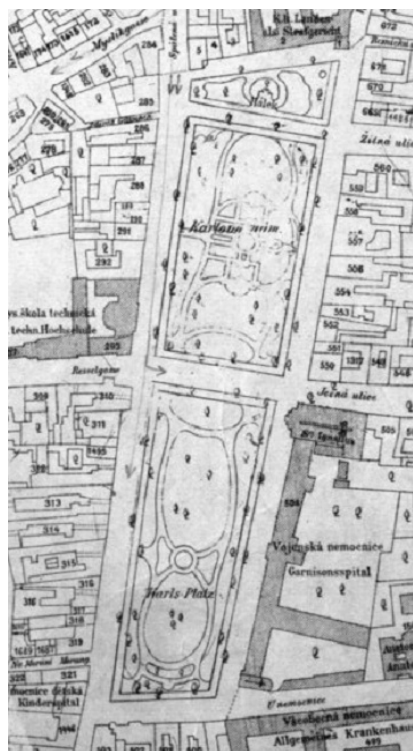
⁸⁹ Zprávy z Prahy a z venkova. Nové sady. *Pražský deník*. 5. 2. 1876, roč. 11, č. 28, str. 2.

Obr. 6 Dobyččí trh, mezi 1842-1856.

Zdroj: Císařské povinné otisky mapy stabilního katastru.

Obr. 7 Karlovo náměstí, kolem 1891.

Zdroj: Hurtig, Alfred. *Polohopisný plán královského hlavního města Prahy*. 1:4000. Praha: Nakladatel F. Kytka, 1891.

Obr. 8 Pohled na Karlovo náměstí s parkovou úpravou, kolem 1875.

Zdroj: Autor Fridrich, František, kol. 1875. Archiv Hlavního města Prahy, sbírka fotografií, signatura VI 13/15. Dostupný z: <http://www.ahmp.cz/index.html?wstyle=2&catalogue=1>

Vrchlického sady na Novém Městě vznikají v okolí nádraží Františka Josefa I. (dnešní Hlavní nádraží) v roce 1876 po zboření zdejších hradeb pod názvem Velký městský sad. Se zbouráním hradeb zanikla i promenáda, která zde vedla. Článek ze Světozoru z roku 1874⁹⁰ je psaný dle slov autora v době, kdy jsou v místech Vrchlických sadů bořeny hradby a čtenáře informuje o tom, že z části vzniklého prostoru bude zbudován veřejný park. Článek přináší i ilustraci plánu budoucího parku v anglickém stylu od vybraných architektů (Wiehl, Zeyr a Martin), který počítá i s vybudováním budovy pro museum. Autor výstavbu nových sadů vítá, jelikož „*Pražané budou moci v samém středu města uprostřed bujné vegetace zažítí mnohou příjemnou hodinku.*“⁹¹ Jako u jiným článků, které v druhé polovině 19. století píší o městské zeleni, tak i v tomto je připomínána ozdravná síla zeleně ve městě, a autor spojuje zdraví obyvatel se zbudováním nového sadu: „*Nedostatek sadů a následkem toho i nedostatek čistého vzduchu, který Prahu staví mezi města se značnou úmrtností obyvatelstva, bude tím aspoň z části odstraněn.*“⁹² V roce 1876 informuje Pražský deník⁹³ čtenáře o pokroku ve stavbě těchto městských sadů. Autor oznamuje, že je v plánu park veřejnosti otevřít postupně od května 1876, nejprve část s francouzskou zahradou u bývalé Poříčské brány. Tato část parku má mít také kavárnu a bude od okolní části oddělena plotem. Na jaře dalšího roku je v plánu zpřístupnění další části parku, tentokrát v anglickém stylu. S rokem 1877 ovšem pražští zastupitelé své velkorysé plány na velikost parku přehodnocují, což Pražský deník doplňuje rozhořčeným článkem komentujícím jejich rozhodnutí část pozemků zastavit činžovnými domy.⁹⁴

⁹⁰ Městský park pražský. *Světozor*. 1874, roč. 8, č. 25, s. 298.

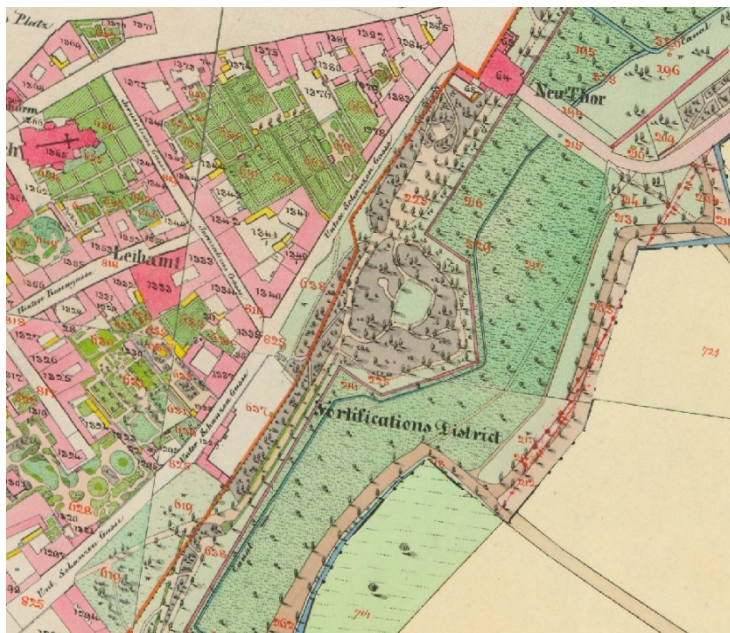
⁹¹ Městský park pražský. *Světozor*. 1874, roč. 8, č. 25, s. 298.

⁹² Městský park pražský. *Světozor*. 1874, roč. 8, č. 25, s. 298.

⁹³ Nové městské sady v Praze. *Pražský deník*. 30.1.1876, roč. 11, č. 103, str. 1-2.

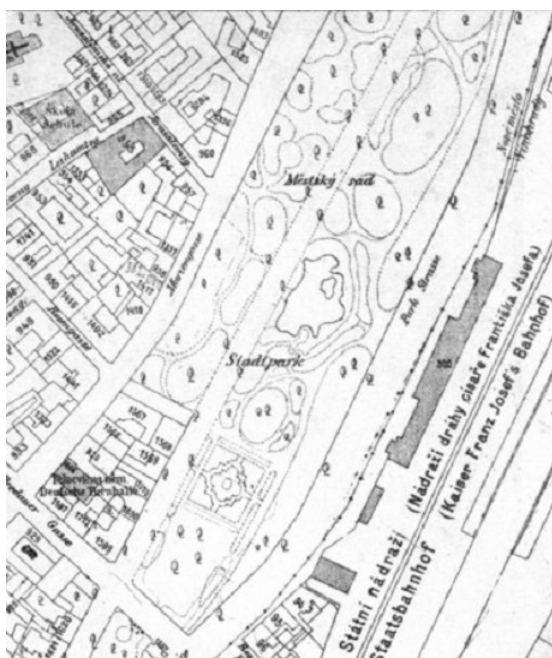
⁹⁴ Stran té péče o blaho Prahy. *Pražský deník*. 11. 4. 1877, roč. 12, č. 83, str. 1.

Obr. 9 Promenáda na hradbách v oblasti Vrchlických sadů, mezi 1842-1856.

Zdroj: Císařské povinné otisky mapy stabilního katastru.

Obr. 10 Městský sad v místě dnešních Vrchlických sadů, kolem 1891.

Zdroj: Hurtig, Alfred. *Polohopisný plán královského hlavního města Prahy*. 1:4000. Praha: Nakladatel F. Kytka, 1891.

Sadová úprava Vrchlických sadů byla v roce 1884 svěřena do rukou Františka Thomayera, který připojil ke stávající zahradě s rybníčkem také květinový záhon představující městský znak. V menším rozsahu, ovšem v podobném duchu vznikly Čelakovského sady u dnešního Národního muzea dle plánů Františka Thomayera také po zboření zdejších hradeb a promenády na nich, přičemž původně park pokrýval území až k horní části Koňského trhu. Plány na přeměnu pozemku na veřejné sady vznikly sice už v roce 1885, ale ještě v roce 1892 nebyly sady pro obyvatele Prahy dokončené a jejich rozestavěná podoba nebyla zřejmě příliš vhodná k návštěvě, protože pražská a vinohradská obec vedla spory o podobu sadů. Dokonce byl tento nedokončený sad v roce 1892 zahrnut v Národních listech do dvou nejodpudivějších míst Prahy.⁹⁵

Ve stísněném prostoru Nového Města vznikají i menší veřejné sady, specifickým příkladem, který by si jistě zasloužil obsáhlejší zkoumání jsou sady vzniklé na zrušených hřbitovech. Například sady při kostelu sv. Vojtěcha, jeho zvonici a fary, které vznikají v letech 1876-1877, se zakládají po zbourání hřbitovní zdi. Od 90. let 18. století platil ve městě zákaz pohřbívání při farních kostelech, prostor hřbitova je ale na sady upraven právě až v letech 1876-1877 a vzniká zde i menší dětský park. V těchto letech je ale při kostelu stále ponechána umrlčí komora, což poněkud kazí dojem z nově vzniklých sadů jelikož *„místo zdravého vzduchu musí obecnost polykati výpar z mrtvol, neboť nemine den, aby tam nebylo několik nebožtíků.“*⁹⁶

Například ale v rámci tohoto předměstí má Josefov ke konci 19. století zeleň jedinež v podobě židovského hřbitova, žádný veřejný sad ani park v této oblasti nebyl založen. Článek z roku 1869 ze Světozoru vysvětluje, že *„čím více následkem obyvatelstva přibývajícího v naší Praze, dosud hradbami sklíčené přibývá domův nových a jako ku př. na Karlově, ať tak díme nové čtvrti povstávají, tím více ubývá zahrad, jichž dříve zvláště na Novém městě veliká byla hojnost a kteréž nyní ovšem propadají dílem potřebě skutečné dílem spekulaci předčasné.“*⁹⁷

⁹⁵ Denní zprávy. Dvě hrozná místa. *Národní listy*. 2. 7. 1892, roč. 32, č. 181, str. 3.

⁹⁶ Denní zprávy. Dětský park a umrlčí komora. *Národní listy*. 12. 4. 1877, roč. 17, č. 100, str. 3.

⁹⁷ Česká společnost na zvelebení zahradnictví a zahrada její pod slovanským vrškem v Praze. *Světozor*. 1869, roč. 3, č. 24, s. 199.

Pražská předměstí, která se s rozvojem průmyslové revoluce začala rozrůstat po dosud nezastavěných územích a následně spojovat s Prahou, jsou skvělým příkladem pro úbytek zeleně v okolí Prahy. V průběhu 19. století, tak jak se k Praze připojovala její předměstí, docházelo k zastavění ploch za městskými hradbami, které byly původně také místem zábavy a vycházek. V polovině 19. století žilo v Praze a blízkém okolí přibližně 150,000 obyvatel a v následujících 70 letech se jejich počet zčtyřnásobil. Bytové poměry si můžeme představit na následujícím příkladě: na Smíchově v roce 1850 žilo něco málo přes 2,500 lidí, ale o třicet let později to bylo již téměř 25,000 ve 488 domech, které „měly v průměru 10-11 nájemných stran a průměrně v domě žilo 51 osob“⁹⁸. Stejnou cestou se vydal i Žižkov, kde v roce 1784 bylo 25 domů a ke konci 19. století už téměř 1000, z toho většina třípatrových a dvoupátrových, několik i čtyřpatrových. Z pravidla se jednalo o pavlačové domy pro dělníky, kteří na předměstí pracovali v továrnách. Největším problémem rostoucího města byl v tomto ohledu počet osob žijících v jedné místnosti, jelikož v 90. letech žila v Praze v přeplněných bytech, tedy tam, kde byli tři osoby na jednu místnost a více, asi šestina obyvatel a na předměstích až čtvrtina.⁹⁹

Kromě bytových domů vznikalo v okolí města také velké množství továren, zaměstnávajících dělníky z rodících se čtvrtí. V 80. letech 19. století se v Karlíně, Holešovicích, na Smíchově a na Novém Městě staví větší množství textilních manufaktur, které v následujících desetiletích zastávaly přední místo v průmyslovém odvětví. Oproti bujícímu průmyslovému odvětví, ale stály tomu nepřizpůsobené inženýrské sítě a dopravní možnosti.¹⁰⁰ O pražských předměstích, konkrétně o dopadu průmyslové revoluce na ně, pojednává ve své knize například i T. Č. Zelinka.¹⁰¹ Stavba v nových částech Prahy a jejím blízkém okolí se po polovině století děje bez jednotného velkého plánu. Tak tomu bylo například u Vinohrad, kde jsou nerovnoběžné ulice a bloky domů netvoří pravidelné čtyřúhelníky. Oproti Vinohradům byl dříve stavěný Karlín budován na základě plánu.

Smíchov se v druhé polovině 18. a začátkem 19. století proměňuje z oblasti polností, zahrad, ovocných sadů a vinic na průmyslovou oblast pro tovární výrobu a její zaměstnance.

⁹⁸ Votrubec, Ctibor. *Rekreační prostory Prahy*. In *Kniha o Praze 1960*. Praha: Orbis, 1960, s. 257.

⁹⁹ Vošáhliková, Pavla. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996.

¹⁰⁰ Matoušek, Václav. *Čechy krásné, Čechy m. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Agentura KRIGL, 2010.

¹⁰¹ Zelinka, T. Č. *Pražská předměstí. Život za pražskou hradební zdí*. Praha: Orbis, 1955.

V roce 1868 měl Smíchov již 350 domů s více než 15,000 obyvateli. Od 60. let byl Smíchov těsněji spojen s Prahou omnibusovou dopravou a od roku 1875 i koňskou tramvají a následně i elektrickou dráhou, což tamní zeleň značně zatraktivnilo pro výlety. Pověstný byl v této čtvrti Lesíček za Újezdskou branou na Smíchově, kde vznikl při hostinci Eggenberg a usedlosti Amerika sad. V roce 1865 městská rada a okrašlovací spolek naplánovaly zvelebení v té době pusté zahrady, kterou měl ve výši 300 zlatých financovat již zmíněný Spolek pro vysazování stromů k okrášení kr. hl. města Prahy. Od roku 1871 byla v Lesíčku zřízena divadelní aréna, ve které se hrálo divadlo od května do září. V roce 1878 se ale z usedlosti Eggenberg stala chromolitografická továrna, i když pro obyvatele dělnické čtvrti a vojáků nedalekých kasáren bylo toto místo s hostincem oblíbeným cílem rekreace. Už v roce 1889 jsou pozemky za i pod Újezdskou bránou rozparcelovány a jsou známy plány na zrušení místních sadů kvůli výstavbě nových domů¹⁰² během několika následujících let byla již oblast zastavěna, usedlost Eggenberg zbořena.

Obr. 11 Oblast za Újezdskou branou, mezi 1842-1856.

Zdroj: Císařské povinné otisky mapy stabilního katastru.

¹⁰² Denní zprávy. Pražský spolek pro vysazování stromů. *Národní listy*. 27. 3. 1889, roč. 29, č. 85, str. 2.

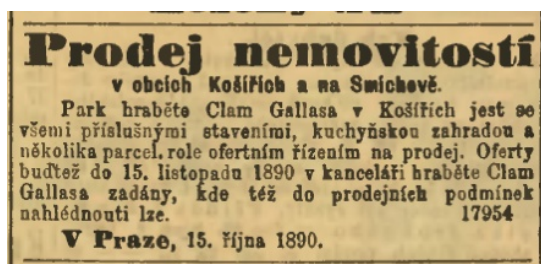
Obr. 12 Oblast za Újezdskou branou, kolem 1891.

Zdroj: Hurtig, Alfred. Polohopisný plán královského hlavního města Prahy. 1:4000. Praha: Nakladatel F. Kytka, 1891.

Nedaleko Smíchova se nalézala **obec Košíře**, která sice nespadá mezi pražská předměstí, ale vzhledem k tomu, že obyvatelé Prahy a jejích předměstích využívali zdejší zeleň k rekreaci, rozhodla jsem se ji do své práce zahrnout. Zdejší veřejný sad Klamovka vznikl ke konci 19. století ze šlechtické zahrady při barokním letním sídle Clam-Gallasů, zbudovaném na části bývalé jezuitské zahrady. V 18. století se v zahradě daly najít divadlo, lázně, cizokrajná fauna i flora, skleníky, v roce 1790 pak dostala podobu přírodního parku se vzrostlými listnatými stromy. Od poloviny 19. století se park otevíral veřejnosti v neděli a o svátcích, v té době už v něm mohli návštěvníci najít mnoho drobných staveb (památník zesnulého koně Eduarda Clam-Gallase) a restauraci.

Obr. 13 Inzerát k prodeji pozemků hraběte Clam-Gallase.

Zdroj: Národní listy. 24. 10. 1890, roč. 30, č. 293, str. 6.

V roce 1895 odkoupil pozemky od Clam-Gallasů Matěj Hlaváček, starosta Košíř a přestavěl zámeček na restauraci s tanečním sálem a území zpřístupnil. V roce 1897 spojilo obec s Prahou elektrická dráha, také za velkého přispění zmiňovaného starosty, a Klamovka se tím stala vyhledávaným místem pro procházky Pražanů. Obec Košíře provedla značné sadové úpravy a Klamovka se tak stala definitivně veřejným sadem, který zůstává z velké části nezastaven až dodnes.

Obr. 14 Inzerát na návštěvu Klamovky v Národních listech, 1897.

Největší a nejpůvabnější výletní místo s hájem
v nejbližším okolí Prahy a Smíchova

„Klamovka“ v Košířích.

Velectnému p. t. obecnstvu dovoluji si oznámiti, že staroznáma, rozkošná zahrada s lesíkem „Klamovka“ na Pizenské třídě v Košířích, která až do nedávna jen úzkému kruhu návštěvatelů byla přístupnou, otevřena jest nyní pro procházky, obveselení a občerstvení každého, kdož — aniž by musil dalekou cestu vážiti — touží po zdravém vzduchu, ve stínu bohatého stromoví.

V sadech zřízena jest rozsáhlá, vřím pohodlím opatřená restaurace s velkolepým novým koncertním sálem, kteráž budova v případě nepříznivého počasí pojme na 4000 osob, mimo to prostranné letní verandy. Zahrada jest večer osvětlována 250 a kryté restaurační místnosti 350 elektr. žárovkami, jest to báječné osvětlení, jemuž v Praze a okolí není dosud rovno.

Pro pohodlí p. t. obecnstva otevřena byla v sobotu dne 22. t. m.

nová elektrická dráha,

která, majíc přímé spojení s tramway, počíná u hostince „U anděla“ na Smíchově a jede až ku samé Klamovce. — Poplatek za jízdu 5 kr. — V restauraci poslouží se vždy výtečným ležákem a pizenským pivem z měst. pivovaru. O chutné pokrmy v každé době a o vzornou úpravu příležitostních hostů jest co nejlépe postaráno. Nově zřízená pijárna minerálních vod otevřena jest každodenně od 5 do 8 hodin z rána a možno tamtéž všechny druhy minerálních vod obdržeti.

Váženým rodinám s četnými dětmi doporučuje se „Klamovka“ jako nejpříjemnější výletní místo, kdež se nenuceně, v ničem neobmezené zábavě oddati mohou.

Každou neděli, svátek a středu odbývají se velké koncerty kapely o. a k. p. pluku č. 88 svob. p. Teuchert-Kaufmanna, každé pak pondělí velké koncerty úplné kapely Sokola pražského, osobním řízením kapelníka p. Šebora.

Ježto nešetřil jsem nákladu na získání a úpravu těchto utěšených sadů nejšetrnějším obecnstvu Prahy a celého okolí pro zábavu, zotavení a posilnění zařízení, doufám, že nezlátná moje snaha uznána bude a velect. obecnstvo v hojném počtu přízeň svou mému závodu věnovati bude. Zvláště upozorňuji, že celý podnik vedu ve vlastní správě.

V pondělí dne 24. května koná se slavnostní jízda po nové trati a koncertuje na „Klamovce“ úplná kapela Sokola pražského řízením p. Šebora. S dokonalou úctou

M. Hlaváček,
majitel „Klamovky“.

11934

Zdroj: Národní listy. 23. 5. 1897, roč. 37, č. 142, str. 7.

Vedle Smíchova se stal Karlín vítaným cílem pro průmyslové objekty a na přelomu 19. a 20. století měl Karlín již přes 400 domů a přes 23,000 obyvatel, i když v roce 1869 měl jen něco málo přes 13,000 obyvatel. Založení předměstí Karlína bylo schváleno v roce 1817 a jeho plán byl obrazem osvícenských plánů nových měst (symetrická dispozice, místa pro zřízení jatek, koželužen, mydlárny a hlučných živností při Vltavě). Čtvrť vypadala tak, že tu

„domy obytné byly promíšeny hojně s domy obchodními, skladišti, zvláště podél přístavu, který tehdy byl velmi živý továrnami, zvláště strojírny“¹⁰³. V tomto předměstí, které v té době představovalo obec s 30 domy, na místě zrušeného špitálského kostela při Vltavě za Poříčskou bránou (v místě dnešní Pobřežní ulice), Jan Ferdinand Schönfeld ke konci 18. století odkoupil pozemky a zřídil zde kromě papírny česky hrající letní divadlo, ale také zahradu s besídkami, umělými skalkami, zříceninami a jeskyněmi, od které vysázel alej dlouhou téměř půl kilometru až k městské bráně. Zároveň na pozemku bývalého hřbitova u kostela založil květinovou, ovocnou rokokovou zahradu, která měla svým tvarem vyobrazovat mapu Čech i s potůčky představujícími řeky a ovocnými stromy představujícími města tehdejšího Království. Během několika let ovšem pozemky rozprodal a na místě zahrady vzniklo několik kartounek ještě v první pol. 19. století.

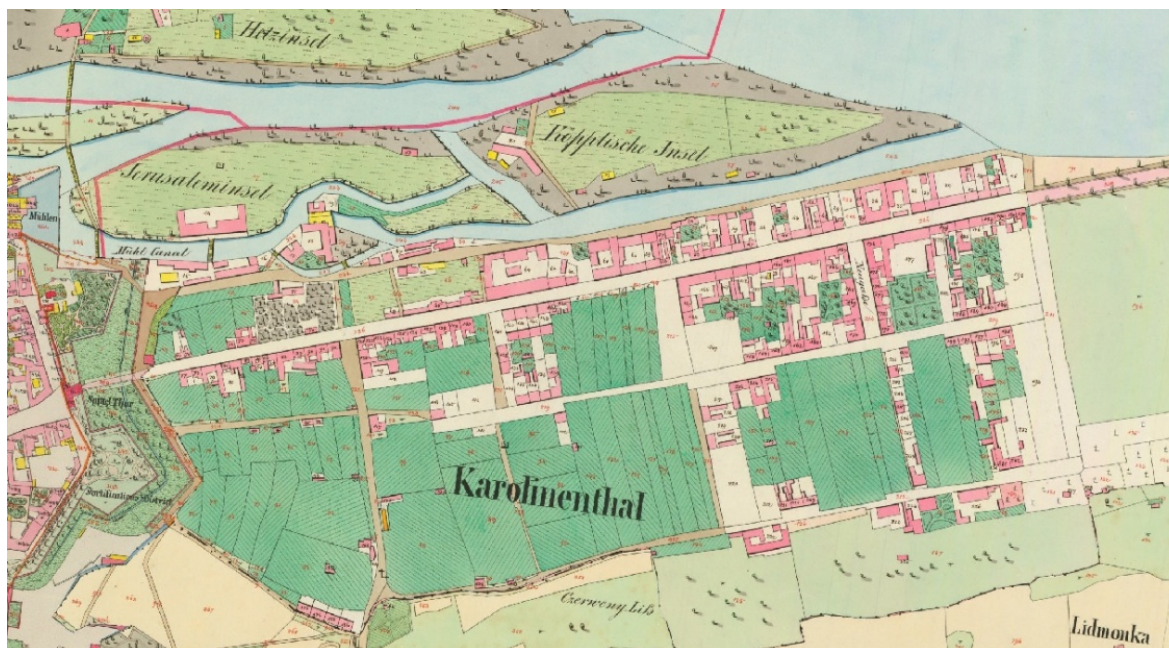
Součástí této čtvrti byl i Ostrov Štvanice, který jakožto největší pražský ostrov, sloužil ve 14. století jako prostor pro zelinářské zahrady. Kromě nich tu v průběhu času vznikaly ovocné sady, chmelničky a okrasné stromy. V polovině 18. století pak ostrov lákal Pražany podívanou v podobě ohrady, ve které se štvla nejrůznější zvěř. Tyto štvance byly s rokem 1816 zakázány a ostrov se nadále využíval k procházkám ve stínu vzrostlých stromů, k návštěvě hostinců a užíval se také k bělení kartounů. Ve 40. letech zdevastovala ostrov povodeň a do budoucna jeho podobu určila především stavba kamenného železničního mostu v jeho východní části. Cíp ostrova za železničním mostem ale sloužil obyvatelům čtvrti jako zeleň vhodná k rekreaci a byl jeden z mála prostorů zachované městské zeleně v této oblasti. Ke konci 19. století se stal ostrov majetkem pražské obce, ale rekonstrukce se ostrov dočkal až ve 30. letech 20. století.

Obyvatelé Karlína ale mohli od roku 1862 využívat zeleň v rámci Karlínského náměstí (od roku 1883 Jungmanovo náměstí), jelikož na něm obec nechala díky darovaným financím vybudovat veřejně přístupný sad na základě plánů zahradníka Josefa Vašíčka.¹⁰⁴

¹⁰³ Wirth, Z., Janák, P. Jak rostla Praha, díl II. In *Stopami věků*. Praha: Společnost přátel starožitností, 1940, s. 33.

¹⁰⁴ Domácí zprávy. *Národní listy*. 7. 5. 1862, roč. 2, č. 107, str. 3.

Obr. 15 Karlín. Oblast za Poříčskou bránou, mezi 1842-1856.

Zdroj: Císařské povinné otisky mapy stabilního katastru.

Obr. 16 Karlín. Oblast za Poříčskou bránou, kolem 1891, s Jungamnovým náměstím.

Zdroj: Hurtig, Alfred. *Polohopisný plán královského hlavního města Prahy*. 1:4000. Praha: Nakladatel F. Kytka, 1891.

Další veřejnou zelení v rámci tohoto předměstí byl prostor před budovou Invalidovny. Tato budova vznikala v 30. letech 18. století jako azylová budova pro válečné invalidy, ale po dokončení stavby se okolní prostor neupravuje. Počátkem 19. století byl sice osázen stromy, ale následně se ve 20. letech stal součástí vojenské střelnice a slouží tedy jako armádní cvičiště. Ve krátké zprávě v Pražském deníku z roku 1869 jsou čtenáři informováni o tom, že vojáci pracují na úpravě louky na Invalidovně v sady se zahradní restaurací a střelnicí, zřejmě díky úbytku dosavadních polí a zelinářských zahrad v okolí po rozšíření zástavby.¹⁰⁵ Poté se upravený prostor u Invalidovny stává veřejně přístupným sadem, i když její část slouží až do konce 19. století jako cvičiště a užitková zahrada pro místní kuchyň.

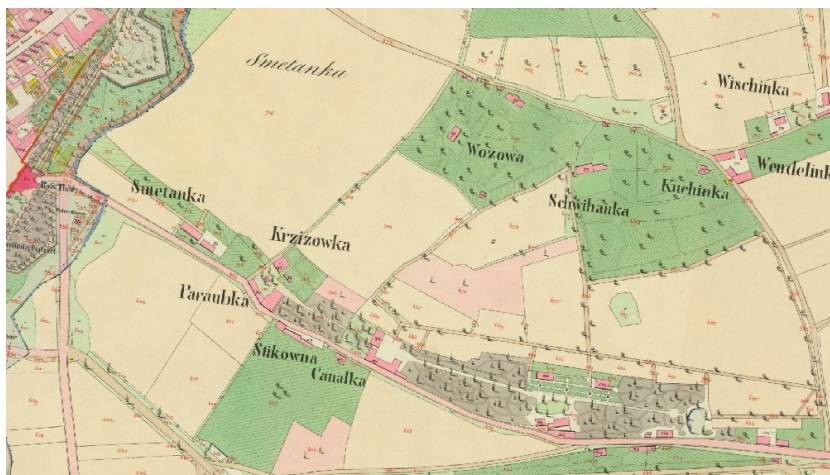
V tehdejších **Viničních horách** (od roku 1867 získala obec název Královské Vinohrady, posléze dělené na Žižkov a Královské Vinohrady) se stala Kanálka jednou z nejslavnějších zahrad 19. století, kde kromě zelené plochy mohli obyvatelé Prahy a okolí nalézt také taneční a přednáškový sál či hospodářský dvůr se skotem. Park byl po určitou dobu přístupný veřejnosti a je ukázkovým příkladem zelené plochy, která zmizela díky zástavbě. Zahrada Kanálka byla založena Josefem Emanuelem Canallem na místě několika různých pozemků (dnes by zahrnovala přibližně prostor mezi Národním muzeem a náměstím Jiřího z Poděbrad), které skoupil a udělal z nich v posledních dvou desetiletích 18. století soukromou botanickou, zelinářskou i ovocnou zahradu a okrasné sady. Budování zahrady začalo s rokem 1782, kdy odkoupil od Eleanory Kinské její zdejší letovisko se zahradou a během dvou dalších desetiletí zbudoval komplexní zahradu s okrasnými, užitkovými, i sadovými částmi. Kromě anglických alejí tu tak návštěvníci mohli nalézt exotické rostliny, část zahrady v čínském slohu a nebo dokonce „*domek spřítulnou opičkou*“¹⁰⁶ a v romantickém stylu se zde dala nalézt i poustevna s umělým jezírkem nebo také hospodářské stavení s dobytkem. Do zahrady s cizokrajnou vegetací, čínskou čtvrtí, strašidelnou poustevnou a cizokrajnými ptáky měl přístup jen úzký okruh Pražanů až do roku 1800, kdy zahradu Canall sice na krátko otevřel všem, ale po opakovaném poškození zahrady do ní přístup opět omezil. Vstup do zahrad byl poté omezen na vstupenku, přičemž do zahrady neměli přístup Židé. Židé na to prý odpovídali „*slovní hříčkou, že zahrada, do*

¹⁰⁵ Zprávy z Prahy a venkova. *Pražský deník*. 3. 6. 1869, roč. 4, č. 151, s. 2.

¹⁰⁶ Smažík, R.. *Kanálka*. Královské Vinohrady: Nákladem vlastním, 1911, s. 20.

„které jich nechtí pustit, je sice krásná, ale kanál v ní smrdí“.¹⁰⁷ Jako důvod nevpouštění uvedl majitel zahrady jejich postoj při obléhání Prahy pruskými vojáky v roce 1757, kdy měli Židé za ušetření Josefova poslat pruskému králi úplatek. Hrabě odkazoval zahradu s tím, že si nepřál její zastavění, ale po jeho smrti v roce 1826 pozemky jeho dcera Josefína prodává a v následujících letech mění několikrát majitele. Zahrada zůstává z velké části po celé 19. století stále veřejnosti přístupná, tedy až do posledního desetiletí, kdy je zastavěna.

Obr. 17 Královské Vinohrady, oblast se zahradou Kanálkou, mezi 1842-1856.

Zdroj: Císařské povinné otisky mapy stabilního katastru.

Obr. 18 Královské Vinohrady, oblast kolem zaniklé zahrady Kanálky, kolem 1908.

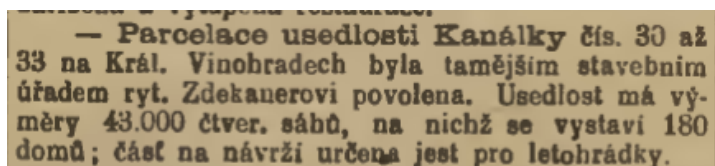

Zdroj: Brož, Josef. *Plán královského hlavního města Prahy s okolím: 1: 20 000*, in: Rác, Emil. Fořt, V. Rácův Atlas pro školy obecné. Praha-Královské Vinohrady: Rácová, 1908.

¹⁰⁷ Melniková-Papoušková, N. *Praha před sto lety*. Praha: Nakladatelství Orbis, 1935, s. 279.

Od roku 1895 nový majitelé (rodina Zdekauerovi) zbylý pozemek Kanálky rozparcelovali a postupně rozprodávali i přes to, že v předchozích letech pražská obec proti rozparcelování Kanálky u obecního zastupitelstva v Královských Vinohradech protestovala. Jako důvod protestů uváděli zdravotní hlediska a zabránění proudění vzduchu do Prahy pokud zahradu zastaví.¹⁰⁸

Obr. 19 Úryvek z Národních listů, 1893.

— Parcelace usedlosti Kanálky čís. 30 až 33 na Král. Vinohradech byla tamějším stavebním úřadem ryt. Zdekanerovi povolena. Usedlost má výměry 43.000 čtver. sáhů, na nichž se vystaví 180 domů; část na návrží určena jest pro letohrádky.

Zdroj: Denní zprávy. Národní listy. 8. 12. 1893, roč. 33, č. 340, str. 4.

V roce 1896 je již pozemek Kanálky díky stavebním činnostem zcela nepřístupný, obehnaný dřevěným plotem a „dnes rozkládá se před námi smutná, zmrtnělá část bývalé rušné zahrady, která podivně dojímá svou opuštěností a jejíž poslední stopy vyhlazeny budou snad již do zimy řadou skvělých budov.“¹⁰⁹

Rozprodané pozemky se ve větší míře tedy zastavěly a vznikla tak levá část Jungmanovy třídy, Blanická nebo Budečská ulice, Třebízského, Nerudova, Mánesova ulice a další. V 80. letech 19. století se zahrada zastavěla především obytnými domy, ze zachované části (pás podél Polské ulice) vznikl cíp Riegerových sadů.

Velká část zelené plochy Vinohrad se zastavila od 90. let 19. století dále, kdy byla rozparcelována pro výstavbu vinohradského předměstí. Z této plochy zůstaly veřejnou zelení například Riegerovy sady, které vznikly ze tří zanedbaných usedlostí a dvou neupravených pozemků až v letech 1904-1908. Vznikly ze zahrady Saracinky (Vozová), Švihovky a Kuchyňky (část pozemků Kanálky) a část Rajske zahrady. V článku ze Zlaté Prahy s názvem Pohledy z Královských Vinohrad autor představuje podobu vývoje této obce, kdy ještě v roce 1880 s přibližně 15 000 obyvateli chybí Vinohradům dlážděná ulice, zatímco v roce 1890 mají již téměř 35 000 obyvatel a v článku je také zmíněno, že díky rozvoji zástavby na pozemcích Vinohrad byl již z velké části zastaven i Kravín¹¹⁰, což byla známá usedlost se zahradou a

¹⁰⁸ Denní zprávy. Obecní zastupitelstvo na Král. Vinohradech. *Národní listy*. 18. 4. 1890, roč. 30, č. 106, str. 3.

¹⁰⁹ Denní zprávy. Zmrtvělý sad. *Národní listy*. 22. 5. 1896, roč. 36, č. 141, str. 4.

¹¹⁰ Hoříča, Ig. Pohledy z Královských Vinohrad. *Zlatá Praha*. 1893, roč. 10, č. 7.

hostincem, a na jeho pozemcích zbývá zachovaný už jen malý veřejný sad. O dva roky později, kdy zástavba Vinohrad pokračuje, je v dobovém tisku výzva, aby byla Kanálka zachována, popřípadě aby vinohradská obec zbudovala sady, které mají „nahraditi všecky staré zahrady a zahrádky, jimiž nejbližší okolí pražské bylo vyplněno a jež nyní pomalu jedna za druhou zanikají.“¹¹¹ Zájem místních obyvatel na založení veřejného sadu je do menší míry vyslyšen v podobě Městského sadu založeného při zástavbě v Královských Vinohradech podél Palackého třídy, který je spojen se zbytkem pozemků usedlosti Kravín (dochováno v dnešních Bezručových sadech).

Zajímavý byl osud Rajské zahrady, kterou v roce 1883 obec Praha vykoupila, aby zabránila jejímu zastavění a v následujících letech z ní udělala zásobní zahradu městských sadů pro pěstování květin, křovin a stromů, která zásobovala veřejné sady po celém městě.¹¹²

Vedle Canalovy zahrady, byla známá zahrada Pštroska, jejíž pozemky ze zdejších usedlostí spojil koupí pražský koželuh Jan Pštross v roce 1815. Následně zde Eduard Pštross, vinohradský starosta, obnovuje s rokem 1830 lázně s hostincem a lázeňskou restaurací, ve které vyvěral údajně léčivý pramen a pojmenovává lázně Stephansbad. Vinohradská Pštroska a s ní sousedící Kravín, lákaly Pražany především v neděli, a to na divadelní představení, kde mohli vidět kromě herců také akrobaty, zpěvačky nebo tanečnice. Pražané „si s sebou do divadla nesli často celou pečenou husu nebo řízky a nechyběly ani bandasky kávy“.¹¹³ V roce 1896 je již ale pozemek Pštrosky zcela zastavěn.

V prostoru od Žitné brány k usedlosti Zvonaře v Nuslích, dál k dnešní Vinohradské vodárně až k bývalé vinohradské usedlosti Cikánce vznikají v prvních dvou desetiletích 19. století sady Jakuba Wimmera, které byly pro obyvatelé Prahy veřejně přístupné a oblíbené díky již dříve zmíněné zahradní restauraci Kravín s tanečním sálem, střelnicí a kolotočem. Tyto sady po smrti Jakuba Wimmera od roku 1822 pustnou a následně do konce 19. století podléhají z velké části zástavbě (jejich část se dochovala v dnešních Čechových, Bezručových a Havlíčkových sadech). Neznámý autor to dokládá v roce 1877 v Pražském deníku, kde

¹¹¹ Denní zprávy. Z městských sadů na Král. Vinohradech. *Národní listy*. 6. 7. 1892, roč. 32, č. 185, str. 4.

¹¹² Erben, Josef. Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1895. Praha : Statistická kommisie král. hlavního města Prahy : V kommissi knihkupectví Fr. Řivnáče, 1897

¹¹³ Vošahlíková, Pavla. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996, s. 235.

v rámci vzpomínky na v té době již zemřelého Jakuba Wimmera, píše, že Wimmerovy sady „*bohužel již také zanikají*“.¹¹⁴

Oproti Žižkovu, Smíchovu i Karlínu tvořily Královské Vinohrady do konce 19. století klidnější čtvrt, kam se ve větší míře průmyslové podniky nestěhovaly, i když poskytovaly dostatek prostoru pro novou zástavbu. Důvodem byl nedostatek finančních prostředků v obci a špatné spojení s Prahou kvůli nedlážděným cestám. V roce 1869 tak měla tato čtvrt málo přes 5,000 obyvatel, ale v roce 1900 už počet obyvatel přesahoval 50,000.

Havlíčkovy sady mohou sloužit jako příklad toho, že i v druhé polovině 19. století mohly vznikat zahrady a ne jen veřejné sady. V 70. letech si ji tu nechal postavit Mořic Gröbe při své vile. Zahrada byla zpřístupněna veřejnosti až na počátku 20. století, kdy přešla do vlastnictví obce.

V oblasti **Žižkova** bylo ještě v roce 1862 jen 58 domů, ale po roce 1881, kdy se stává městem, „*překotně vzrůstá a dosahuje po čtyřech desetiletích vývoje počtu 70, 000 obyvatelů ve více než 1000 domech*“¹¹⁵ a jeho budování bylo, stejně jako u Vinohrad, od kterých se odpojil, neplánovitě. Svědectví k budování této v budoucnu pražské čtvrti přináší článek ve Světozoru¹¹⁶, ve kterém je Žižkov v roce 1865 popisován jen jako několik dvorců a vinice, rozprostřené mezi poli. O šest let později, v době psaní článku, už je velká část žižkovských pozemků rozparcelována ke stavebním účelům a nemalá část už přímo zastavěna. Došlo ke stavbě dvou set nových, dvou až tří patrových domů.

Součástí Žižkova byla zeleň na vrchu Žižkov, kterou velmi poškodila pruská armáda v roce 1757. Po jejím vpádu byli sice tamní vinice místy obnoveny, ale většina ploch vrchu byla ponechána ladem a jeho severní strana v takovém stavu zůstala až do 30. let 20. století. Snaha osadit svah směrem ke Karlínu ovocnými stromy ani založení vinice se zde neuchytilo, a celý vrch zůstává prakticky pustým, slouží dráze jako skladiště hlíny a šterku. Článek z roku 1869 popisuje situaci vrchu Žižkova velmi kriticky, i z toho důvodu, že tomuto vrchu přisuzuje jeho autor určitou vlasteneckou symboliku. Dle článku vrch Žižkov „*patří zajisté k nejzanedbanějším částem okolí pražského; neboť jen velmi nepatrná část vzdělána jest na*

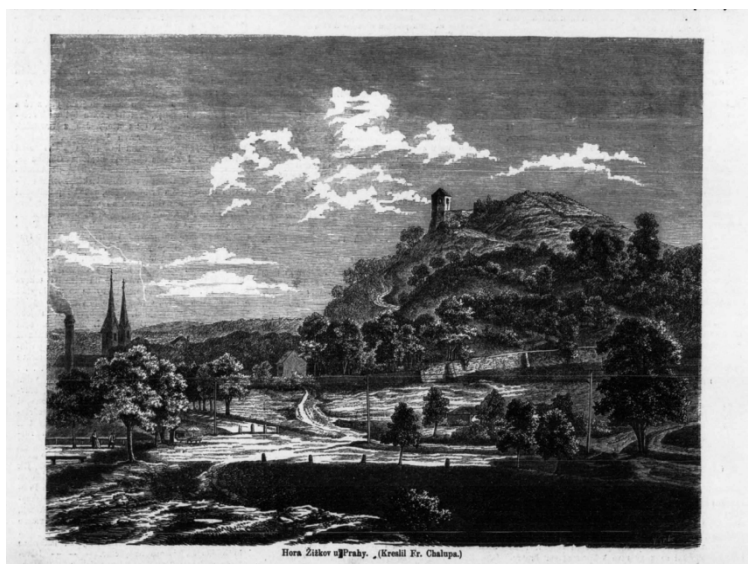
¹¹⁴ Zprávy z Prahy a z Venkova. Návštěva pražských hřbitovů. *Pražský deník*, 3. 11. 1877, roč. 12. č. 251, str. 2.

¹¹⁵ Wirth, Z., Janák, P. Jak rostla Praha, díl II. In *Stopami věků*. Praha: Společnost přátel starožitností, 1940, s. 49.

¹¹⁶ Žižkov. *Světozor*. 1871, roč. 5, č. 24, s. 283.

soukromé zahrady poněkud ouhlednější, ostatně tam nevidíš než pole chatrná neb místa docela nevzdělaná, sloužící za bídné pastviště ovcím!"¹¹⁷

Obr. 20 Chalupa, František. Vrch Žižkov u Prahy. Kolem 1869.

Zdroj: Žižkov u Prahy. *Světazor*. 1869, roč. 3, č. 28, s. 228. Dostupný také z WWW: <<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php>>.

V roce 1879 upravil Spolek pro vysazování stromů k okrášení kr. hl. města Prahy a jeho okolí po odkoupení pozemků od dráhy žižkovskou obcí jižní část svahu, která byla do té doby holá, zanedbaná a pustá.¹¹⁸ Zalesňování se provádí ale bez plánu, není jeho cílem na vrchu zbudovat veřejný park, ale jedná se spíše o zalesnění ze zdravotních důvodů, které jsou zeleni v té době připisovány. Ještě v roce 1887 není vrchol Žižkova zpřístupněn veřejnosti, i když městská rada už v té době přijímá plány na jeho úpravu na veřejný sad, po kterém je mezi okolními obyvateli poptávka.¹¹⁹ V té době ovšem není k vrcholu zbudována ani cesta. Až v 90. letech se systematicky západní strana a rovný vrch upravil podle plánů Františka Thomayera a část vrchu se proměnila na sad. V kapitole Vycházky do sadů od L. K. Žižky můžeme najít zmínku o tom, jak se za jeho mládí v 80. letech většinou v neděli a o svátcích chodilo odpoledne do sadů: „Vrch Žižkov byl sice v zeleni, ale neupravený, cestičky neschůdné, ostrov Štvanice byl louka, vlastně nepěstěný trávník, na němž se povalovalo vše

¹¹⁷ Žižkov u Prahy. *Světazor*. 1869, roč. 3, č. 28, s. 232.

¹¹⁸ Denní zprávy. Památný vrch Žižkov jest pustý! *Národní listy*. 10. 3. 1877, roč. 18, č. 63, str. 2.

¹¹⁹ Denní zprávy. Sady na vrcholu Žižkova. *Národní listy*. 27. 5. 1887, roč. 27, č. 144, str. 2.

možné".¹²⁰ Severní strana vrchu zůstávala bez úpravy a nepřístupná ještě v době, kdy už jižní i západní svah byl veřejnosti zpřístupněný a upravený na les nebo veřejný sad. Občané Karlína dokonce zasílají v roce 1890 výzvu karlínskému zastupitelstvu, aby tuto část Žižkova nechalo upravit na veřejný sad.¹²¹ Od roku 1879, kdy začal okrašlovací spolek se zalesňováním vrchu, tak ještě v roce 1895 stále práce na vrchu trvají a vzhledem k příkrým, neupraveným svahům směrem ke Karlínu jsou veřejné sady otevřené jen ve středu, o víkendy a o svátcích, kdy si obce platí v těchto místech hlídače.

Ve 30. letech 19. století území **Holešovice-Bubny** začalo postupně ztrácet svoji podobu typicky zemědělských osad, na území Holešovic byla postavena první továrna a následovala ji další průmyslová výstavba. V 60. letech bylo důležitou změnou pro oblast vystavění řetězového mostu, od kterého následně vedly silnice na Letnou a do Stromovky, a to jak z hlediska průmyslu, tak z hlediska možností dopravy Pražanů za zelení. První koňmi tažená tramvaj se zde objevila v roce 1884 a spojila předměstí s vnitřní Prahou a následovala ji i železnice a nákladový přístav na Vltavě. Po spojení Holešovic-Buben s Prahou v roce 1884 se stavební tempo zrychlilo: vydláždily se ulice a vybudovala se kanalizace.

Významná zeleň v tomto předměstí, Letenská pláň, se ve středověku využívala především k táboření vojsk, kterým vyhovovala její rozsáhlá planina a stráž k obraně. Mimo to se na jižních stráních rozkládaly vinice a několik lomů kamene (už za Karla IV.). Na začátku 19. století jsou letenské stráně osazeny révou a většina pozemků letenské pláně patří baronu J. Sommerovi. Po jeho smrti tyto pozemky získává společnost Občanská plovárna, od které je pak postupně přes Spolek pro vysazování stromů k okrášlení královského hlavního města Prahy a jeho okolí získává pražská obec. Organizace práce a samotnou úpravu zelené plochy měl na starost právě tento okrašlovací spolek a postupně tyto pozemky přeměňuje do roku 1864 v přírodní veřejný park. Na plánech pracoval B. Wünscher a J. Braul a na výstavbě nových cest a úpravě sadů byli zaměstnáni i pražští chudí. Zbudování sadu na Letné bylo jedním z hlavních cílů spolku v prvních letech po jeho vzniku (1858). Spolu s obcí přivedl do těchto míst vodu, aby mohl sad stabilně růst i v dalších letech a pro zlepšení přístupu nechala obec zbudovat od Vltavy okolo občanské plovárny cestu. Sady byly dokončeny

¹²⁰ Žižka, L. Karel. *Praha před osmdesáti lety*. Praha: Orbis: 1960, s. 162.

¹²¹ Slavné obci města Karlína. *Národní listy*. 16. 11. 1890, roč. 30, č. 316, str. 3.

v roce 1864, jak sám spolek přiznává za velké pomoci pražské obce a majetných Pražanů, kteří do sadů věnovali stromy a křoviny. Ještě v tomtéž roce uznává c. k. místodržitelství požadavky na zřízení nového přívozu přes Vltavu k Letné, protože „*nové sady na Letné staly se oblíbeným místem obecnstvu pražskému pro občerstvení se, protože se navštěvují silně*“¹²², tak stávající dopravní možnosti nestačily návštěvnosti (do té doby k tomu sloužil jen staroměstský přívoz a soukromý přívoz občanské plovárny).

Obr. 21 Množství vysázených sazenic na Letné

Sazenic v tom samém čase na Letné vysazeno :

	1860	1861	1862	1863	1864
Dubů	2197	100	506	300	135
Buků	9960	300	2000	500	5200
Jilmů	300	300	—	—	—
Břestů	1125	622	1310	300	200
Jesenů	1878	2621	980	10	—
Borovic	2400	1000	412	900	700
Jedlí	1034	—	—	—	—
Smrků	2330	4100	—	14990	10425
Řeřábů	1145	1320	10	—	17
Bříz	3538	11090	2540	450	50
Javorů	4486	609	1454	160	—
Lip	636	1153	1701	415	1104
Kaštanů	461	1475	220	70	25
Topolů	46	190	5	—	32
Akátů	1514	14070	7800	12200	8550
Ailanthů	30	23	—	—	13
Gledischií	60	30	6	—	10
Křovin	3091	14161	9610	9050	3280
Kolů stromových	1404	361	300	350	300
Vrbového proutí	600	—	—	—	—

Mimo to vysázeno 3550 modřinů, 236 kusů Rhus, 11 kusů Platanus, 30 kusů Cerasus, 8 kusů Corillus colurna, 8085 kusů španělského bezu a přes 12 centnůrů semena travního, během všech čtyř roků tedy 214887 sazenic.

Zdroj: Pamětnosti Spolku pro vysazování stromů k okrášení kr. hl. města Prahy a jeho okolí v letech 1858-1882, Nákladem Spolku pro vysazování stromů, Praha 1883, str. 12.

V roce 1871 navštěvuje Prahu syn císaře Františka Josefa I. Rudolf, podle kterého městská rada pojmenovává sady na Letné na sady korunního prince Rudolfa (tento název nesou až do roku 1919). Koncem 80. let své plány na prostoru letenských sadů realizuje i František Thomayer. Jubilejní výstava měla vliv nejenom na podobu Petřína, ale i na tento

¹²² Denní zprávy. *Národní listy*. 5. 9. 1864, roč. 4, č. 241, str. 1.

sad jelikož v roce 1891 zde byla postavena lanová dráha. Místo bylo oblíbené i pro četné, cestami zpřístupněné vyhlídky.

Nedaleko letenských sadů došlo ale také k zástavbě zelených ploch. Příkladem může být Jezuitská zahrada, která zanikla při stavbě Strakovy akademie (1891-96), na jejímž území byly kromě zeleně také jezuitský letní dům (přeměněný na hostinec) a již dříve zbouraný kostel sv. Michala. V 17. století tu byla také v péči jezuitů menší botanická zahrada. Jezuitskou zahradu zde zmiňují, i když ve své době nezískala statut veřejné zeleně, tak ze záznamů v dobovém tisku vyplývá, že zahrada byla veřejnosti přístupná a obyvateli navštěvovaná. Zahrada se po zrušení jezuitského řádu dostává do soukromého vlastnictví, který z někdejšího refektáře udělal tančírnu a okolní sad upravil pro potřeby jejím návštěvníkům. V duchu lidové zábavy se tento prostor nesl až do roku 1878, kdy se pozemek začal upravovat pro postavení Strakovy akademie. Do té doby zahrada dle dobových kreseb poskytovala „*bohatě vzrostlé stromoví, vytvářející spíš dojem lesa než zahrady*“.¹²³

Obr. 22 Jezuitská zahrada, mezi 1842-1856.

Zdroj: Císařské povinné otisky mapy stabilního katastru.

¹²³ Poche, Emanuel. Zaniklé pražské zahrady. In: Staletá Praha 10. *Pražské zahrady a parky. Archeologické výzkumy*. Praha: Panorama, 1980, str. 159.

Obr. 23 pohled na Prahu z Letné. V popředí Jezuitská zahrada, kolem 1875.

Zdroj: Autor Fridrich, František, kol. 1875. Archiv Hlavního města Prahy, sbírka fotografií, signatura VI 13/49. Dostupný také z: <http://www.ahmp.cz/index.html?wstyle=2&catalogue=1>

Krátké rozloučení s touto zahradou přináší Světozor, který informuje o plánech zástavby Strakovou akademií.¹²⁴

Výraznou zelenou plochou v tomto předměstí byla už od 13. století Královská obora (později nazývaná Stromovka), i když ve své historii byla několikrát zdevastována a vykáčena v rámci různých válek. Královská obora byla ve středověku ve vlastnictví českých králů a zřejmě od husitských dob se otevírala pro veřejnost o svatogothardské pouti. Obora vznikla už za Přemysla II. Otakara, který tu na zalesněných pozemcích premonstrátek dal vymezit loveckou plochu a následující staletí obora měnila své oborníky, i když po většinu času zůstávala rozbořená a zpustlá. Zvelebení se dočkala v 16. století, kdy se kromě vysazení daňků a zubrů dočkala i přesazení vzrostlých stromů z Šárky, zřízení rybníka a zbudování přímé cesty s hradem. Rudolf II. dal zbudovat velký rybník, do kterého nechal přivádět vodu z Vltavy tzv. Rudolfovou štolou. V roce 1688 se po nespokojenosti Leopolda s ubytováním v oboře postavil další zámeček, tzv. dolní lusthauz, dnešní Šlechtova restaurace. V druhé polovině 18. století začala aktivita šlechty co do lovení zvěře v oboře postupně upadat a lov zvěře nahrazují promenády ve stínu lipového stromořadí, využívané jak šlechtou tak majetnějšími měšťany.¹²⁵ Do začátku 19. století je obora od Ferdinanda I. rozdělena na

¹²⁴ Jezovitská zahrada v Praze. *Světozor*. 1885, roč. 19, č. 14, s. 222.

¹²⁵ Bedrníček, Pavel. *Obce vůkolní. Před branami měst pražských*. Praha: Volvo Globator, 2006.

východní část s letohrádkem a rybníkem a západní část s bažantnicí, později štěpnicí s myslivnou a další část obory tvořila hospodářská půda. Saské vojsko v roce 1741 kácí téměř všechny stromy nejenom z obory ale i ze sousední štěpnice, poničeny byly i hospodářské a okrasné budovy, pobořeny byly ohradní zdi. Poté přecházela obora do vlastnictví několika šlechticů např. do rukou Kinských. Ke konci 18. století byla obnovena štěpnice a zřízeno několik cest a díky korunovační slavnosti Františka I. v roce 1792 došlo k její celkové úpravě a k výstavbě hostince s taneční síní. Za císařského souhlasu nechal v roce 1804 otevřít tehdejší vlastník pozemků Rudolf Chotek Královskou oboru veřejnosti, což byl v té době velmi unikátní projekt. Už v tomto roce tedy byla obora zpřístupněna veřejnosti, a obyvatelé jí mohli začít využívat k rekreaci, i když stále zůstávala spíše místem návštěv vyšších vrstev.

Obr. 24 Liebscher, Adolf. Partie z Bubenčského parku u Prahy, 2. pol. 19. století.

Zdroj: Partie z Bubenčského parku u Prahy. Zlatá Praha. 1888, roč. 5, č. 30, s. 468. Dostupný také z WWW: <<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php>>.

Oboru v té době tvořily z větší části pole a lučiny, hustěji byla keři a stromy osázená jen stráž pod letohrádkem. Z roku 1840 máme nové vyměření Královské obory, kdy „z celkové plochy 117 ha připadá na okrasný sad, cesty a potok asi 14 ha, na pole 88 ha, louky a pastviny 14 ha, budovy 1 ha”.¹²⁶ V roce 1811 zahájil v dolním zámečku, tzv. dolním lusthauzu, Václav Steinitz provoz kavárny. Jeho záměrem bylo postavit zde i kuželníky, ale tento záměr stavy nepodpořily, jelikož se obávaly přilákání chudších vrstev. Královská obora

¹²⁶ Novotný, Jiří. *Pražské sady*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1960, s. 52.

byla v sad měněna postupně, a to pomocí plánů J. Fuchse, později J. Braula a B. Wünschera, tyto úpravy započaly v roce 1850. Jak již bylo řečeno, tak Královskou oboru nevyužívaly všechny společenské vrstvy, především se do ní soustředila šlechta a měšťané, kteří se tu o nedělích a o svátcích projížděli v ekvipážích a na koních. To se postupně měnilo až od zemské Jubilejní výstavy (1891).

Chov zvěře k lovu vystřídal pořádky dostihů s koňmi. Královská obora v Bubenči byla sice veřejnosti otevřena již v roce 1804, ale „*při tehdejších primitivních pražských komunikačních poměrech znamenala její návštěva pro Pražana půldenní výlet a byla proto navštěvována zpravidla jen o nedělích a svátcích*“.¹²⁷ Obora se v 19. Století dočkala kromě zvelebení i několika radikálních prostorových změn. Vlaková trať Praha-Dráždany přešla zeleň vysokým náspem, což ale na konci roku 1850 vedlo v oboře k otevření nádraží (Praha-Bubeneč), které jí učinilo dostupnější. V roce 1869 si článek ve Světozoru stěžuje na nedostatek zeleně v blízkosti města Prahy, ale vychvaluje přístupnost Stromovky, kterou doporučuje pro procházky, i když „*ještě velmi znamenitě může se zdokonaliti*“.¹²⁸ Velká úprava tamního hostince a okolních luk a polí nastala po roce 1876, kdy končila nájemní smlouva na pozemky polností a tyto pozemky se s rozhodnutím městské rady zalesnily a přeměnily na veřejný park anglického stylu.

O několik let později, v roce 1888, už článek ze Zlaté Prahy chválí úpravy parku z minulých let a se slovy, že „*Praha dostala k sobě aspoň kousek rozkošného venkova*“.¹²⁹ Kromě několikrát přestavovaného, nyní novogotického letohrádku, byl na jejím pozemcích vystavěn výstavní pavilon při Jubilejní výstavě 1891. Obora se tím zmenšila o další část své zelené plochy, následně se pak zredukovala ještě o plochu na výstavbu Akademie výtvarných umění, další úpravy následovaly v průběhu 20. století, ale charakter veřejného parku, sloužícího ke konci 19. století nejen pro vyšší vrstvy obyvatelstva, si obora ponechala.

To, že si svých veřejných sadů obce cenily a pečovaly o ně dokládá například řada ochranných opatření ze strany obcí vůči veřejné zeleni. Článek z Národních novin z roku 1867, kde se ve zprávách z rady města Prahy informuje o nutnosti zřídit zábradlí okolo

¹²⁷ Roubík, František. K počátkům pražských sadů v první polovici 19. století. In *Kniha o Praze 1958*. Praha: Orbis, 1958, s. 174.

¹²⁸ Sady v Bubenči : čili býv. obora královská u Předního Ovence. *Světozor*. 1869, roč. 3, č. 25, s. 208.

¹²⁹ Partie z Bubenečského parku. *Zlatá Praha*. 1888, roč. 5, č. 30, s. 478.

trávníků, tak jako na Karlově náměstí, aby je lidé nepošlapali a zároveň, že „*dán jest obecní stráží přísný rozkaz, aby sady městské před poškozením bedlivě střežila a jmenovitě se vším úsilím zabránila povozům po cestách na Letné jezdit.*“¹³⁰ Snaha o ochranu sadů se projevovala i ve vyhrazených místech, na kterých si mohly ve veřejných sadech hrát děti a zákazu volně puštěných psů.¹³¹ Zároveň je poškozování sadů nebo stromořadí pokutováno a občané jsou vyzýváni, aby poškozování sadů hlásilo.¹³²

V rámci pražské zeleně nalezneme i pražské lesy¹³³, které se od parků a zahrad lišily svojí historií, kdy byly využívány v rámci hospodářství. V 19. století už nemusí být les v Praze nutně hospodářským lesem, ale na malých plochách dochází k zalesnění prostoru města i z estetických a zdravotních důvodů. V roce 1854 dochází k zalesnění letenských strání akátem a škumpou, v 2. polovině 19. století se zalesňuje vrch Žižkov. V rámci Prahy a širšího okolí je zahájeno zalesnění holých strání a neplodných ploch v roce 1897 na nařízení českého odboru zemědělské rady, přičemž motivací bylo i to, že zalesnění holých strání „*mělo přispět rovněž ke zvýšení krásy pražského okolí a ke zpříjemnění pobytu obyvatelstva v přírodě.*“¹³⁴ Zemědělská rada udělovala finance jak obcím tak i jednotlivým osobám, které chtěli pusté pozemky zalesnit (pozemky, které se nehodily k jinému hospodářskému účelu). Ovšem o tom, že průmyslová revoluce měla pro okolí Prahy důsledky v úbytku zeleně svědčí například i stížnosti Petra Hobzy na toto téma v článku ze Světozoru v roce 1867.¹³⁵ Jako les bývala využívána obora Hvězda nebo například Šárka, ale dnes známé plochy lesa byly v 19. století od hranic města a přilehlých čtvrtí příliš vzdálené, než abych je mohla podrobněji zahrnout do své práce.

Přehled veřejné zeleně

Velmi zajímavým zdrojem pro informace o konkrétních nákladech na zřízení a údržbu veřejných sadů kr. hl. města Prahy a okolních předměstí jsou administrační zprávy obce

¹³⁰ Z rady města Prahy. *Národní noviny*. 12. 5. 1867, č. 15, s. 3.

¹³¹ Denní zprávy. Chraňme veřejné sady před poškozováním. *Národní listy*, 9. 4. 1889, roč. 29, č. 98, str. 2.

¹³² Denní zprávy. Na ochranu sadů. *Národní listy*, 20. 6. 1900, roč. 40, č. 168, str. 2.

¹³³ Valešová, Hildegarda. *Lesy na území Prahy, jejich historie a současnost*. In *Staletá Praha 15*. Praha: Panorama, 1985.

¹³⁴ Valešová, Hildegarda. *Lesy na území Prahy, jejich historie a současnost*. In *Staletá Praha 15*. Praha: Panorama, 1985.

¹³⁵ Hobza, Petr. Les a jeho divotvorné účinky. *Světozor*. 1867, roč. 1, č. 9, s. 86-87.

královského hlavního města Prahy, spojených s městskou statist. komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova, které jsou k dispozici ve sledovaném období za léta 1885 – 1898. Autorem je statistická komise kr. hl. města Prahy pod vedením ředitele městské statistické kanceláře J. Erbeny a mimo mnohé údaje týkající se obyvatel a veřejných výdajů města i předměstích zde můžeme nalézt kapitoly týkající se veřejných sadů, konkrétně je zde výčet sadových úprav za daný rok jak v městě tak v jejích předměstích. Například v roce 1895 tedy Praha vynaložila na údržbu sadů 42 711 zl. a na založení nových sadů 13 898 zl.¹³⁶, co se týká údržby sadů to bylo ve srovnání s rokem 1885 o 2241 zl. méně. I přes přibývání plochy veřejných sadů klesaly Praze náklady na jejich údržbu, což si J. Erben vysvětluje tím, že sady jsou zakládány s větší pečlivostí a potřebují tedy méně údržby.

Obraz Prahy, který v procentech zastavěné a nezastavěné plochy přináší článek Národních listů z roku 1895¹³⁷ na základě údajů z této zprávy přináší zajímavý poměr půdy plodné (pole, zahrada, sad) a neplodné (zastavěná plocha, komunikace). Například u předměstí Smíchov v roce 1895 téměř 85% půdy z území spadá pod plodnou půdu. Staré Město má mít okolo 91% půdy zastavěné a z plodné půdy se zde dá nalézt pouze typ sadů a zahrad, kam tedy spadá jen okolo 9% z celkového podílu. Nové Město má vzhledem k několika veřejným sadům (Karlovo náměstí, Čelakovského sady, Velký městský sad) a několika soukromým zahradám (např. zahrada České společnosti pro zvelebování zahradnictví a zahrady při nemocnici a ústavech) značný poměr zeleně k zastavěné ploše a komunikacím. Především díky území Petřína a zahradám na Kampě má velký poměr zahrad a sadů Malá Strana (okolo 45%) a Hradčany s Královskou zahradou, Strahovskou zahradou, Jelenímu příkopu a Chotkovým sadům (téměř 57%). Nejmenší podíl zastavěné plochy měly z pražských čtvrtí ty nejnověji připojené, a to Vyšehrad (16,5%) a Holešovice-Bubny (téměř 8%), ostatní půda spadá hlavně pod pastviny a pole. Z pražských předměstí pak pod zahrady, sady a pastviny spadá v Karlíně téměř 60% půdy. Na sady a zahrady připadá na Smíchově okolo 20,5%, na Žižkově okolo 13% a v Královských Vinohradech něco málo přes 23% půdy. Přes 50% u každého z těchto předměstí zaujímají pole.

¹³⁶ Erben, Josef. *Administrativní zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1895*. Praha : Statistická komise král. hlavního města Prahy : V kommissi knihkupectví Fr. Řivnáče, 1897

¹³⁷ O poměrech příbytečných v kr. hl. města Praze a okolí. *Národní listy*. 13. 8. 1895, roč. 35, č. 222, str. 2-3.

Tab. 2 Přehled veřejných sadů v kr. hl. m. Praha za rok 1886

Přehled veřejných, obecních sadů v Praze za rok 1886 (jejich rozloha celkem 562 423,8 m ²)	
Staré město	sad na nábřeží Františkově
	sádek na nábřeží Křížovnickém
	sad na nábřeží Rudolfově
	sad u Prašné brány
Nové město	sádek u sv. Klimenta
	menší sad městský na Poříčí
	Velký sad městský
	sad Čelakovského
	sádek u sv. Apolináře
	sady na Karlově náměstí
	sady na Zderaze
	sádek u kostela sv. Vojtěcha
	sad u kostela sv. Jindřicha
	sádek na Jungmanově náměstí
	sádek na ostrově Žofínském
Menší město pražské (Malá strana)	sádek před kostelem P. M. Vítězné
	Nebozízek
	sady na Petříně
	sádek na Pětikostelním náměstí
	sádek v Lužické ulici
	sady Chotkovy
Hradčany	sad na náměstí Hradčanském
	sádek na Pohořelci
Hradčany a Holešovice	sady Rudolfovy (sady na Letné)

Zdroj: Erben, Josef. *Administrativní zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1885 a 1886*. Praha : Statistická kommissie král. hlavního města Prahy : V kommissi knihkupectví Fr. Řivnáče, 1890.

V přehledu veřejných sadů v rámci Prahy není zahrnut Střelecký ostrov, který byl sice veřejným sadem, ale nebyl ve vlastnictví obce.

Tab. 3 Přehled veřejných sadů v pražských předměstích za rok 1886

Přehled veřejných, obecních sadů v pražských předměstích za rok 1886 (jejich rozloha celkem 148 369,3 m ²)	
Karlín	sady Jungmanovy
Smíchov	sádek před parním mlýnem
	Lesíček
Žižkov	sady na Žižkově (vrchu)
	sad na náměstí Komenského
	Rajská zahrada

Zdroj: Erben, Josef. *Administrativní zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1885 a 1886*. Praha : Statistická kommisie král. hlavního města Prahy : V kommissi knihkupectví Fr. Řivnáče, 1890.

V přehledu veřejných sadů v pražských předměstích nejsou uvedeny sady na Štvanici, sady u Invalidovny (Karlín), sad na západním nádraží a botanická zahrada (Smíchov) a Kánalka (Královské Vinohrady), i když byly veřejnými sady, tak nespádaly pod majetek obce.

Například v roce 1867 měla Praha přibližně 12 ha¹³⁸ veřejné zeleně a v roce 1886 měla Praha přibližně 60 ha (se započítáním zeleně na předměstích a Stromovky v Bubenči přibližně 225 ha)¹³⁹, v roce 1898 pak měla Praha okolo 62,5 ha veřejné zeleně.¹⁴⁰ Z toho můžeme usuzovat, že plocha veřejné zeleně měla ve sledovaných letech vzrůstající tendenci.

¹³⁸ Volek, Miroslav. *Pražské sady a zahrady období 1860-1960 a jejich ochránci*. In *Staletá Praha 12*. Praha: Orbis, 1975.

¹³⁹ Erben, Josef. *Administrativní zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1885 a 1886*. Praha : Statistická kommisie král. hlavního města Prahy : V kommissi knihkupectví Fr. Řivnáče, 1890.

¹⁴⁰ Erben, Josef. *Administrativní zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1898*. Praha : Statistická kommisie král. hlavního města Prahy : V kommissi knihkupectví Fr. Řivnáče, 1990.

Závěr

Za předmět práce jsem si určila veřejnou zeleň, proces jejího vzniku a její podobu v 19. století v rámci prostoru industriální Prahy a jejích předměstích. Nejprve jsem se v práci věnovala dobovému kontextu a charakterizovala jsem industriální společnost, věnovala jsem se vývoji vztahu člověka k přírodě, vzniku volného času, rozvoji dopravy a spolkovému životu. Snažila jsem se zachytit historický vývoj veřejné zeleně v prostoru města a v předměstích a to, jakým způsobem od uzavřených soukromých zahrad při klášterech vznikl v 19. století v Praze první veřejný sad, a jakým způsobem obyvatelé města mohli nebo naopak nemohli zeleň využívat. Na konkrétních příkladech jsem pak popsala vznik veřejné zeleně a její postavení v rámci rozvíjejícího se industriálního města, přičemž jsem průběžně z dobového tisku zprostředkovávala jim předkládanou podobu tohoto procesu.

V rámci rozsahu bakalářské práce jsem ovšem nezahrnula všechny veřejné sady a podrobněji jsem nerozebrala ani některá specifická témata, které se k procesu zveřejňování zeleně vztahují, jako například téma veřejných sadů vzniklých na zrušených hřbitovech nebo téma lesů v rámci města a okolí. Zajímavou otázkou by také jistě bylo pojednání o zahraničním vlivu na zakládání veřejné zeleně u nás.

Jaké faktory ovlivnily vznik a vývoj veřejné zeleně na území Prahy a jejích předměstích v době industriální? Důležitým faktorem byla proměna vztahu člověka k přírodě, kdy industriální město stojí v očích člověka v protikladu k přírodě, a veřejná zeleň mu poskytuje ve své stylizované, umělé podobě, možnost z rostoucí městské zástavby uniknout. Podobu tohoto postoje k přírodě ovlivnila pak především industrializace a s ní spojený proces urbanizace směřující do průmyslových měst. Nemalý vliv na tento vztah měl i romantismus.

Dalším z faktorů byl volný čas, který se ve sledovaném období z vyšších vrstev obyvatel rozšířil i na střední a v určité míře i na dolní vrstvy, tudíž vznikl větší počet obyvatel, u kterých vznikla potřeba volný čas nějakým způsobem zaplnit. A jednou z možností, související se vztahem člověka k přírodě, byla právě rekreace v rámci zeleně města. Aby mohli obyvatelé zeleň města využívat, musela jim být přístupná, musela být veřejná. To, jakým způsobem, a kde člověk trávil svůj volný čas je úzce spojeno s tím, na jak vzdáleném prostoru od místa svého působení mohl svůj volný čas realizovat. Neméně důležitým

faktorem bylo v očích obyvatel spojení veřejné zeleně a přírody vůbec se zdravotními hledisky, konkrétně pak s působením pobytu na čerstvém vzduchu se zlepšením zdraví. Přelomovým faktorem pro zakládání veřejných sadů byla také možnost využití při zakládání veřejné zeleně obecních prostředků, kterou měly jednotlivé obce od 30. let 19. století a o použití těchto prostředků rozhodovali zastupitelé, zpětně ovlivňovaní přáním svých voličů.

V rámci práce jsem zjistila dva hlavní motivy, proč byla veřejná zeleň zakládána: jsou to rekreace a zdraví. Zprávy, které jsem našla ve vybraném dobovém tisku za sledované období, týkající se zakládání veřejné zeleně, dle mého názoru vytváří dojem, že tím hlavním motivem, proč v tehdejších industriálních městě vznikala veřejná zeleň, nebyl ani tak prostor určený pro rekreaci obyvatel, ale hlavním předkládaným motivem byl motiv zdravotní. V dobovém tisku je při požadavcích na zakládání nebo údržbu veřejných sadů zdůrazňován hlavně vliv čerstvého vzduchu na zdraví člověka a snížení úmrtnosti, které přináší.¹⁴¹ Možnost rekreace obyvatel a nebo požadavky na prostor pro hraní dětí byly samozřejmě také zmiňovány, přesto z nalezených zpráv vyplývalo, že tyto potřeby dávali jejich autoři až na druhé místo. Zajímavé bylo také to, že rozšiřující se zástavba a veřejná zeleň nestály v některých zprávách proti sobě, naopak jsem našla zprávy, které o nové zástavbě mluví s nadšením a chválí rozšiřování města, jen požadují ze zdravotních důvodů nahrazení zastavěné zeleně novými, obyvatelům přístupnými sady. Některé plochy veřejné zeleně vznikaly jistě i s motivem finančním, jelikož součástí veřejných sadů byly často soukromé kavárny, hostince, tančírny nebo například divadla. V rámci vyjádření zástupců obcí v dobovém tisku je zároveň znát, že veřejné sady, jejich zakládání a úprava, sloužily také jako nástroj na získání volebních hlasů.

Jak se v průběhu času měnilo pojetí a užívání veřejné zeleně? Veřejná zeleň byla v první polovině 19. století k dispozici v rámci královského hlavního města Prahy pouze ve velmi omezené míře. Obyvatelé ji mohli najít buď při hradbách města, tedy na tzv. fortifikačním území, které tehdy nespádalo pod správu obce (díky nařízením tu ani zástavba vzniknout nemohla), a nebo v podobě Chotkových sadů na Malé Straně. V druhé polovině 19. století se ale veřejná zeleň, jejíž založení bylo původně výjimečnou událostí, a to dokonce natolik, že ji

¹⁴¹ Není předmětem mé práce zkoumat pravdivost takového tvrzení, jen předkládám názor, který ve zkoumaném dobovém tisku převládá.

navštěvuje i korunní princ Rudolf, stává pro obyvatele samozřejmou součástí jejich prostředí a pokud ji nemají k dispozici, tak o její založení usilují například výzvami v tisku nebo jejím financováním.

Užívání veřejné zeleně v první polovině 19. století bylo do jisté míry módní záležitostí pro měšťany využívajících promenády na hradbách při svých procházkách a jejich zakládání záviselo na jejich darech a darech vyšších vrstev. Vyšší vrstvy soustředily své výlety na své zahrady při letních sídlech a vinicích a od roku 1804 jim k výletům sloužila mimo město také veřejně přístupná Královská obora v Bubenči. Ta pro členy vyšší vrstvy zůstávala občasným místem pro rekreaci, vhodná vzhledem k cestě spojující jí s Prašnou bránou. Mohli totiž při výletu do obory použít kočár, stejně tak i v rámci obory byly cesty přizpůsobené jejich způsobu dopravy. V roce 1804 dochází k zpřístupnění obory veřejnosti a můžeme pozorovat její postupné přizpůsobování požadavkům ostatních vrstev. Postupně ustupuje do pozadí hospodářský charakter obory, a i když si v první polovině 19. století uchovává charakter místa pro vyšší vrstvy, tak zde vzniká hostinec s taneční síní, pořádají se zde dostihy, v 50. letech se otvírá v oboře vlakové nádraží a díky Jubilejní výstavě ji zpřístupňuje pro další obyvatele elektrická trať.

V druhé polovině 19. století sílí především v rámci pražských předměstích populace továrních dělníků. Ze zdejších usedlostí se zahradami vznikají hostince, ve kterých nalézá dolní vrstva obyvatel prostor pro jim vyhovující rekreaci. Například hostinec Eggenberk při smíchovském Lesíčku pro ně nabízel vyhledávané útočiště, což dokládá pověst této oblasti v dobovém tisku.

Veřejné sady, určené pro veřejnost, by už z podstaty tohoto slova měly být přístupné všem vrstvám obyvatel. Nenašla jsem žádné zprávy o tom, že by některá ze zmíněných veřejných zelení nebyla přístupná například pro dělníky a společenské vrstvy obyvatel se v jednotlivých veřejných sadech prolínaly. Ale vzhledem ke své poloze, dostupnosti a historickému vývoji existovala místa, jež ze zvyku navštěvovali převážně příslušníci vyšších vrstev a existovala místa, která navštěvovali převážně příslušníci vrstev středních a dolních. Chudý měšťan tedy neměl zakázáno přijít v první polovině 19. století do Královské obory, ale postavit v místním hostinci kuželkárnu pár členů vyšších vrstev překazilo právě pro to, aby se nenarušilo tradiční složení zdejších návštěvníků.

Měla zástavba industriálního města a její rošiřování vliv na úbytek zeleně ve městě? Jak se tedy vznik veřejné zeleně konkrétně promítl na podobě města a naopak, jak rozvíjející se industriální město ovlivnilo podobu veřejné zeleně? Troufám si tvrdit, že veřejná zeleň vzniká na území města Prahy a okolních čtvrtí paradoxně právě díky rozšiřující se zástavbě industriálního města. Právě urbanizace, právě to, že okolí Prahy sevřela bující průmyslová předměstí plnící se přistěhovalými obyvateli, vedlo obyvatele města k požadavkům na vyhrazení veřejné zeleně pro svoji rekreaci. V rámci rozšiřujícího se města docházelo v průběhu celého 19. století k nárůstu plochy určené a upravené pro veřejnou zeleň, ne k jejímu poklesu. Nemale plochy veřejných sadů, jako například Kanálka, ovšem díky nové zástavbě také zanikly. K tomu ovšem nedošlo bez povšimnutí obyvatel a zánik veřejné zeleně byl doprovázen požadavky na její nahrazení novou.

Vznikala veřejná zeleň v prostoru nově vzniklém v rámci zástavby města nebo docházelo k zpřístupnění soukromých, již zelených prostor?

Veřejná zeleň má z pohledu způsobu založení v rámci Prahy a jejích předměstích v 19. století tři základní podoby, které mi vyplynuly při zpracování této práce:

1. Veřejná zeleň založená na území, které mělo své místo v zástavbě města v podobě soukromé zahrady (veřejnosti nepřístupné). Za příklad zde může posloužit zahrada Kanálka.

2. Veřejná zeleň založená na prostoru uvolněném po zboření stávající zástavby. Příkladem pro takto vzniklou veřejnou zeleň mohou být Vrchlického sady nebo sady na Karlově náměstí.

3. Veřejná zeleň založená na zástavbou nepostiženém, hospodářsky nevyužívaném, území. Zde můžeme využít příkladu sadů na Žižkovském vrchu.

Kdo veřejnou zeleň zakládal a s jakým motivem? Co se majitelů týká, pak převažujícím původcem vzniku veřejné zeleně byly ve sledovaném období obce, které na své náklady vykoupily soukromé pozemky a založily a udržovaly na nich veřejný sad. Obce ale navazovaly na starší tradici z prvních desetiletí 19. století, kdy zakládání a udržování veřejné zeleně financovali samotní obyvatelé. Vedle obecního vlastnictví existovala ale po celé 19. století také veřejná zeleň, jejímž majitelem nebyla obec, ale např. šlechtic (například Kanálka),

popřípadě v 2. polovině 19. století podnikatel (například Klamovka). Existovala také veřejná zeleň ve vlastnictví spolku, i když ten je většinou v zápětí daroval obci (sady na Letné).

Jakému typu zástavby veřejná zeleň ve městě ustupovala, a jaké stavby naopak ustupovaly veřejné zeleni? Na jakých místech se veřejná zeleň udržela? Zastavění veřejné zeleně nebylo v 19. století tak obvyklým jevem, jak jsem soudila před psaním této bakalářské práce. Došlo k ní téměř výhradně v pražských předměstích, ve velké míře pak v Královských Vinohradech, kde se zastavěla veřejná zeleň v rámci oblasti zahrnující zahradu Kanálku, Wimmerovy sady a zahrady při tamních usedlostech. Konkrétně v Královských Vinohradech ustupovala veřejná zeleň výstavbě obytných, činžovních domů, ale například na Smíchově ustoupil Lesíček a zahrada při usedlosti Eggenberg jak obytným domům, tak průmyslovým objektům. V rámci pražských předměstí se veřejná zeleň udržela v místech, které nebyly dříve zastavěné, třeba z důvodu nepřístupného terénu (Žižkovský vrch) nebo na náměstích.

V rámci královského hl. města Prahy docházelo v 19. století spíše k opačnému jevu, kdy stávající zástavba ustupovala před zakládáním veřejných sadů. Konkrétním příkladem může být úprava prostor Karlova náměstí. A specifickým příkladem je pak zboření městských hradeb, čímž se zrušily veřejné sady a promenády na nich dosud zřízené. Ale po zboření hradeb na určitých místech docházelo na uvolněném prostoru k jejich opětovnému založení. Netvrdím, že byly pražské hradby strženy pro to, aby si na jejich místě mohli obyvatelé města založit rozlehlejší veřejné sady. Ale tvrdím, že místo toho, aby uvolněný prostor po hradbách zaplnila nová zástavba, tak byly významné části uvolněného prostoru přeměněny na veřejné sady (např. Vrchlického sady), na čemž obyvatelé dle zpráv dobového tisku velmi důsledně trvali. Zánik veřejné zeleně můžeme v Praze nalézt i v dílčích podobách, například při stavění mostu přes Střelecký ostrov nebo železnice přes Královskou oboru. V rámci kr. hl. města Prahy tedy plocha veřejné zeleně postupně vzrůstala po celé 19. století. V pražských předměstích docházelo k rušení veřejné zeleně z důvodu zástavby ve větší míře, přesto se ale některé její prostory dochovaly dokonce až do dnešních dní.

Seznam použitých článků

Národní noviny (z let 1867-1868)

Z rady města Prahy. *Národní noviny*. 12. 5. 1867, č. 15, s. 3.

Ve zprávách z rady města Prahy informuje článek o nutnosti zřídit zábradlí okolo trávníků, tak jako na Karlově náměstí, aby je lidé nepošlapali a zároveň, že „*dán jest obecní stráží přísný rozkaz, aby sady městské před poškozením bedlivě střežila a jmenovitě se vším úsilím zabránila povozům po cestách na Letné jezdit.*“

První letní slavnost dětská. *Národní noviny*. 27. 6. 1867, č. 59, s. 2.

V článku, který popisuje první letní dětskou slavnost pořádanou Americkým klubem dam na Rohanském ostrově, se vyzývá k vystavění sadů v okolí města vhodných pro podobné příležitosti.

Národní listy (z let 1861- 1881; 1887-1900)

Domácí zprávy. *Národní listy*. 15. 10. 1861, roč. 1, č. 283, str. 3.

Zpráva o budoucím zboření domů na Karlově náměstí a plánovaném zřízení městského sadu.

Domácí zprávy. *Národní listy*. 7. 5. 1862, roč. 2, č. 107, str. 3.

Deník přináší informaci o zpřístupnění parku na Karlínském náměstí a vyjmenovává občany, kteří tuto stavbu dle plánů Josefa Vašíčka financovali.

Denní zprávy. *Národní listy*. 5. 9. 1864, roč. 4, č. 241, str. 1.

Zpráva hovoří o velké návštěvnosti nově otevřených sadů na Letné a o tom, že stávající doprava v podobě staroměstského přivozu a soukromého přivozu občanské plovárny není dostačující.

A.. Spolek pro vysazování stromů k okrášení města Prahy a okolí pražského. *Národní listy*. 9. 4. 1866, roč. 6, č. 97, str. 2.

Článek přináší informaci o valné hromadě spolku, který v té době čítá 306 členů a vyjmenovává jeho činnost za poslední rok. Vyjmenovává především stromořadí (například od Letné ke Stromovce), která spolek v loňském roce zřídil a zároveň připomíná plánovanou stavbu sadu u usedlosti Eggenberk na Smíchově.

Podpisujme petice k císaři. *Národní listy*. 26. 2. 1874, roč. 14, č. 55, str. 1.

V deníku se objevuje výzva na podepsání petice za zřízení veřejných sadů v místě zbouraných hradeb.

Pražské hradby. *Národní listy*. 12.3.1874, roč. 14, č. 69, str. 1.

Autor předvídá zánik Kanálky i Pštrosky, jelikož předpokládá rozšíření zástavby Prahy právě v této oblasti. Autor zároveň vybízí město, aby v rámci zbourání hradeb na uvolněných pozemcích nechalo zbudovat veřejné sady, které by ztrátu zeleně alespoň z části nahradily.

Kus zelené budoucnosti. *Národní listy*. 16. 5. 1874, roč. 14, č. 133, str. 1.

Článek informuje o možnosti prohlédnout si na radnici vystavené plány ke zbudování Městského parku (Vrchlického sady) a autor spokojeně hodnotí množství zeleně, která Praze přibude.

Denní zprávy. Dětský park a umrlčí komora. *Národní listy*. 12. 4. 1877, roč. 17, č. 100, str. 3.

Zpráva o sadech při kostelu sv. Vojtěcha a umrlčí komoře, která zde zůstala a dle článku obtěžuje návštěvníky parku.

Denní zprávy. Památný vrch Žižkov jest pustý! *Národní listy*. 10. 3. 1877, roč. 18, č. 63, str. 2.

Informace o odkoupení pozemků na vrchu Žižkov obcí a jeho plánovaném zalesnění za pomoci okrašlovacího spolku.

Denní zprávy. Nové sady na Nebozízku. *Národní listy*, 16. 10 1887, roč. 27, č. 284, str. 2.

Informace o zpřístupnění petřínského vrchu z opravených sadů na Nebozízku.

Denní zprávy. Sady na vrcholu Žižkova. *Národní listy*. 27. 5. 1887, roč. 27, č. 144, str. 2.

Informace o usnesení městské rady na úpravě a zpřístupnění sadů na vrcholu vrchu Žižkov.

Denní zprávy. Z pražských sadů. *Národní listy*. 16. 10. 1888, roč. 28, č. 288, str. 2.

Zpráva o přijatých plánech na úpravu pražských sadů s množstvím vysázených stromů a místem jejich sadby.

Denní zprávy. Chraňme veřejné sady před poškozováním. *Národní listy*. 9. 4. 1889, roč. 29, č. 98. str. 2.

Výzva k chránění veřejných sadů před poškozováním, ať už ze strany psů, dětí nebo obyvatel, kteří se pohybují po sadech mimo cesty.

Denní zprávy. Pražský spolek pro vysazování stromů. *Národní listy*. 27. 3. 1889, roč. 29, č. 85, str. 2.

Zpráva přináší výčet vysázených stromů za rok 1889 a plány na zalesnění vrchu Žižkova směrem ke Karlínu.

Denní zprávy. Obecní zastupitelstvo na Král. Vinohradech. *Národní listy*. 18. 4. 1890, roč. 30, č. 106, str. 3.

Informace ze zasedání zastupitelstva s požadavkem pražské obce, aby nebyla zastavěna zahrada Kanálka.

Denní zprávy. Při národní Fidlovačce. *Národní listy*. 19. 4. 1890, roč. 30, č. 107, str. 3.

Informace o přesunutí místa konání Fidlovačky pro tento rok z důvodu rozparcelování části nuselské louky pro zástavbu.

Slavné obci města Karlína. *Národní listy*. 16. 11. 1890, roč. 30, č. 316, str. 3.

Výzva karlínskému zastupitelstvu na úpravu a zveřejnění severní části žižkovského vrchu.

Denní zprávy. Dvě hrozná místa. *Národní listy*. 2. 7. 1892, roč. 32, č. 181, str. 3.

Kritika podoby Čelakovského sadů.

Denní zprávy. Pražské sady a zoologická zahrada. *Národní listy*. 29. 4. 1892, roč. 32, č. 119, str. 4.

Autor zvažuje myšlenku založení zoologické zahrady na petřínských sadech a výhody i nevýhody této polohy.

Denní zprávy. Z městských sadů na Král. Vinohradech. *Národní listy*. 6. 7. 1892, roč. 32, č. 185, str. 4.

Zpráva o pokračující zástavbě zelené plochy obce Královské Vinohrady s výzvou k zachování Kanálky popřípadě ke zbudování sadů, které by zastavěné zahrady nahradily.

Denní zprávy. Poškození veřejných sadů. *Národní listy*. 29. 12. 1894, roč. 34, č. 358, str. 4.

Informace o dobrém stavu sadů na Žižkově.

O poměrech příbytečných v kr. hl. města Praze a okolí. *Národní listy*. 13. 8. 1895, roč. 35, č. 222, str. 2-3.

Článek přináší statistické údaje o podílu zastavené a nezastavené plochy jednotlivých pražských čtvrtí a pražských předměstí.

Denní zprávy. Zmrtvělý sad. *Národní listy*. 22. 5. 1896, roč. 36, č. 141, str. 4.

Popis poslední zbylé části zahrady Kánálky, která už je v té době nepřístupná a odkázaná k zástavbě.

Zalesňování holých strání. *Národní listy*. 11. 7. 1897, roč. 37, č. 190, str. 13.

Článek o možnosti získat finance od zemědělské rady k zalesnění pustých pozemků.

Denní zprávy. Nová úprava plánů regulačních na výstavě architektury a inženýrství. *Národní listy*. 12. 3. 1898, roč. 38, č. 71, str. 3.

Článek informuje o vzniku nového odboru, který má sloužit obyvatelům k získání informací o nově vznikající zástavbě v okolí Prahy a zároveň má polemizovat se staviteli, kteří dle tohoto článku zde zastavují stávající zeleň (např. zahradu Kanálku) a nechávají zbudovat nedostatečné sady na nevhodných místech.

Denní zprávy. Plíce velkoměsta. *Národní listy*. 6. 11. 1898, roč. 38, č. 306, str. 3.

Autor si stěžuje na zastavění stávající parků a malé množství nově vznikajících, konkrétně zmiňuje zahradu Kanálku a vykácení Jeleního příkopu.

Denní zprávy. Na ochranu sadů. *Národní listy*. 20. 6. 1900, roč. 40, č. 168, str. 2.

Výzva k tomu, aby občané hlásili poškozování veřejných sadů a informace o možnosti pokutování těch, kdo trhají v sadech květiny nebo jinak poškozují veřejnou zeleň.

Pražský deník (z let 1866 – 1886)

Pražské hradby a brány. *Pražský deník*. 16. 11. 1866, roč. 1, č. 155, s. 4.

Článek zmiňuje oblíbenost procházek Pražanů na pražských hradbách, kde nechal hrabě Chotek zřídit ve 30. letech sady.

Chytání ptactva. *Pražský deník*. 21. 8. 1869, roč. 4, č. 17, s. 2 (příloha).

Anonymní autor článku vychvaluje množství sadů, které mají Pražané k dispozici k procházkám, ale varuje před chytáním a prodejem ptactva, které v těchto sadech pozoruje, a které dle něj škodí kvalitě přírody v sadech.

Zprávy z Prahy a venkova. O pražských hradbách. *Pražský deník*. 11. 3. 1874, roč. 9, č. 60, str. 1.

Článek informuje o tom, že Spolek pražských inženýrů a stavitelů vyzývá k založení sadů na místě zboření hradeb ze zdravotních důvodů.

Zrušení hradeb pražských. *Pražský deník*. 12. 3. 1874, roč. 9, č. 61, str. 1.

Kromě informací o stavu bourání hradeb autor článku varuje před přehnanými náklady, které by byly spojeny se zbudováním a udržováním sadů v místě zbořených hradeb po celé jejich délce.

Pražská deputace u císaře pána. *Pražský deník*. 15. 4. 1874, roč. 9, č. 90, str.1.

Deník informuje o deputaci u císaře, ve které se zástupci zastupitelstva snaží císaře přesvědčit o tom, aby pozemky pražských hradeb bezplatně přešly do vlastnictví obce na zřízení veřejných sadů.

Proč hynou stromy ve veřejných sadech. *Pražský deník*. 9. 5. 1874, roč. 9, č. 70, str.1-2

Autor připisuje úhyn stromů v městských sadech a alejích, převážně v blízkosti hospod a pivovarů, nedostatku použitelných míst pro vykonání potřeby obyvatel.

Central-Park v Novém Yorku. *Národní listy*. 7. 10. 1874, roč. 14, č. 274, str. 1.

Autor vychvaluje a obdivuje úroveň veřejné zeleně v New Yorku a srovnává jí s dle jeho názoru nedostatečným množstvím veřejné zeleně v rámci Prahy.

Nové městské sady v Praze. *Pražský deník*. 30.1.1876, roč. 11, č. 103, str. 1-2.

Deník informuje o vývoji stavby městských sadů v oblasti dnešních Vrchlického sadů. Autor oznamuje, že je v plánu park veřejnosti otevřít postupně od května 1876, nejprve francouzskou zahradu u bývalé poříčské brány. Tato část parku má mít zbudovanou také kavárnu a bude od okolní části oddělena plotem. Na jaře dalšího roku je v plánu zpřístupnění další části parku, tentokrát v anglickém stylu.

Zprávy z Prahy a z venkova. Nové sady. *Pražský deník*. 5. 2. 1876, roč. 11, č. 28, str. 2.

Pražský deník přináší krátkou zprávu o tom, že velké množství dělníků právě začalo s úpravou dolejší části Karlova náměstí, kam se v těch dnech přesazovaly vzrostlé stromy z hradeb.

Stran té péče o blaho Prahy. *Pražský deník*. 11. 4. 1877, roč. 12, č. 83, str. 1.

S rokem 1877 pražští zastupitelé své velkorysé plány na velikost Městských sadů (dnešního Vrchlického parku) přehodnocují, což *Pražský deník* doplňuje rozhořčeným článkem komentujícím jejich rozhodnutí část pozemků zastavit činžovními domy.

Zprávy z Prahy a z venkova. *Pražský deník*. 2. 8. 1879, roč. 14, č. 176, str. 2.

Zpráva přináší informace o počtu vysazených stromů, keřů a zasazených květin na náklady pražské obce za rok 1879 ve veřejných sadech.

Zprávy z Prahy a z venkova. Kolovratská zahrada. *Pražský deník*. 2. 6. 1881, roč. 16, č. 124, str. 2.

Krátká zpráva o jednání městské rady s majitelem Kolovratské zahrady Jindřichem Kolovratem o zpřístupnění jeho pozemků.

Zprávy z Prahy a z venkova. Kolovratská zahrada. *Pražský deník*. 10. 6. 1882, roč. 17, č. 130, str. 2.

Zpráva o kácení stromů na pozemcích Kolovratské zahrady a informace o plánu vystavět v jejím prostoru činžovní dům.

Nedělní kázaničko. *Pražský deník*. 14. 5. 1882, roč. 17, č. 69, str. 2.

Stížnost na finance, které musí pražská obec vynaložit na zřizování veřejných sadů a jejich údržbu.

Zprávy z Prahy a z venkova. Sady na Nebozízku. *Pražský deník*. 21. 6. 1882, roč. 17, č. 139, str. 2.

Krátká zpráva informující o probíhajících úpravách v sadech na Nebozízku, o zakoupení laviček a o stavbě domku pro zahradníka a hlídače.

Zprávy z Prahy a z venkova. Z městské rady. *Pražský deník*. 13. 9. 1882, roč. 17, č. 208, str. 2.

Zpráva o výsadbě stromů na sadech na Nebozízku okrašlovacím spolkem.

Zprávy z Prahy a z venkova. Sady na Karlovu náměstí. *Pražský deník*. 7. 6. 1885, roč. 20, č. 127, str. 2.

Přináší informaci o upravené otevírací době sadů na Karlově náměstí.

Světozor (z let 1867-1899)

Hvězda u Prahy. *Světozor*. 1867, roč. 1, č. 1, s. 6-7.

Článek vyzývá k výletům do Hvězdy, a zachycuje atmosféru svatomarkétské poutě

Hobza, Petr. Les a jeho divotvorné účinky. *Světozor*. 1867, roč. 1, č. 9, s. 86.

Zachycuje nedělní výletní atmosféru, v úvodu klade otázku o tom, kam směřovat nedělní výlet, jelikož *„tato životní otázka koluje koluje za celého léta v našich městech, jichž obyvatelstvo do nízkých příbytků a dílen vtěsnáno jsouc po týdenním lopocení jednou zas volného oddechu si přeje“*.

Česká společnost na zvelebení zahradnictví a zahrada její pod slovanským vrškem v Praze. Světozor. 1869, roč. 3, č. 24, s. 199.

Článek vysvětluje, že *„čím více následkem obyvatelstva přibýváajícího v naší Praze, dosud hradbami sklíčené přibývá domův nových a jako ku př. na Karlově, ať tak díme nové čtvrti povstávají, tím více ubývá zahrad, jichž dříve zvláště na Novém městě veliká byla hojnost a kteréž nyní ovšem propadají dílem potřebě skutečné dílem spekulaci předčasné.“*

Sady v Bubenči : čili býv. obora královská u Předního Ovence. Světozor. 1869, roč. 3, č. 25, s. 208.

V roce 1869 si článek ve Světozoru stěžuje na nedostatek zeleně v blízkosti města Prahy, ale vychvaluje přístupnost Stromovky, kterou doporučuje pro procházky, i když *„ještě velmi znamenitě může se zdokonaliti“*.

Žižkov u Prahy. Světozor. 1869, roč. 3, č. 28, s. 232.

Dle článku vrch Žižkov *„patří zajisté k nejzanedbanějším částem okolí pražského; neboť jen velmi nepatrná část vzdělána jest na soukromé zahrady poněkud ouhlednější, ostatně tam nevidíš než pole chatrná neb místa docela nevzdělaná, sloužící za bídné pastviště ovcím!“*

Žižkov. Světozor. 1871, roč. 5, č. 24, s. 283.

Svědectví k budování této v budoucnu pražské čtvrti přináší tento článek ve Světozoru, ve kterém je Žižkov v roce 1865 popisován jen jako několik dvorců a vinice, rozprostřené mezi poli. O šest let později, v době psaní článku, už je velká část žižkovských pozemků rozparcelována ke stavebním účelům a nemalá část už přímo zastavěna. Dle autora došlo ke stavbě dvou set nových, dvou až tří patrových domů.

Pražské hradby. Světozor. 1874, roč. 8, č. 25, s. 294.

V tomto článku je zachycena právě ta doba, kdy císař dává svolení ke zboření hradeb od poříčské ke slepé bráně a následnou přeměnu oblasti ve veřejný park, přičemž v době psaní článku byl na hradbách k procházce zbudovaný veřejný sad.

Městský park pražský. Světozor. 1874, roč. 25, s. 298.

Článek je psaný dle slov autora v době, kdy jsou v místech Vrchlických sadů bořeny hradby a čtenáře informuje o tom, že z části vzniklého prostoru bude zbudován veřejný park. Obsahuje i ilustraci plánu budoucího parku od vybraných architektů (Wiehl, Zeyr a Martin), který počítá i s vybudováním budovy pro museum.

Jezovitská zahrada v Praze. *Světозor*. 1885, roč. 19, č. 14, s. 222.

Krátké rozloučení s touto zahradou přináší Světозor, který informuje o plánech zástavby pro Strakovu akademii a vyobrazení zahrady před jejím zastavěním.

B.. Šárkou do Podbabý. *Světозor*. 1887, roč. 21, č. 34, s. 539.

Zachycuje podobu výletu Pražanů do Šárky

Zlatá Praha (z let 1864, 1865; 1884-1900)

Partie z Bubenečského parku. *Zlatá Praha*. 1888, roč. 5, č. 30, s. 478.

V roce 1888 článek ze Zlaté Prahy chválí úpravy parku z minulých let a se slovy, že „*Praha dostala k sobě aspoň kousek rozkošného venkova*“.

Sládek, Josef. Zlatá Praha. Královský letohrádek „Hvězda“ u Prahy. Studie místo- a dějepisná. *Zlatá Praha*. 1892, roč. 9., č.1.

V článku ze Zlaté Prahy z roku 1892 se autor Josef Sládek také zmiňuje o popularitě obory za Břevnovem u Prahy, především za letních měsíců a za svatomarkétské slavnosti.

Sládek, Josef. Královská zahrada na Hradčanech v Praze. Studie místo- a dějepisná. *Zlatá Praha*. 1892, roč. 9, č. 34.

Hoříča, Ig. Pohledy z Královských Vinohrad. *Zlatá Praha*. 1893, roč. 10, č. 7.

V článku ze Zlaté Prahy s názvem Pohledy z Královských Vinohrad autor představuje podobu vývoje této obce, kdy ještě v roce 1880 s přibližně 15 000 obyvateli chybí Vinohradům dlážděné ulice, zatímco v roce 1890 mají již téměř 35 000 obyvatel a v článku je také zmíněno, že díky rozvoji zástavby na pozemcích Vinohrad byl již z velké části zastaven i Kravín.

Seznam použité literatury

- Bedrníček, Pavel.** *Obce vůkolní. Před branami měst pražských.* Praha: Volvo Globator, 2006.
- Claire, E. Nolte.** The women's question in the Sokol to 1914. In *Sokol, jeho vznik, vývoj a význam.* Praha: Organizační výbor mezinárodní konference, 1998.
- Cohen, B. Gary.** *Němci v Praze 1861-1914.* Praha: Nakladatelství Karolinum, 2000.
- Dokoupil, Z., Naumann, P., Riedl, D., Veselý, I.** *Historické zahrady v Čechách a na Moravě.* Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1957.
- Efmertová, Marcela.** *České země 1848-1918.* Praha: Albatros, 1995.
- Erben, Josef.** *Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommissí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1885 a 1886.* Praha : Statistická kommissie král. hlavního města Prahy : V kommissi knihkupectví Fr. Řivnáče, 1890. Dostupný také z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/Welcome.do>
- Erben, Josef.** *Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommissí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1895.* Praha : Statistická kommissie král. hlavního města Prahy : V kommissi knihkupectví Fr. Řivnáče, 1897. Dostupný také z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/Welcome.do>
- Erben, Josef.** *Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommissí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1898.* Praha : Statistická kommissie král. hlavního města Prahy : V kommissi knihkupectví Fr. Řivnáče, 1900. Dostupný také z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/Welcome.do>
- Erben, Josef.** *Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy na rok 1871 (1872).* Praha: Statistická kommissie královského hlavního města Prahy, 1873. Dostupný také z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/Welcome.do>
- Fialová L., Horská P., Kučera M., Maur E., Musil J., Stloukal M.** *Dějiny obyvatelstva českých zemí.* Praha: Mladá Fronta, 1996.
- Freyer, Walter.** *Tourismus. Einführung in die Fremdenverkehrsökonomie.* München: R-Oldenburg Verlag, 1990.

- Havránek, Jan.** Životní podmínky pražských dělnických rodin roku 1900 ve světle demografické statistiky. In *Etnografie dělnictva 8*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1997.
- Hlavačka, Milan.** *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*. Praha: Academia, 1990.
- Horská, Pavla, Maur, Eduard a Musil, Jiří.** *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka, 2002.
- Hořínková, Marie.** *Příběhy pražských zahrad*, Praha: Academia, 2004.
- Hroch, Miroslav a kol.** *Úvod do studia dějepisu*. Praha: SPN, 1985.
- Jakubec, I., Jindra, Z.** *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006.
- Jandásek, L.** *Přehledné dějiny Sokolstva. Část I: Od vzniku sokola (1862) do založení České obce sokolské (1889)*. Praha: Československá obec sokolská v Praze, 1937.
- Jirák, J., Köpplová, B.** *Média a společnost. Stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*, Praha: Portál, 2003.
- Jirák, Jan.** Média, stereotypy, menšiny, cizinci a my všichni, IN: *Nečitelní cizinci*. Jak se (ne)píše o cizincích v českém tisku, Praha: Multikulturní centrum Praha, 2003.
- Kaplánek, M., Macků, R.** *Nauka o volném čase*, 2009. Dostupné z <http://www.tf.jcu.cz/getfile/76a420b6311f1f72>
- Kárníková, Ludmila.** *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1965.
- Kašpar, Ladislav.** *Vznik a vývoj turistiky v českých zemích do roku 1914*. Praha, 2006. Disertační práce (PhD.). Univerzita Karlova v Praze, Fakulta tělesné výchovy a sportu, Katedra základů kinantropologie a humanitních věd, 2006-03-25.
- Klíma, Arnošt.** *Na prahu nové společnosti (1781-1848)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.
- Klofáč, J., Tlustý, T.** *Soudobá sociologie II. Teorie průmyslových společností*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967.
- Koreček, J., Stefan, O., Stočesová, G.** *Kniha o Praze 1960*, Praha: Orbis, 1960.
- Kraus, Jiří a kol.** *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academi, 2006.

- Kupka, Jiří.** *Zeleň v historii města.* Praha: Nakladatelství ČVUT, 2006.
- Lašťovka, Marek, Lašťovková Barbora.** *Plán Prahy a Vyšehradu na základě mapování stabilního katastru (1856).* Praha: Archiv hl. m. Prahy Scriptorium, 2008.
- Ledvinka, V., Pešek, J. (eds).** *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům.* Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2000.
- Lenderová, M., Jiránek, T., Macková, M..** *Z dějin české každodennosti.* Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009.
- Librová, Hana.** *Láska ke krajině.* Brno: Blok, 1988.
- Machačová, J., Matějček, J..** *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914.* Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010.
- Matoušek, Václav.** *Čechy krásné, Čechy m. Proměny krajiny Čech v době industriální.* Praha: Agentura KRIGL, 2010.
- Melniková-Papoušková, N..** *Praha před sto lety.* Praha: Nakladatelství Orbis, 1935.
- Müller, Karel.** *Industriální zdroje, ekonomický růst a sociální změna.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2002.
- Novotný, Jiří.** *Pražské sady.* Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1960.
- Novotný, Jan.** Sokol v životě národa. In *Slovo k historii*, 1990, č. 25.
- Pácáková-Hošťálková, Božena a kol.** *Pražské zahrady a parky.* Praha: Společnost pro zahradní a krajinářskou tvorbu, 2000.
- Podlaha, Antonín.** *Soupis památek historických a uměleckých v Království Českém od pravěku do počátku XIX. století.* Politický okres Vinohradský. Praha: Archeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědu, slovesnost a umění, 1908. Dostupné také z: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=6385>
- Poche, Emanuel.** Zaniklé pražské zahrady. In: *Staletá Praha 10. Pražské zahrady a parky. Archeologické výzkumy.* Praha: Panorama, 1980.
- Posledníková, Jiřina. Trampové, paďouři a sportsmeni. *Proměny české krajiny na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva „k přírodě“.* Praha, 2010. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, Katedra obecné antropologie.
- Purš, Jaroslav.** *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce.* Praha: Academia, 1973.

- Lidé města 1. Pražané. Jiní-druzí-cizí. Praha: ÚEF ČSAV, 1992.
- Rác, E., Fořt, V.** *Rácův Atlas pro školy obecné*. Praha-Královské Vinohrady: Rácová, 1908.
- Reš, B., Skalická A., Svoboda M., A.** Park na Karlově náměstí. In: *Staletá Praha 10. Pražské zahrady a parky. Archeologické výzkumy*. Praha: Panorama, 1980.
- Roubík, František**. K počátkům pražských sadů v první polovici 19. století. In *Knihy o Praze 1958*. Praha: Orbis, 1958.
- Scheiner, Jos. E.** *Úvahy a řeči dr. Miroslava Tyrše*. Praha: Nákladem tělocvičné jednoty 'Sokol' v Praze, 1894.
- Scheufler, Vladimír**. Dva autentické prameny k pražským dětským hrám. In *Etnografie dělnictva 8*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1997.
- Scheuflerová, Jaroslava**. Pražské slavnosti a zábavy od druhé poloviny 19. století do začátku 20. století. In *Etnografie dělnictva 8*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1997.
- Skalická, E., Juřina, P., Kubový, M.** *Pražské historické zahrady*. Praha: Útvar rozvoje hlavního města Prahy, 2007.
- Smažík, R.** *Kanáalka*. Královské Vinohrady: Nákladem vlastním, 1911.
- Sommer, Jiří**. *Malé dějiny sportu. Anebo o sportech našich předků...* Praha: Fontána, 2003.
- Štaif, Jiří**. Revoluční 1848-1849 a počátky občanské společnosti v českých zemích. In: *Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu*. Sborník příspěvků z mezioborového vědeckého symposia v Litomyšli. Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy, 1998.
- Steinová, Šárka**. *František Thomayer. Život a dílo zahradního architekta*. Praha: Národní zemědělské muzeum Praha, 2008.
- Svoboda M., Antonín**. Historie a dokumentace pražských zahrad. In: *Staletá Praha 10. Pražské zahrady a parky. Archeologické výzkumy*. Praha: Panorama, 1980.
- Urban, Otto**. Proces industrializace a vztah k přírodě v 19. století. In *Člověk a příroda v novodobé české kultuře*. Praha: Národní Galerie, 1989.
- Vošáhliková, Pavla**. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996.
- Walton, John K. (ed)**. *Histories of Tourism. Representation, Identity and Conflict*. Channel View Publications, 2005.

Wirth, Z., Janák, P. Jak rostla Praha, díl II. In *Stopami věků*. Praha: Společnost přátel starožitností, 1940.

Zelinka, T. Č. *Pražská předměstí*. Život za pražskou hradební zdí. Praha: Orbis, 1955.

Žižka, L. K. *Praha před 80lety*. Praha: Orbis, 1960.

Spolek pro vysazování stromů k okrášení kr. hl. města Prahy a jeho okolí. *Pamětnosti Spolku pro vysazování stromů k okrášení kr. hl. města Prahy a jeho okolí v letech 1858-1882*. V Praze: Nákladem Spolku pro vysazování stromů, 1883.

Použité mapy

Hurtig, Alfred. *Polohopisný plán královského hlavního města Prahy*. 1:4000. Praha: Nakladatel F. Kytka, 1891.

(Dostupný z: http://kramerius.mlp.cz/kramerius/ontheflypdf_MGetPdf?app=9)

Brož, Josef. Plán královského hlavního města Prahy s okolím: 1: 20 000, in: Rác, E., Fořt, V. *Rácův Atlas pro školy obecné*. Praha-Královské Vinohrady: Rácová, 1908.

(Dostupný z: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=1225&from=PIONIER%20DLF>)

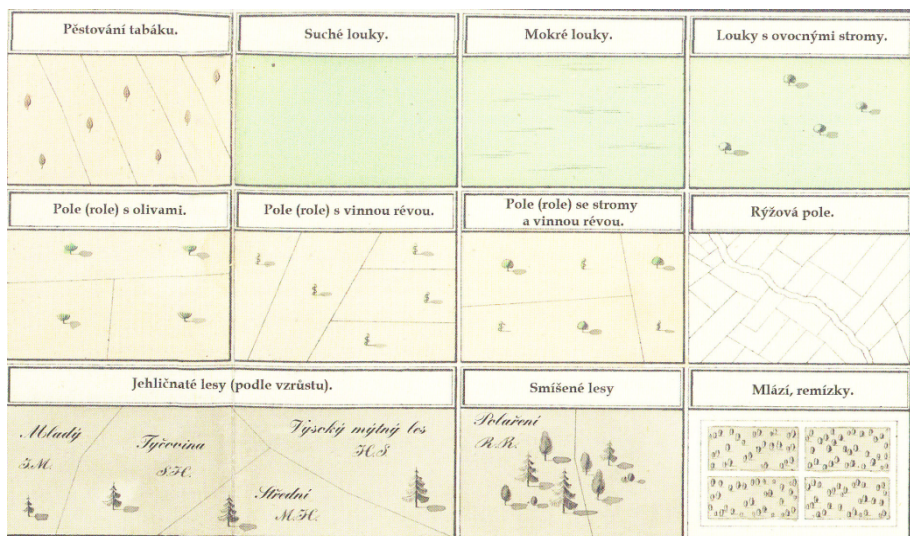
Císařské povinné otisky mapy stabilního katastru 1: 2880 Čechy.

Císařské otisky mapy stabilního katastru jsou datovány rokem 1842, kdy došlo k prvnímu zaměření, ale plán se upravoval i v následujících letech a promítají se do něj místy i změny z následujících 14let.

Plán je uložen v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru Zeměměřičského úřadu v Praze (fond B – stabilní katastr), ale je také dostupný například z: http://wgp.urm.cz/tmaps/tms/aplk/arcgis_api/ck_1842/index.html nebo část týkající se Prahy a Vyšehradu je publikovaná v knize Marka Lašťovky a Barbory Lašťovkové.¹⁴²

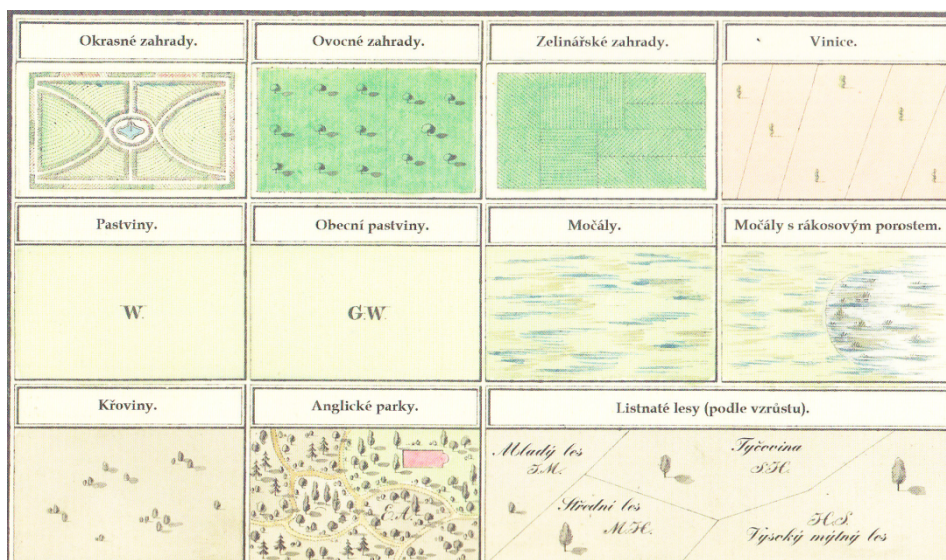
¹⁴² Lašťovka, Marek, Lašťovková Barbora. Plán Prahy a Vyšehradu na základě mapování stabilního katastru (1856). Praha: Archiv hl. m. Prahy Scriptorium, 2008.

Obr. 25 Legenda k Císařským povinným otiskům mapy stabilního katastru I.

Zdroj: Lašťovka, Marek, Lašťovková Barbora. Plán Prahy a Vyšehradu na základě mapování stabilního katastru (1856). Praha: Archiv hl. m. Prahy Scriptorium, 2008.

Obr. 26 Legenda k Císařským povinným otiskům mapy stabilního katastru II.

Zdroj: Lašťovka, Marek, Lašťovková Barbora. Plán Prahy a Vyšehradu na základě mapování stabilního katastru (1856). Praha: Archiv hl. m. Prahy Scriptorium, 2008.

Seznam tabulek

Tab. 1 Počet obyvatel (v tisících) podle územního členění platného v uvedeném roce	14
Tab. 2 Přehled veřejných sadů v kr. hl. m. Praha za rok 1886	73
Tab. 3 Přehled veřejných sadů v pražských předměstích za rok 1886	74

Seznam obrázků

Obr. 1 Bubák, Alois. Richter, F. Letohrádek Hvězda v oboře. Kolem 1867.	38
Obr. 2 František Chalupa. Část hradeb od Koňské brány až k Žitné bráně. Kolem 1874.	40
Obr. 3 Lidová zahrada.	42
Obr. 4 Kampa, mezi 1842-1856.	45
Obr. 5 Inzerát na koncert a říční koupele na Střeleckém ostrově, 1887.	47
Obr. 6 Dobytčí trh, mezi 1842-1856. Obr. 7 Karlovo náměstí, kolem 1891.	49
Obr. 8 Pohled na Karlovo náměstí s parkovou úpravou, kolem 1875.	49
Obr. 9 Promenáda na hradbách v oblasti Vrchlických sadů, mezi 1842-1856.	51
Obr. 10 Městský sad v místě dnešních Vrchlických sadů, kolem 1891.	51
Obr. 11 Oblast za Újezdskou branou, mezi 1842-1856.	54
Obr. 12 Oblast za Újezdskou branou, kolem 1891.	55
Obr. 13 Inzerát k prodeji pozemků hraběte Clam-Gallase.	55
Obr. 14 Inzerát na návštěvu Klamovky v Národních listech, 1897.	56
Obr. 15 Karlín. Oblast za Poříčskou branou, mezi 1842-1856.	58
Obr. 16 Karlín. Oblast za Poříčskou branou, kolem 1891, s Jungamnovým náměstím.	58
Obr. 17 Královské Vinohrady, oblast se zahradou Kanálkou, mezi 1842-1856.	60
Obr. 18 Královské Vinohrady, oblast kolem zaniklé zahrady Kanálky, kolem 1908.	60
Obr. 19 Úryvek z Národních listů, 1893.	61
Obr. 20 Chalupa, František. Vrch Žižkov u Prahy. Kolem 1869.	64
Obr. 21 Množství vysázených sazenic na Letné.	66
Obr. 22 Jezuitská zahrada, mezi 1842-1856.	67
Obr. 23 pohled na Prahu z Letné. V popředí Jezuitská zahrada, kolem 1875.	68
Obr. 24 Liebscher, Adolf. Partie z Bubenčského parku u Prahy, 2. pol. 19. století.	69
Obr. 25 Legenda k Císařským povinným otiskům mapy stabilního katastru I.	93
Obr. 26 Legenda k Císařským povinným otiskům mapy stabilního katastru II.	93